

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**SEMITİK DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE EVRİM TEORİSİ
AÇISINDAN İNSANIN TARİHİNE BİR BAKIŞ**

Kadriye ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Salih ÇİNPOLAT

KASIM-2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SEMİTİK DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE EVRİM
TEORİSİ AÇISINDAN İNSANIN TARİHİNE BİR BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadriye ÖZTÜRK

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

**“Bu tez 22/10/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Muhammet YEŞİLYURT	Başarılı
Doç. Dr. Salih ÇİNPOLAT	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Talha FORTACI	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Kadriye ÖZTÜRK

Kasım, 2024

ÖNSÖZ

İnsanın yaşamı anlamlandırma isteği, alemin ve insanın başlangıcı ya da yaratılışı hakkında farklı inanışların, teorilerin oluşmasına sebebiyet vermiş ve bu konuda birçok inanış, anlayış ortaya çıkmıştır. Bu inanışlar, çoğunlukla yüce bir varlığın ya da varlıkların evreni yarattığı şeklinde olsa da bazen de varoluş, bir yaratıcıdan bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Tarih boyunca birçok din, insanın yaratılışı noktasında farklı inanışlar ortaya koymuştur. Yaratılış, bazı dinlerde tek bir yaratıcıya atfedilirken bazı dinlerde iki veya daha fazla yaratıcının varlığı kabul edilmiştir. Dünyanın ve insanın yaratılması bazen iyi bir yaratıcının eseri olarak görülürken bazen de özellikle insanın yaratılışı kötü yaratıcılarla ilişkilendirilmiştir. Son yüzyıllarda ise pozitif bilimlere ilgi ve güvenin artması, sekülerleşme ve bilimsel çalışmaların hız kazanması gibi sebeplerle dinlerin “yaratılış” anlatılarına ek olarak “Evrin Teorisi” anlayışı da bazı kesimler tarafından kabul görmüştür.

“İnsan nereden gelmiştir?”, “İnsan neden ve nasıl yaratılmıştır?”, “Yaratılışın amacı nedir?” gibi sorular bizleri insan ve evrenin yaratılışı konusunda araştırma yapmaya ve fikir üretmeye yönlendirmektedir. Bu araştırmada yaratılış ve özellikle insanın varoluşu hususunda Semitik Dinler daha ayrıntılı olmak üzere tarihi süreçte çeşitli dinlerdeki inanışlar ortaya konulmuş ve son dönemlerde çok sık zikredilen Evrin Teorisi açısından insanın anlam arayışına ışık tutmak hedeflenmiştir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Çeşitli Dinlerdeki Yaratılış İnancı ve İnsanın Tarihi kapsamında Sabiilik, Mecusilik, İslamiyet Öncesi Türk Dini, Maniheizm, Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Şintoizm ve Konfüçyanizm dinlerinde yaratılış, özellikle insanın yaratılışı inancı ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Semitik Dinler olarak gruplandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da yaratılış konusu incelenmiştir. Bu bağlamda söz konusu dinlerde Tanrı inancı, evrenin ve insanın yaratılışı ve insanlığın tarihi süreci hakkındaki inanışlar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise tarihsel süreçte evrenin başlangıcına yönelik fikirler, Bing Bang Teorisi, Evrim Teorisi ve ilk insan türlerinden sayılan Homo Habilis, Homo Erectus, Homo Florensis, Homo Denisova, Homo Neandartel ve modern insanın atası olarak kabul edilen Homo Sapiens hakkında bilgi verilmiş, erken dönem Homo Sapiens örnekleri, Homo Sapiens'in temel anatomik özellikleri ve tarihsel süreçte gelişimi incelenmiştir.

Araştırmada çeşitli dinlere göre yaratılış inançları ve evrim teorisi anlayışları, savunmacı veya tahkir edici bir tutumdan uzak, mümkün olduğunca objektif ve tarafsız olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırma ve değerlendirme sürecinde önyargılardan uzak, bilimsel ve akademik bir yaklaşım gösterilmeye gayret edilmiştir.

Araştırmanın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleriyle çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Salih Çinpolat'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca Çalışma sürecimde büyük desteği olan sevgili eşime ve eğitim hayatım boyunca beni destekleyen kıymetli aileme teşekkür ederim.

Kadriye ÖZTÜRK

KARAMAN 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	2
3. Araştırmanın Yöntemi	2
1. BÖLÜM	5
ÇEŞİTLİ DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE İNSANIN TARİHİ	5
1.1. Orta Asya ve İran Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan	5
1.1.1. Mecusilikte Yaratılış ve İlk İnsan	5
1.1.2. Sabiilikte Yaratılış ve İlk İnsan	9
1.1.3. Maniheizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	12
1.1.4. İslamiyet Öncesi Türk Dini’nde Yaratılış ve İlk İnsan	15
1.2. Hint Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan	18
1.2.1. Hinduizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	18
1.2.2. Budizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	23
1.2.3. Caynizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	25
1.2.4. Sihizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	27
1.3. Uzakdoğu Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan.....	29
1.3.1. Konfüçyanizm’de Yaratılış ve İlk İnsan.....	29
1.3.2. Taoizm’de Yaratılış ve İlk İnsan	31
1.3.3. Şintoizm’de Yaratılış ve İlk İnsan.....	32
2. BÖLÜM	34
SEMİTİK DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE İNSANIN TARİHİ	34
2.1. Yahudilikte Yaratılış ve İlk İnsan	34

2.1.1. Yahudilikte Tanrı İnancı	35
2.1.2. Yahudilikte Evren ve İnsanın Yaratılışı.....	36
2.1.3. Yahudilikte İlk İnsan ve Tarihi Süreç	41
2.1.4. Yahudi Düşüncesinde Evrim Anlayışı	46
2.2.1. Hristiyanlıkta Tanrı İnancı	49
2.2.2. Hristiyanlıkta Evrenin ve İnsanın Yaratılışı.....	50
2.2.3. Hristiyanlıkta İnsanın ve Dünya'nın Tarihi	52
2.2.4. Hristiyan Düşüncesinde Evrim Anlayışı	53
2.3. İslam'da Yaratılış ve İlk İnsan	55
2.3.1. İslam'da Tanrı İnancı	55
2.3.2. İslam'da Evrenin ve İnsanın Yaratılışı.....	56
2.3.3. İslam'da İlk İnsan ve Tarihi.....	61
2.3.4. İslam'da Evrimci Yaratılış Teorileri	64
3. BÖLÜM	70
EVRİM TEORİSİ ve İNSANIN TARİHİ	70
3.1. Tarihsel Süreçte Evrenin Durumu ve Başlangıcına Ait Düşünceler	70
3.2. Big Bang (Büyük Patlama) Teorisi.....	74
3.3. Evrim Teorisi ve İnsanın Tarihi	78
3.3.1. Homo Habilis	82
3.3.2. Homo Erectus.....	84
3.3.3. Homo Florensis	86
3.3.4. Homo Denisova	87
3.3.5. Homo Neandartel.....	88
3.3.6. Homo Sapiens.....	91
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	97

KISALTMALAR

böl.	: Bölüm
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
Ed.	: Editör
H.	: Homo
m.ö.	: Milattan önce
m.s	: Milattan sonra
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğerleri

ÖZET

Başlık: Semitik Dinlerde Yaratılış İnancı Ve Evrim Teorisi Açısından İnsanın Tarihine Bir Bakış

Yazar: Kadriye ÖZTÜRK

Danışman: Doç. Dr. Salih ÇİNPOLAT

Kabul Tarihi: 22.10.2024

Sayfa Sayısı:

Evrenin ve insanın kökeni, insanlığın tarihi boyunca en çok merak edilen konularından biri olmuştur. Dinlerdeki yaratılış anlatılarının bazı ortak noktaları olmakla birlikte her dinin kendine özgü bir yaratılış teması bulunmaktadır. Yaratılışta Tanrı ya da Tanrıların önemi, evrenin ve insanın yaratılmasında kötü varlıkların etkisi, insanın yaratılışında erkeğin önceliği, cennetten kovulma sürecinde kadının rolü dinlerde yaratılış konusunda benzerlik gösteren konulardır. Yaratılışta su faktörü, kötü varlıklar alemi, ilk insanın yaratılışı gibi konular ise daha spesifik ve dinlere özgü sayılabilecek motiflerdir.

Semitik Dinlerin yaratılış inançları birbirine oldukça benzerdir. Yahudilikte Tanrı'nın evreni altı günde yarattığı ve insanı topraktan şekillendirip ruh üflediği inancı vardır. Hristiyanlık, bu anlatıyı kabul eder ve yaratılışın Tanrı'nın sevgisinin bir ifadesi olduğunu vurgular. İslam'a göre de Allah, evreni yoktan var etmiş ve insanı topraktan yaratmış; Adem'e ruhundan üflemiş ve Âdem ile Havva'yı cennette işledikleri günahtan dolayı dünyaya göndermiştir.

Evrım teorisi ise insanın kökenine farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu teoriye göre, evren Big Bang (Büyük Patlama) adı verilen bir olayla meydana gelmiş ve milyarlarca yıl süren bir süreç sonucu şekillenmiştir. Dünya da bu sürecin sonucunda oluşmuştur. İnsan ise, evrimsel süreçte diğer canlılardan türeyerek gelişmiştir. İnsanlık tarihindeki bu süreçte Homo Habilis, Homo Erectus, Homo Neandertal gibi farklı insan türleri var olmuş ancak yalnızca modern insanın atası kabul edilen Homo Sapiens hayatta kalmayı başarmıştır.

Bu araştırmada Semitik Dinler başta olmak üzere dünyadaki çeşitli dinlerin yaratılış inanışları açıklanmış, dindışı bir anlayış olarak evrenin ve insanın varoluşuna yönelik Evrim Teorisi üzerinde durulmuş ve bu konuda insanlığın anlam arayışlarına farklı bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Yaratılış, Semitik Dinler, Evrim Teorisi, Big Bang, Homo Sapiens.

ABSTRACT

Title of Thesis: A Look At Human History From The Perspective Of Creation Belief And Evolution Theory In Semitic Religions

Author of Thesis: Kadriye ÖZTÜRK

Supervisor: Doç Dr. Salih ÇİNPOLAT

Accepted Date: 22.10.2024

Number of Pages:

The origin of the universe and man has been one of the most curious subjects throughout human history. Although the creation narratives in religions have some common points, each religion has its own unique creation theme. The importance of God or Gods in creation, the influence of evil beings in the creation of the universe and man, the priority of men in the creation of man, the role of women in the process of being expelled from heaven are similar topics in religions regarding creation. The water factor in creation, the world of evil beings, and the creation of the first man are more specific motifs that can be considered specific to religions.

The creation beliefs of Semitic religions are quite similar to each other. In Judaism, there is a belief that God created the universe in six days and shaped man from soil and breathed his spirit into him. Christianity accepts this narrative and emphasizes that creation is an expression of God's love. According to Islam, God created the universe from nothing and created man from soil/water; He breathed His spirit into Adam and sent Adam and Eve to the world because of the sin they committed in heaven.

The theory of evolution offers a different perspective on the origin of man. According to this theory, the universe came into being with an event called the Big Bang and was shaped as a result of a process that lasted billions of years. The world was also formed as a result of this process. Humans, on the other hand, developed by deriving from other living things in the evolutionary process. During this process in human history, different human species such as Homo Habilis, Homo Erectus, and Homo Neanderthal existed, but only Homo Sapiens, who is considered the ancestor of modern man, managed to survive.

In this research, the creation beliefs of various religions in the world, especially Semitic Religions, were explained, the Theory of Evolution, as a non-religious understanding of the existence of the universe and man, was emphasized, and a different perspective was presented to humanity's search for meaning in this regard.

Keywords: Religion, Creation, Semitic religions, Evolution Theory, Big Bang, Homo Sapiens

GİRİŞ

İnsan, tarih boyunca “varlığı” anlamlandırmaya çalışmış, evrenin ve kendisinin varoluş kaynağını, tarihsel sürecini merak etmiştir. Bu konuda araştırma ve gözlem yaparak hemen bir sonuca varmak mümkün olmadığından birçok inanç, din, anlayış ortaya çıkmıştır. Dinler, evrenin ve insanın varoluşunu kendi inanç sistemleri içerisinde açıklamaya çalışmıştır. Bazı dinlerde yaratılışın tek Tanrı tarafından gerçekleştiği savunulmuş bazı dinlerde ise yaratılış bir Tanrılar panteonuna ya da kozmik güçlere atfedilmiştir. Yaratılışın kim tarafından gerçekleştirildiği konusunda olduğu gibi nasıl gerçekleştiği konusunda da birçok farklı inanç, anlayış, açıklama ortaya çıkmıştır.

Dinlerin yaratılış inanışları genel anlamda Tanrı ya da Tanrıların evreni ve insanı yaratmasını ifade ederken, Charles Darwin’in “Türlerin Kökeni” adlı eseri ile ortaya koyduğu “Evrimsel Teorisi”, canlı varlıkların doğal seçim yolu ile uzun bir zaman diliminde evrimleşerek ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu teori tarihsel süreçte biyoloji ve genetik alanında yapılan bazı çalışmalarla açıklanmaya, izah edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmada insanın varoluşu, yaratılışı ve tarihsel sürecine dair günümüzde mensubu bulunan başlıca dinlerin inanışları ortaya konulmuş, özellikle “Semitik Dinler” olarak adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın evrenin ve insanın yaratılışı konusundaki inanışları üzerinde durulmuştur. Bunun yanında insanın varoluşu ve tarihsel sürecinde “Evrimsel Teorisi” anlayışına yer verilmiş ve bu çerçevede mevcut insan ırkının evrimine dair açıklamalar irdelenmiştir.

Modern bilim, evrenin büyük bir patlama ile meydana geldiğini, dünyadaki yaşamın başlangıcının ise milyonlarca yıl geriye gittiğini savunmaktadır. Süreç içerisinde insan ırkının tarihine ilişkin de farklı açıklamalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu açıklamaların tüm bilim insanları tarafından kabul edilen evrensel yasalar olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yapılan arkeolojik kazılara ve antropolojik araştırmalara dayanılarak birçok farklı insan türüne ait bulgulara ulaşıldığı fakat bu türlerden yalnızca birinin neslini devam ettirebildiği iddia edilmektedir. Bu tür, modern insanın atası olarak kabul edilen “Homo Sapiens”tir. Buna göre Homo Sapiens ateşin keşfi, toplumsal rol dağılımları ve benzeri

birçok sebeple diğer türlerden farklı bir gelişim geçirmiş ve varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Bu konu ile taban tabana zıt gibi görünen din kozmogonilerinde ise yaratılış yüce bir güç ya da güçler tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü üzere insanın var oluşu konusunda iki temel anlayış vardır: Evrim ve Tanrı. Bunların taban tabana zıt olduğunu iddia edenler olmakla birlikte, ikisinin birlikte var olabileceğini savunanlar da mevcuttur. Araştırmada iki anlayışa ait veriler ortaya konularak bu konuda insanın anlam arayışına Dinler Tarihi açısından bir bakış sunmak amaçlanmıştır.

Mevcut insan ırkının atası olarak kabul edilen “Homo Sapiens” hakkında Dinler Tarihi alanında yapılmış ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Evrim düşüncesinin hızla yayılması, bu konuda yazılmış eserlerin ülkemizde çok satanlar listelerinde yer alması, evrim düşüncesinin televizyon dizileri ve sosyal alanlarda sıradan bir düşünce haline gelmesi bu konu üzerine ayrıntılı bir tez ortaya koymayı gerekli hale getirmiştir. Araştırmada dinlerdeki yaratılış inançları ile evrim düşüncesinin bir arada incelenmesi sebebiyle alana katkı sunması umulmaktadır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma, farklı yaratılış inanışlarını ortaya koymak amacıyla Orta Asya ve İran Kökenli Dinler (İslamiyet Öncesi Türk Dini, Mecusilik, Sabiilik, Maniheizm); Hint Kökenli Dinler (Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm) ve Uzakdoğu Kökenli Dinler (Konfüçyanizm, Şintoizm, Taoizm) kapsamında dinlerde yaratılış inancı/anlayışı ele alınarak başlatılmıştır. Bahsi geçen dinlerde ki yaratılış inanışları incelendikten sonra “Semitik Dinler” olarak ifade edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Tanrı inancı, evrenin ve insanın yaratılışına dair geliştirilen inançlar incelenmiştir. Ek olarak Semitik Dinlerde ilk insanlığın tarihi sürecine dair inanışlar ile İslam düşünce tarihinde evrimci yaratılış teorileri de analiz edilmiştir. Evrim Teorisi kapsamında Big Bang teorisi, tarihi süreçte evren anlayışları, evrim teorisinin gelişimi ve ilk insan türlerinden; Homo Erectus, Homo Florensis, Homo Denisova, Homo Neandertel ve Homo Sapiens konularına yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, yaratılış ve evrim konuları hakkında bilgilerin sistematik olarak toplanması ve objektif bir şekilde incelenmesi amacıyla tasviri (descriptive) metot kullanılmıştır. Bu

bağlamda dini metinler ve bilimsel veriler detaylı bir şekilde incelenerek analiz edilmeye çalışılmış, herhangi bir dini savunma veya konu ile ilgili inanç ve anlayışları tahkir yoluna gidilmemiştir.

Dinlerin yaratılış kozmogonileri, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak saptanmaya çalışılmış, tarihsel süreçte konu ile ilgili farklı yorumlara yer verilmiş ve bu amaçla tarihsel metottan faydalanılmıştır. Ek olarak tarihi süreçte evrenin durumuna yönelik fikir ve çalışmaların incelenmesinde de tarihsel metot kullanılmıştır.

Bazı dini kavram ve isimlerin kökenleri, tarihsel süreçte gelişimleri ve anlam değişimlerinin incelenmesinde filolojik incelemeler ve etimolojik tahlil metodundan yararlanılmıştır.

Dinlerin yaratılış inanışları ve evrim teorisine dayandırılarak açıklanan ilk insan türlerinin tarihi konusunda benzeyen ve ayrışan noktalarını belirlemek amacıyla mukayese/ karşılaştırma metodu kullanılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Dinlerin yaratılış inancı kapsamındaki anlayışları incelenirken mümkün olduğunca birincil kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak araştırmada yaratılış anlayışına yer verilen her dinin kutsal kitabını orijinal dilinde okuyarak anlamının zorluğu malum olduğu için Türkçe ve İngilizce çevirilerinden yararlanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'e yapılan atıflarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 5 cilt olarak yayınladığı *Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri*; Kutsal Kitap'a yapılan atıflarda ise Kitabı Mukaddes Şirketi'nin (2016 Yılı) çevirisi esas alınmıştır. Hinduizm'in kutsal kitabı Vedalar'ın Kürşat Demirci tarafından yapılan çevirisi kullanılmıştır. Ralph T.G. Griffith'in Rig Veda çevirisinden, Mehmet Ali Işık'ın Upanişadlar çevirisinden ve Donald L. Philippi'nin Kojiki çevirisinden de faydalanılmıştır.

Evrım konusunun tarihçesi işlenirken özellikle Charles Darwin'in evrim teorisini ve doğal seçim yoluyla türlerin nasıl evrim geçirdiğini açıkladığı *Türlerin Kökeni* adlı eserinden faydalanılmıştır. Darwin'in seyahatleri sırasında yaptığı gözlemler sonucu türlerin zaman içerisinde değişime uğrayarak başka bir türe evrimleştiğini öne sürdüğü eseri, Evrim

Teorisi'nin temelini anlamak açısından oldukça önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.

Evrim ve insan türleri incelenirken en çok faydalanılan kaynaklardan bir diğeri ülkemizde son yıllarda en çok satanlar listelerinde sık sık yer alan Yuval Noah Harari'nin *Hayvanlardan Tanrılara Homo Sapiens* isimli kitabıdır. Harari, insanlık tarihini geniş bir perspektifle ele aldığı eserinin özellikle ilk bölümünde Homo Sapiens'in diğeri hayvan türlerinden ayrılma sürecinden ve keşfedilen insan türlerine ait bulgulardan bahsetmektedir.

Bahsedilen eserler dışında faydalandığımız diğeri bir eser evrimsel tarihi tersine doğru (günümüzden geçmişe) bir yolculuk olarak ele alan Richard Dawkins'in *Ataların Kökeni* isimli eseridir. Dawkins bu uzun yolculuğu modern insandan ortak ataya doğru giden bir hac yolculuğu olarak kurgulamıştır.

Bunların yanında Yaratılış ve Evrim konuları hakkında ilgili tez, makale, ansiklopedi maddeleri ve Dinler Tarihi kitaplarından faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM: ÇEŞİTLİ DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE İNSANIN TARİHİ

1.1. Orta Asya ve İran Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan

Dinlerin incelenmesinde kullanılan yöntemlerden biri, dinlerin ortaya çıktığı coğrafi bölgelere göre yapılan sınıflandırmadır. Bu araştırma da dinler, doğdukları coğrafyalara göre gruplandırılarak incelenmiştir. Araştırmanın odak noktası olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, ayrı bir bölümde detaylı olarak ele alınacağından, burada öncelikli olarak Mecusilik, Sabiilik, Maniheizm ve İslamiyet Öncesi Türk dini gibi dinlerin yaratılış anlayışlarına odaklanılacaktır. Bu kapsamda, her bir dinin evrenin ve insanın yaratılışı konusundaki yaklaşımları incelenecektir.

1.1.1. Mecusilikte Yaratılış ve İlk İnsan

Mecusilik, MÖ. 6. veya 7. yüzyıllar arasında Doğu İran'da yaşadığı düşünülen Zerdüşt tarafından ortaya konmuş bir dindir.¹ Erken dönem Mecusiliğinde, evrensel bir monoteizmin ön plana çıktığı görülmektedir. Erken dönemde Ahura Mazda'nın, Angra Mainyu'dan daha güçlü olduğu düşünülürken daha sonraki dönemlerde monoteist inancın bozularak yerini düalist bir tanrı inancına bıraktığı söylenebilir.²

Zerdüşt kutsal metinlerinde, Ahura Mazda, benzersiz ve mükemmel varlık olarak ortaya konulur. Bu anlayışa göre, doğruluk ilkesinin ilk kaynağı olan Ahura Mazda, yıldızları hareket ettiren, ayı aydınlatıp karanlığa gömen, yeryüzünü koruyan ve gökyüzünün çökmesine engel olan yüce güçtür. Rüzgârlara ve bulutlara hız kazandıran, geceyi ve gündüzü yaratan tek ve mutlak yaratıcı Ahura Mazda'dır.³

Sasani dönemi sonrası ise Ahura Mazda ve Angra Mainyu düalizmi ön plana çıkmıştır. Gatha metinlerinde, her şeyin yaratıcısı olarak ön plana çıkan Ahura Mazda, Avesta literatüründe yalnızca iyiliklerin yaratıcısı bir Tanrı olarak tasvir edilmiştir.⁴ Mecusi kutsal metni olan Bundahişn'de, ikili düalizm ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Buna göre

¹ Ömer Faruk Araz, *Zerdüştiliğin Doktrinleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002), 11-12.

² Edith Star Miller - Lady Queenborough, *Occult Theocracy* (Tradition, 2022), 1/67.

³ Mihdat Aktulga, "Zerdüştlükte Tanrı-Evren İlişkisi Bağlamında Meleklerin Rolü", *Kilitbahir* 20 (Mart 2022), 72.

⁴ Yesna 16/1

başlangıçtan itibaren Ahura Mazda (Ohrmazd) ve Angra Mainyu (Ehrimen) olarak adlandırılan iki tanrısal varlık vardır. Ahura Mazda, iyilikler ile çevrelenmiş ışık dünyasında; Angra Mainyu ise karanlıkla çevrelenmiş derin çukurlarda yaşamaktadır. Her iki varlıkta farklı yaratma eylemlerinde bulunmuştur. Ahura Mazda zamanı, Ameša Spenta'yı, ilahi varlıkların özünü ve bazı ilahi varlıkları yaratmış iken Angra Mainyu; kendi kutsal varlığıyla birlikte aynı şekilde altı kötü varlığı ve bazı şeytani varlıkları yaratmıştır.⁵

Ahura Mazda'nın Dünya'yı yaratması ilk olarak gökyüzünün şekillendirmesiyle başlamıştır. Ardından su, toprak, bitkiler ve hayvanlar yaratılmış, yaratılışın en son aşamasında ise insanlık ortaya çıkmıştır.⁶ Zaman zaman "baş melekler" olarak adlandırılan varlıklarda Ahura Mazda tarafından kendisine yardım etmeleri amacıyla yaratılmışlardır. Her birinin farklı karakter ve görev alanları vardır: Vohu Manah, kutsanmışları cennette karşılamakla; Spenta Armaiti, yeryüzüne nezaret etmekle; Aša Vahišta, ateşi korumakla; Khšatrha Vairya, metale nezaret etmekle, Ameratat ve Haurvatat ise sulara ve bitkilere nezaret etmekle görevlidir.⁷

Vendidad'ın ilk bölümünde Ahura Mazda'nın yarattığı on altı ülkeden ve bunlara karşılık olarak Angra Mainyu'nun yarattığı kötülüklerden bahsedilmektedir. İlk olarak Ahura Mazda, sakinlerinin içinde huzurla yaşadığı bir şehir yaratmıştır. Buna karşılık Angra Mainyu, nehirdeki yılanları ve kışı yaratmıştır. İyilerin diyarı olarak yaratılan ilk şehir, Airyana Vaiija'dır.⁸ İkinci olarak yaratılan Sogdialıların yaşadığı şehirdir. Buna karşı olarak ise bitkilerin ve sığırların ölümüne sebep olan çekirge yaratılmıştır. Üçüncü yaratılan şehir, kutsal Mouru'dur. Buna karşılık Angra Mainyu, yağma ve günahı yaratmıştır.⁹

Daha sonra yaratılan dördüncü şehir Bakhdhi, beşinci şehir Nisaya'dır. Bunlara karşı ise karıncalar ve inançsızlık günahı yaratılmıştır. Ahura Mazda'nın yarattığı iyiliklerin

⁵ Mehmet Alıcı, *Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık Ve Düalizm İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 282.

⁶ *The Bundahishn "Creation" or Knowledge From The Zand*, çev. Edward William West (Oxford University Press, 1897), 5/1/28.

⁷ Zerdüşt, *Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, çev. İbrahim Bingöl - Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012), 12-13.

⁸ Vendidad 1/2.

⁹ "Vandidad", 1/4-5.

altıncısı, Haroyu'dur. Angra Mainyu, buna karşı olarak gözyaşı ve ağlamayı yaratmıştır. Yedinci yaratılan iyilik diyarı Vaekeredır. Buna karşılık, Pairiki Knathaiti yaratılmıştır.¹⁰

Daha sonra Ahura Mazda sırası ile Urva, Khnenta, Harahvaiti, Haetumant, Rangha, Chakra, Varena ve Yedi nehri yaratmıştır. Bunlara karşılık olarak Angra Mainyu ise sırası ile; kibir, cinsel ilişki, ölü gömme, büyücülük, mutlak inançsızlık, cesetleri yakma, kadınlarda normal olmayan akıntılar ve barbar zulmü günahlarını yaratmıştır. Özetle söyleyecek olursak Ahura Mazda'nın yarattığı tüm iyiliklerin ve şehirlerin karşılığında Angra Mainyu bir kötülük yaratmıştır. Görüldüğü üzere Zerdüştlükte yaratılış bu iki gücün ezeli bir rekabetidir.¹¹

İnsanın yaratılışına baktığımızda, Ahura Mazda tarafından yaratılan ilk insan *Gayomart*'tır. Gayomart ve evrensel düzenin bir sembolü olarak yaratılan boğa, Angra Mainyu'nun saldırısı sonucu ölmüştür. Boğanın bedeninden bitkiler ve hayvanlar meydana gelirken; Gayomart'ın bedeninden de ilk insan çifti olan *Mashya* ve *Mashyoi* meydana gelmiştir.¹² Kırk yıl tek gövdeli bir bitki şeklinde büyüyen Mashya ve Mashyoi ilk başta birbirine yapışık haldedir ve cinsiyetleri belli değildir. Daha sonra ayrılarak dişi ve erkek formuna dönüşmüşlerdir.¹³

Mashya ve *Mashyoi* ilk olarak Ahura Mazda'yı, Tanrı olduğu kabul etmişler fakat daha sonra kandırılarak Angra Mainyu'nun yaratıcı olduğu anlayışına kapılmışlardır. Bu durumda kötü ruhların daha büyük bir sorumluluğu olduğu gerekçesiyle kutsal ruhların koruması altında kalmaya devam etmişlerdir. Onlardan 7 çift çocuk meydana gelmiş ve insan ırkı bunlardan türemiştir.¹⁴

İlk insan Gayomart olmasının yanında bir diğer rivayette *Yima* efsanesidir. Çift cinsiyetli bir varlık olan Yima daha sonra erkek ve kız olarak ikiz kardeş haline dönüşmüş ve tüm

¹⁰ "Vandidad", 1/6-9.

¹¹ "Vandidad" 1/10-18.

¹² Huzeyfe Sayım, "Zerdüştlük'te Kozmogoni ve Yaratılış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004), 95.

¹³ *The Bundahishn "Creation" or Knowledge From The Zand*, 5/15/1-5.

¹⁴ Robert Graves, *New Larousse Encyclopedia of Mythology* (New York: New Edition, 1987), 319.

insanlar onlardan türemiştir. Ayrıca tüm hayvanların boğadan türediğide söylenmektedir.¹⁵

Vendidad'da geçen Yima efsanesine göre Zerdüşt, Ahura Mazda'ya dinini öğrettiği ilk kişinin kim olduğunu sormuştur. Ahura Mazda, Zerdüşt dinini öğrettiği ilk ölümlünün Vivanghat'ın oğlu Yima olduğunu söylemiştir. Yima'nın hükümdarlığının ilk üç yüzüncü yılında yeryüzü insan ve hayvanlarla dolmuş, yer kalmamıştır. Bunun üzerine Yima, yeryüzünü üçte bir boyutunda büyötmüştür. Bu olay üç yüzer yıl arayla üç kez tekrarlanmış ve Yima yeryüzünü genişletmiştir.¹⁶

Birçok dinde karşımıza çıkan tufan olayı burada da karşımıza çıkar. Ahura Mazda, tehlikeli bir kışın geleceğini her yerin su ve kar ile kaplanacağını haber etmiş ve Yima'dan insanoğluna mesken olması amacıyla "Vara" isimli bir yer yapmasını içine; koyun, öküz, insan ve parlak alevin tohumlarını getirmesini söylemiştir. Bu tohumlar en iyi tohumlar olmalıdır ve Vara'da kaldıkları süre boyunca hiç tükenmemelidirler. Orada her insan ve hayvan kırk yılda bir kız bir erkek olmak üzere çoğalmalıdır. Vara olarak bahsedilen yerin özel bir bölge adımı yoksa genel olarak dünya semasına verilmiş bir isim mi olduğu şüphelidir.¹⁷

Zerdüştlük inancında yaratılış, dört ana döneme ayrılan on iki bin yıllık bir süreç olarak tasvir edilir. Bu devirlerin ilki manevî yaratılış dönemi olup üç bin yılı kapsar. Bu ilk dönemde Ahura Mazda, melekleri, iyi ruhları ve Fravashileri (canlıların ezelî ruhî suretleri) yaratmıştır. Ancak bu yaratılış sadece manevî bir boyutta gerçekleşmiş olup, varlıklar fiziksel olarak değil, ruhsal düzeyde varlık göstermişlerdir. Dolayısıyla bu varlıklar görünmez bedenleriyle ne düşünebilir ne de hareket edebilir bir hâlde kalmışlardır.¹⁸

Bu dönemde Ahura Mazda, Angra Mainyu'nun geleceğini önceden bilmektedir ve bir gün Angra Mainyu karanlık âlemden ortaya çıkmıştır. Ahura Mazda, Angra Mainyu'ya barış teklif etse de bu teklif kabul görmemiştir. Bunun üzerine Angra Mainyu, geri kalan dokuz bin yılı kapsayacak ancak sonunda "Işığın Zaferi" ile son bulacak bir savaş ilan etmiştir.

¹⁵ Sayım, "Zerdüştlük'te Kozmogoni ve Yaratılış", 95-96.

¹⁶ "Vandidad", 2/1-19

¹⁷ "Vandidad", 2/22-36.

¹⁸ Mircea Eliade, *Dictionnaire Des Religions* (Paris: Plon, 1990), 304.

Bu zaferin kutsal silahı, Zerdüştlüğün temel duası olan “Ahuna Vairya” formülüdür ve bu dua, aynı zamanda Zerdüştlükteki Mesih inancına dair bir delil olarak kabul edilir.¹⁹

İkinci üç bin yıllık dönem, varlıkların fiziksel olarak yaratıldıkları evredir. Bu dönemde, Ahura Mazda iyi varlıkları, Angra Mainyu ise kötü ve zararlı varlıkları yaratmıştır. Ahura Mazda, bu dönemde İyi Düşünce (Vohu Manah) ve diğer beş meleği yaratırken, Angra Mainyu bunlara karşılık zıt altı kötü kuvveti ortaya çıkarmıştır. Ahura Mazda’nın yaratmış olduğu dünya düzeninde ilk olarak gökyüzü ve ışık ardından sırasıyla su, yer, bitkiler, hayvanlar ve nihayetinde insanlar yaratılmıştır.²⁰

Üçüncü dönem, Angra Mainyu’nun Ahura Mazda’nın yarattığı varlıklara müdahalesi ile başlar. Angra Mainyu, hastalıkları, yıkımı ve zararlı varlıkları yayarak dünyayı kirletmiştir. Bu dönemde Angra Mainyu, suları, toprağı, bitkileri ve ateşi bozmuş aynı zamanda ilk insan ve ilk boğa dahil olmak üzere varlıkları yok etmiştir. Bu dönem, ilk insanın yaratılışından Zerdüş’t’e kadar olan insanlık tarihindeki değişimleri de kapsar.²¹

Dördüncü dönem, ölülerin dirilişi ve son yargılama ile tamamlanacak olan süreçtir. Bu dönemde Zerdüştlükte Mehdi inancı devreye girer. Dönemin başında, temiz bir bakireden Zerdüş doğacak ve onun tebliğı bin yıl boyunca etkisini sürdürecektir.²² Ancak zaman geçtikçe dünya genelindeki ahlâkî durum kötüleşecektir. İkinci bin yılda, Zerdüş’tün soyundan gelen bir başka peygamber ortaya çıkacak, üçüncü bin yılda ise Saoshyant isimli bir kurtarıcı dünyaya hükmedecektir. Saoshyant, yeryüzünü şer kuvvetlerden temizleyecek ve Zerdüş’tün öğretilerini yeniden canlandıracaktır. Bu bin yılın sonunda Saoshyant, hükümranlığı Ahura Mazda’ya teslim edecek ve böylece dünya son bulacaktır.²³

1.1.2. Sabiilikte Yaratılış ve İlk İnsan

Sabiilik, kendi müntesipleri tarafından Âdem ile başlayan ilk vahiy dini olarak kabul edilmektedir. Fakat araştırmalar Sâbiiliğin kökeninin iki bin yıl öncesine dayandığını ortaya koymaktadır. Sabiilik milattan önce son iki yüzyılda Filistin -Ürdün bölgesine yer

¹⁹ Graves, *New Larousse Encyclopedia of Mythology*, 318.

²⁰ James Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1908), 1/205.

²¹ Sayım, “Zerdüştlük’de Kozmogoni ve Yaratılış”, 94.

²² Salomon Reinach, *Orpheus, Histoire Générale des Religions*, (Paris: Alcide Picard, 1909), 96.

²³ Sayım, “Zerdüştlük’de Kozmogoni ve Yaratılış”, 94.

alan Yahudi akımları arasında gelişmiş bir inanç sistemidir. Bu süreç içerisinde kendilerine özgü dini pratikler geliştirmişlerdir.²⁴

Sabiilikte, Mecusilikte olduğu gibi evren kozmogonisinde düalizm düşüncesi hakimdir. Bir tarafta ışık (iyilik) alem, diğer tarafta karanlık alem vardır. Işık alem kuzeyde, karanlık alem ise güneyde yer alır.²⁵ Işık aleminde yüceliğin efendisi olarak adlandırılan Malka d. Nhura (İlk Hayat) bulunur.²⁶ Işık aleminin efendisinin; “Yaşam”, “Büyükülüğün Efendisi”, “Işık Kralı” gibi farklı isimleri vardır.²⁷ Etrafında sürekli kendisini takdis ve tesbih eden “Uthria” ve “Malkaria” isimli nurani varlıklar vardır. Işık aleminin, verimlik ve düzenin sembolü olan “hayat prensibinden” oluştuğu düşünülür. Bu sebeple hayat prensibi Sabiiler arasında son derece önemli görülür.²⁸

Karanlık alemin başında ise “Karanlık Kral” vardır. Karanlık alem, ışık alemin aksine yokluk ve düzensizliği temsil eden “kara sudan” oluşmuştur. Bu alemin varlıklarının yaratıcısı ve yöneticisi Malka D. Hşuka olarak kabul edilir.²⁹ Malka D. Hşuka, “Büyük Canavar” ya da “Ur” olarak isimlendirilir. Malka D. Hşuka’nın etrafında, devler; canavarlar, şeytanlar gibi sayısız kötü varlık bulunur. Malka D. Nhura gibi Malka D. Hşuka’nın da ebedi olarak varlığını sürdüreceği kabul edilir.³⁰

Sabiilikte, evrenin ve insanın yaratılışı ışık alem ve karanlık alemin mücadelesi ile bağlantılı görülür. Evren yaratılmadan önce iki alem birbirinden tamamen ayrı durumdadır. Karanlık Kral, karanlık alemde kaosun hâkim olması sebebiyle düzenli bir oluşum ortaya koyamaz. Bu sebeple ışık varlıklarını ele geçirmek ister. Buna engel olmak için Işık Kralı, Manda d-Hiia isimli elçisini karanlık aleme gönderir ve Karanlık Kralın tutsak olmasını sağlar.³¹

²⁴ Şinasi Gündüz, “Sabiilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/341-344.

²⁵ Kurt Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1984), 357.

²⁶ Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 71.

²⁷ Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, 357.

²⁸ Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 71.

²⁹ Mihdat Aktulga, “Sâbiilikte Kuşta Kavramının Mahiyeti”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 241.

³⁰ Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, 357.

³¹ Sabah Aldihisi, *The Story of Creation in the Mandaean Holy Book the Ginza Rba* (University College London: ProQuest LLC, 2013), 154-155.

İki alem arasında mücadele devam ederken bazı ışık varlıkları, karanlık alemini merak eder ve karanlık alem ile ışık alemin ayrılmasını sağlayan perdeyi aralayarak kara suya bakarlar. Bunun sonucunda ise ışık varlıkları, ışık aleminden atılırlar. *Yuşamin* ve *Abatur*, karanlık alemin sınırında kendi dünyalarını oluşturmak isteseler de bu konuda başarılı olamazlar. Ancak *Abatur*'un kara suya bakması ve onda yansımalarını görmesi sonucu *Ptahil* oluşur.³²

Ptahil de kendi dünyasını yaratmak ister fakat bu konuda başarılı olamaması üzerine Işık Kralı'ndan yardım ister ve Işık Kralı ona "hayat sırrını" verir. Bu sayede *Ptahil*, karanlık sularda kendi dünyasını yaratır. Böylece dünyanın verimli, hayat taşıyan özellikleri "ışık alemin"; verimsiz tarafları ise karanlık alemin unsurlarından oluşur. Bu yaratma işleminin sonucunda *Karanlık Kral*, hayat nurunun kaçmaması için yedi gezegen ve on iki burcu dünyanın etrafına yerleştirir. Sonuçta, dünya ve hayatın ruhunu gözetim altına alır ve dünyayı *Ptahil*'in elinden alarak içine kendi varlıklarını yerleştirir.³³

İnsanın yaratılışı da evrenin yaratılışı ile uyum halindedir. Yarattığı dünyanın ele geçirildiğini gören *Ptahil*, dünyada kendini temsil eden bir varlık yaratmak istemiştir. Ancak yine karanlık alemin varlıkları tarafından kandırılmış ve insanın maddi yönü olan bedeni, *Ptahil* tarafından kendi suretinde yaratılmıştır. Fakat beden, hayat unsurundan yoksun olması sebebiyle cansızdır. *Ptahil*'in yine Işık Tanrısı'na yalvarması sonucu Işık Tanrısı, insanın ruhunu ışık aleminden indirmiş ve insana yerleştirmiştir. Bunun üzerine insan (*Âdem*) canlanıp, konuşmaya, yürümeye başlamıştır.³⁴

Sabiî inancında ilk insan olarak *Âdem* kabul edilmektedir. Işık Tanrısı, gönderdiği ruha klavuzluk yapması için ışık elçisi *Manda d. Hiia*'yı göndermiştir. Işık elçisi, kutsal bilgiyi (*Gnosis*) *Adem*'e anlatarak tekrar ışık aleme nasıl yükseleceğini öğretmiştir.³⁵ *Manda Hia* ile birlikte hayat nurunu korumaları amacıyla tamamen nur olan *Hibil*, *Şitil* ve *Anuş* 'da gönderilmiştir.³⁶

³² Aldihisi, *The Story of Creation in the Mandaean Holv Book the Ginza Rba*, 116.

³³ Aldihisi, *The Story of Creation in the Mandaean Holv Book the Ginza Rba*, 135-136.

³⁴ Mıhdad Aktulga, *Düalist Dinlerde Tanrı İnancı Üzerine Bir Karşılaştırma (Mecusilik, Sabiilik, Manicilik)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 153-154.

³⁵ Aldihisi, *The Story of Creation in the Mandaean Holv Book the Ginza Rba*, 159-160.

³⁶ Aktulga, *Düalist Dinlerde Tanrı İnancı Üzerine Bir Karşılaştırma (Mecusilik, Sabiilik, Manicilik)*, 154.

Havva'nın yaratılması ile ilgili ise iki yaklaşım vardır: İlk yaklaşıma göre, yeryüzündeki Adem'i kötü varlıklara karşı yalnız bırakmamak ve çoğalmasını sağlamak amacıyla Işık güçleri tarafından yaratılmıştır. İkinci yaklaşım ise Karanlık âlemin varlıklarının, hayatın ruhunu dünyada tutmak için Havva'yı yarattığı şeklindedir. Ancak iki durumda da Havva ve Âdem'in evliliği ışık âlemin unsurları tarafından belirlenmiş ve bu evlilikten doğan üç kız ve üç erkek çocuk insanlığın atası olarak kabul edilmiştir.³⁷

1.1.3. Maniheizm'de Yaratılış ve İlk İnsan

Maniheizm, MS 3. yüzyılda Mezopotamya bölgesinde Mani tarafından kurulmuştur. Mani, ışık ve karanlık dünya arasındaki kozmik mücadeleyi merkeze alan düalist bir öğretiyi geliştirmiştir.³⁸

Maniheizm'e göre başlangıçta karanlık ve ışık âlemi olarak ayrılan iki ayrı âlem vardır. İnsan ve Dünya bu iki âlemin teması sonucunda oluşmuştur. Işık âlemi olarak bilinen âlemin tanrısı Zurvan'dır, "Büyükülüğün Babası" , "En kutsal Baba" , "Işık Cennetinin Kralı" gibi farklı isimlerle anılmaktadır.³⁹

Karanlık âleminin başında mutlak bir güç olan "Karanlık Kral" yer alır. Etrafı, kötülüğün sembolü olan sayısız varlık ve beş ayrı karanlık diyarla çevrilidir: Duman, ateş, rüzgâr, su ve karanlık. Bu diyarlar, Karanlık Tanrısı' nın özelliklerini temsil eden unsurlardır ve her yerinde kötü ruhlar (ifritler) yaşamaktadır. Bu diyarları yöneten, zalim ve acımasız savaşçı ruhlar (arkonlar) bulunur. Işık âleminin saflığı ve huzurunun aksine, karanlık âlemi tamamen olumsuz özelliklerle bezenmiştir. Karanlık diyarlarını, her şeyi boğan ve zehir saçan bir duman örtüsü kaplamıştır. Ayrıca, bu âlemde dallarından savaş, nefret, kin ve her türlü kötülüğün fışkırdığı "ölüm ağacı" yükselmektedir. Bu ağacın kökleri derinlere inip kötülüğün kaynağına ulaşırken, dalları bütün karanlık âlemini kötülüğe boğmaktadır.⁴⁰

Yaratılışın ilk aşamasında Karanlık Kral, ışık âlemine saldırmaya karar vermiş ve ışık âlemin sınırına ulaşmıştır. Bunun sonucunda Işık Tanrısı, "Hayatın Anası"nı yaratmış;

³⁷ Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 92-95.

³⁸ Rudolph Kurt, "Maniheizm", çev. Mustafa Bıyık, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 378,387.

³⁹ Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, 336.

⁴⁰ Selim Karakaş, *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. Yüzyıllar)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), 36.

hayatın anası ise “insanı kadim” denilen *ilk insanı (Hürmüz)* yaratmıştır. Bu ilk insan birçok kaynakta geçen Âdem değil, bir ışık varlığıdır. İnsanı kadim, Karanlık Kral’ın oğullarına karşılık; ateş, su, rüzgâr, eter ve ışık vasıfları ile donatılmıştır. Bu vasıfları “oğulları” veya “giysileri” olarakta adlandırılmaktadır. İnsanı kadim, karanlık aleme inmiş ve yaptığı savaşta yenilmiştir. Bunun sonucunda beş oğlunu Karanlık Kral’ın oğullarına vermiştir.⁴¹

İnsanı kadimin oğullarını içine alan Karanlık Kral’ın oğulları, düşünme yetilerini kaybetmişler ve karanlık alemde sıkışıp kalmışlardır. İnsanı kadim, oğullarının çaresizliğini görüp kurtulmak için Işık Kralı’na yalvarmıştır. Işık Kralı, insanı kadimi karanlıktan kurtarmak adına *Yaşayan Ruh*u yaratmıştır. Yaşayan ruh, insanı kadimi karanlık alemde kurtarmış, fakat oğulları orada kalmıştır. Hayatın Anası, karanlıkta kalan bu oğulların boş ve çaresiz bedenlerinden dünyayı şekillendirmiştir. Oğulların bedenlerinden on kat göğü ve sekiz kat yeri yaratmıştır. Nehirler, dağlar ve vadiler, onların solgun bedenlerinden ve sönen kalplerinden doğmuştur. Böylece yaşam, iki alemde de pay olarak gerçekleşmiştir.⁴²

Gökler ve yerler yaratıldıktan sonra Yaşayan Ruh, karanlık güçler tarafından yutulmuş ışık parçalarını kullanarak iki tür varlık meydana getirmiştir. Saf kalan ışık parçalarından Güneş, Ay ve Yıldızlar yaratılmış, kirlenmiş parçalarla rüzgâr, su ve ateş oluşmuştur. Buna göre Güneş ve Ay, karanlık güçlerce esir alınan ışık parçalarının temizlenmesini sağlar. Bu arındırılan parçalar, "İhtişam Sütunu" adı verilen kutsal bir yol aracılığıyla Ay’a taşınır. İhtişam Sütunu, ışık parçalarının önce Ay’a, sonra Güneş’e taşındığı ilahi bir yoldur.⁴³ Ay’da arındırma işleminin ilk aşaması gerçekleşir. Ay, ışık parçalarıyla doldukça hilal şeklini alır ve arınma tamamlandığında dolunaya dönüşür. Ay’da toplanan ışık parçaları, ardından Güneş’e aktarılır ve Ay yeni ışık parçalarıyla dolmaya başlar. Güneş’te ise arındırmanın ikinci aşaması gerçekleşir. Bu işlevlerinden ötürü Güneş ve Ay’a "Işık Kayıkları" ya da "Işığı Taşıyan Gemiler" denir. Arınma tamamlandığında,

⁴¹Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, 336.

⁴² Harun Güngör, “Maniheizm”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (1988), 153-155.

⁴³Sinem Topal, *Maniheizm İnancının Uygur Siyasi Ve Sosyal Yaşamına Etkisi* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023), 58.

temizlenen Işık parçaları Yaşayan Ruh tarafından "Yeni Cennet"e gönderilir. Bu cennet, ilk insanın yönetimindedir.⁴⁴

Böylece yaratılış, iki alemden de pay alarak gerçekleşmiştir. Yalnızca hayvan ve bitkiler değil tüm cansız varlık ve metaller böylece oluşmuştur ve ışık unsurlarını içlerinde barındırmaktadırlar. Mevcut dünya, Tanrı tarafından ışık unsurlarının kaçışını sağlayan bir makinaya benzetilmektedir.⁴⁵

Işık parçacıklarının karanlık alemin etkisinden kurtarılması için; “Müjdeci” , “Üçüncü Elçi” veya “Üçüncü Çağrı” yaratılmıştır. Üçüncü Elçi’nin mekânı Güneş’tir. Işık parçacıklarını kurtarmak amacıyla eril ve dişil formlarda arkonlara görünmüştür. Arkonların Üçüncü Elçi’yi arzulamaları sonucu, bazı spermier kurak bölgelere düşerek bitkileri meydana getirirken, dişil arkonların düşük yapması sonucunda hayvanlar meydana gelmiştir. Hayvanlar da bitkilerden yiyerek üremişlerdir.⁴⁶

Karanlık Tanrısı, kendi âleminde tutsak ettiği ışık parçalarını kaybetmemek için son bir hamle yapmaya karar vermiştir. "Üçüncü Elçi"ye karşılık olarak, yeryüzünde kendisine hizmet edecek bir varlık yaratmayı planlamıştır. Bu amaçla, iki güçlü ifrit olan Aşkalun ve Namrael'i görevlendirmiştir. İfritler, karanlık güçlerin kalan son ışık parçalarını kendilerinde toplamış ve ardından birleşmişlerdir. Bu birleşmeden, "Üçüncü Elçi"nin eril ve dişil suretine benzeyen ilk insan çifti yani Âdem ve Havva (Gehmurd) doğmuştur.⁴⁷

Maniheist kurtuluş öğretisine göre, ilk insan çifti olan Âdem ve Havva, karanlık güçler tarafından yaratıldıktan sonra yüce Işık Tanrısı, Adem'e gerçeği göstermek ve onu kurtuluşa yönlendirmek amacıyla ilahi elçi “Muhteşem İsa”yı göndermiştir. Muhteşem İsa, Adem'e ilahi bir çağrı yapmış ve Âdem bu çağrıya kulak vermiştir. Ardından İsa ona kurtarıcı ilahi bilgiyi getirmiştir. Böylece Âdem hem kendi doğası hem de ilahi alemle ilgili hakikati idrak etmiş ve kurtuluşa ermiştir. Bu sayede karanlık güçlerin kötü planı bir kez daha boşa çıkmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Topal, *Maniheizm İncancının Uygur Siyasi Ve Sosyal Yaşamına Etkisi*, 58.

⁴⁵ Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, 1/397.

⁴⁶ Topal, *Maniheizm İncancının Uygur Siyasi Ve Sosyal Yaşamına Etkisi*, 58-59.

⁴⁷ Karakaş, *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. Yüzyıllar)*, 41.

⁴⁸ Dila Baran Tekin, *Mani ve Öğretileri* (Hitit Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 70.

Maniheizm'e göre Âdem ve Havva'daki ışık unsurları eşit değildir. Havva'da Adem'e göre daha az ışık parçacığı bulunmaktadır. Muhteşem İsa, Adem'i bu dünyaya daha fazla bağlayacağı için Havva ile cinsel ilişki kurmaması konusunda uyarmıştır ve Âdem başta bu uyarıyı dikkate almıştır. Fakat Havva, Adem'in ilgisizliğinden rahatsız olmuş ve kötü arkon olan babasına yönelmiştir. Havva'nın babasıyla birleşmesi sonucu Kabil doğmuştur. Ardından Kabil, annesiyle birleşmiş ve bu birleşmeden Habil dünyaya gelmiştir. Uygunsuz ilişkiler devam etmiş ve bir diğer arkon olan Sindid, Havva'ya sihirle Adem'i nasıl kandıracağını öğretmiştir. Bu şekilde kandırılan Âdem, Havva ile birleşmiş ve Şit doğmuştur.⁴⁹ Şit, Âdem tarafından yetiştirilmiş ve ona ilahi hakikat öğretilmiştir. Daha sonra, kötü arkon Sindid bir kez daha Havva'yı kışkırtmış ve Adem'i yeniden Havva ile birleşmesi için kandırmıştır. Ancak bu sefer Şit, babasını uyarmış ve onu ışık alemine gitmeye davet etmiştir. Âdem, ölümünden sonra Şit'in rehberliğinde ışık alemine yükselmiş ve soyuyla birlikte kurtuluşa ermiştir. Öte yandan Havva ve onun soyundan gelenler karanlıkta kalmış ve cehenneme gitmiştir.⁵⁰

Mani'nin öğretisine göre; geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere ayrı üç dönem vardır. Geçmiş dönem, pasif bir mücadeleyi simgelerken şimdi, aktif mücadelenin sürdüğü zamanı temsil etmektedir. Gelecekte ise yeniden pasif bir dönem yaşanacaktır.⁵¹

1.1.4. İslamiyet Öncesi Türk Dini'nde Yaratılış ve İlk İnsan

İslamiyet Öncesi Türk dini, Türk toplumların tarih içinde benimsediği ve yaşattığı inanç ve ritüeller bütünü olarak ön plana çıkar.⁵² İslamiyet Öncesi Türk Dini'nde, iyi ruhlar tarafından oluşturulmuş semanın yaratıcısı olarak Gök Tanrı kabul edilir.⁵³ Türkler, ruhun varlığını ve ebediliğini, iyi ve kötü ruhların bulunduğunu kabul ederler.⁵⁴ Yer-su, yeryüzündeki iyi ruhların bir bütünüdür. Bu inancın sonucu olarak dağ, orman gibi bazı kültlere inanç gelişmiş ve dağlar, Tanrı'nın mekânı olarak kabul edilmiştir.⁵⁵ Gök Tanrı,

⁴⁹ Tekin, *Mani ve Öğretileri*, 70.

⁵⁰ Karakaş, *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. Yüzyıllar)*, 43.

⁵¹ Topal, *Maniheizm İncasının Uygur Siyasi Ve Sosyal Yaşamına Etkisi*, 53.

⁵² Şenay Sayın Alsan, "Gök Tanrı İncasının Türk İnanç Sisteminde Yeri Ve Mimariye Yansımaları", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi* 47 (2024), 1435.

⁵³ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1964), 153.

⁵⁴ Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (Ankara, Berikan, 1997), 40.

⁵⁵ Mustafa Erdem, "Geleneksel Türk Dini Ve İslam" *Dini Araştırmalar*, 1 (1998), 82.

ezeli, ebedi, koruyan, her şeyin bilgisine sahip olan gibi sıfatlarla tanımlanmıştır. Bu sıfatlar arasında Gök Tanrı'nın yaratıcı sıfatıda vardır.⁵⁶

Ayrıntılı bir anlatım bulunmamakla birlikte Orhun yazıtlarında yaratıcı bir Tanrı'ya işaret edildiği görülmektedir. Benzer şekilde Manas destanında insanın ve evrenin yaratılışı “*Yer yer oldukça, su su oldukça, kişiöğlü yaratılmış*” denilerek açıklanmaktadır.⁵⁷

İslamiyet Öncesi Türk Dini kozmogonisinde diğer bir inanış ise Vasily Verbitskiy(ö.1890) tarafından derlenen Altay Yaratılış Destanı'nda geçmektedir. Altay Yaratılış Destanı'nda, yaratıcı Tanrı olarak *Ülgen* kabul edilmektedir. İlk önce her yer sularla kaplıdır. Ülgen, suların üstünde uçmaktadır. Bu sırada göklerden gelen bir emirle Ülgen, suyun içinden fırlayan taşı tutarak onun üstünde uçmaya başlamıştır. Daha sonra Tanrı Ülgen, bir dünya yaratmak istemiş fakat nasıl yaratacağını bilememiştir. Bunun üzerine denizin içinde yaşayan *Ak Ana (Ak Ene)* ona “yaptım oldu de” diyerek nasıl yaratılacağını öğretmiştir. Böylece nasıl yaratacağını öğrenen Ülgen, gök ile yeri yaratmıştır.⁵⁸

Bu anlatımdan anlaşılmaktadır ki; yer ve gök Ulu Tanrı'nın emri ile, Tanrı Ülgen tarafından yaratılmıştır. Dünya ve katları Ülgen tarafından yaratılmış iken; Yıldızlar, Güneş ve Ay onun dünyasının dışında kalmaktadır. Dünya'nın yaratılışı altı gün sürmüş; yedinci gün Ülgen uyumuştur. Ülgen, daha sonra üç balık yaratmış ve bu balıkların üstüne Dünya'yı koymuştur. Bu anlatıma göre gök, otuz üç katlıdır ve doksan dokuz dünya bulunmaktadır.⁵⁹

İnsanın yaratılışı ise suyun üzerinde yüzen bir toprağın üstündeki kili, Ülgen'in görmesi ve onun insan olmasını dilemesi ile gerçekleşmiştir. Böylece kilden insan meydana gelmiş ve *Erlik* adını almıştır. Erlik'in, Tanrı'dan üstün olma isteği ile hırslanması sonucu, Erlik ile Ülgen düşman olmuşlardır. Bunun sonucunda Tanrı, insanı koruması için *Mandı Şire*'yi ve kemikleri kamıştan, etleri topraktan olan yedi insanı yaratmıştır. Onların kulaklarına üflemesi neticesinde, ruhlarına can gelmiş; burunlarına üflemesi neticesinde ise akılları oluşmuştur. Burada insanın Mandı Şire'den önce mi sonra mı

⁵⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979), 107-119.

⁵⁷ Efe Okcu, *Eski Türk Dininin Dinler Tarihi Metodolojisine Göre Değerlendirilmesi* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024), 14-15.

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 1/432-433.

⁵⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/433-434.

yaratıldığı tam olarak belli değildir. Daha sonra Tanrı, insanı yönetmesi için *May Tere*’yi yaratmıştır.⁶⁰

Altay Yaratılış Destanı’nın, Wilhelm Radloff (ö.1918) tarafından derlenen ikinci bir versiyonunda ise özellikle insanın yaratılışı ile ilgili farklı anlatımlar mevcuttur. İlk olarak her yer su ile kaplıdır ne güneş ne ay ne de yer vardır. Tanrı (Kuday), suyun üzerinde uçmakta; “kişi” (erlik) de onunla beraber, Tanrı gibi hareket etmektedir.⁶¹ İnsan, bir zaman sonra hile yaparak rüzgârı çıkarmış ve Tanrı’yı kızdırmıştır. Bu hareketi ile Tanrı’dan üstün olduğunu düşünürken Tanrı, onu suda boğarak üstünlüğünü göstermek istemiştir. Bu esnada insan, Tanrı’dan af dilemiş ve Tanrı onu affetmiştir. Böylece insan, Tanrı’nın yanında uslu uslu durmaya başlamıştır.⁶² Bir gün Tanrı, bir taş yaratılmasını buyurmuş ve bir taş meydana gelmiştir. Daha sonra Tanrı, insana suyun dibine dalmasını ve oradan bir toprak getirmesini buyurmuş, bu topraktan yeri yaratmıştır.⁶³

Tanrı, ikinci defa insandan suya dalıp toprak getirmesini istemiş; insan bu kez denizlerden pay almak için Tanrı’dan gizlice ağzına bir parça toprak saklamıştır. Tanrı, insanın getirdiği toprağı sulara serpmiş ve böylece yer kalınlaşmıştır. Daha sonra insanın ağzındaki gizli toprak büyüyüp insanı boğmaya başlamış, toprak insanın boğulmasına sebep olurken Tanrı ona tükürmesini emretmiş ve insanın ağzındaki toprağı tükürmesi sonucu tepeler ve dağlar oluşmuştur. Bunun sonucunda Tanrı, onun artık “Erlik” olarak isimlendirileceği söylemiş⁶⁴ ve Erlik’i ışık diyarından yeraltı alemine atmıştır.⁶⁵

Daha sonra Tanrı meydana gelen büyük adanın ortasında dokuz dalı olan bir ağaç yükseltmiş ve bu dallardan dokuz insan ırkını türetmiştir.⁶⁶ Bu ifadeden insan ırkının bir soyun kendi içinde üremesi sonucunda değil, dokuz farklı ırkın kendi aralarında üremesi sonucunda meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu anlatımda diğerinin aksine insanın başlangıçtan itibaren Tanrı ile birlikte olduğu görülmektedir.

⁶⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/435-436.

⁶¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 14.

⁶² Numan Durak Aksoy, *Türk Yaratılış Ve Türeyiş Destanları Ve Dini Motifler* (Gaziantep: İksad Publishing House, 2018), 54.

⁶³ Aksoy, *Türk Yaratılış Ve Türeyiş Destanları Ve Dini Motifler*, 54-55.

⁶⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 14-15.

⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 22.

⁶⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1976), 88-89.

Ergenekon destanında da insanın yaratılmasından, ırklara ayrılmasından ve Türk ırkının üstünlüğünden bahsedilmektedir. Buna göre Tanrı gökleri yaratmış ve içine dünyaları yerleştirmiştir. Tanrı, insanı kendinden bir şeyler katarak yaratmış ve zamanla sayılarını arttırmıştır. Bu anlatıma göre Tanrı, insanı ruhi ve fiziki özelliklerine göre kabilelere ayırmış ve birbirlerini tanımlarını istemiştir. Bu ırklar arasında üstün meziyetleri bulunan bir ırk vardır. Bu ırk Tanrı tarafından daha önce bahsedilmeyen üstün meziyetlerle kuşatılmış, dünyanın en temiz en ahlaklı ve en savaşçı milletidir. Bu milletin başında “Türk” adı verilen bir kişi vardır. Destanda, ateşi yakmayı bulan ilk kişinin o olduğu ve çevresinde herkesin ona itaat ettiğinden bahsedilmektedir. Burada Türk adının anlamı “güçlü, töreli” olarak kabul edilmiştir. Onun soyundan gelen kişilerin bu sebeple o öldükten sonra bu adı almayı uygun bulmuşlardır.⁶⁷

Bu ırkın üstün olmasının sebebi diğer milletlerin kıskançlığına sebep olmuştur ve Türk milletini tuzağa düşürerek bir Türk çocuğu haricinde hepsini yok etmişlerdir. Yeryüzünde olup bitenleri makamında izleyen Tanrı bu kutlu ırkın yok olmasına izin vermemiş ve bu çocuğun yanına bir dişi kurt yollamıştır.⁶⁸ Bu sayede ölümden kurtulan çocuk, kurtla birleşmiş ve ondan on oğlu olmuştur. Daha sonra bu on erkek çocuk on kızla evlenmiş ve soyları böylece devam etmiştir.⁶⁹⁷⁰

Oğuz Kağan destanında ise yeryüzünün Nuh’un oğulları arasında bölüştürüldüğü zaman doğu illeri ile Türkistan’ın Yafes’e (Olca Han) verildiğinden bahsedilmektedir. Bu anlatımda Yafes’in Olca Han lakabına sahip olduğu belirtilmektedir. Oğuz’un babası Kara-Han’ın da Yafes’in torunu olduğu kaydedilmiştir.⁷¹

1.2. Hint Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan

1.2.1.Hinduizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Persler, Kuzey-Batı Hindistan’da Sindü Nehri’ne ulaştıkları zaman bu nehrin kıyılarında yaşayan Aryan azizlerinin torunlarıyla karşılaşmışlardır. Sindü kelimesini telaffuz edememeleri sebebiyle Sindü Nehri’ni, Hindu Nehri olarak isimlendirmişlerdir. Sindü

⁶⁷ Saadettin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (2003), 84.

⁶⁸ Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, 84-85.

⁶⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/21.

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 21.

⁷¹ Okcu, *Eski Türk Dininin Dinler Tarihi Metodolojisine Göre Değerlendirilmesi*, 13-14.

Nehri çevresinde yaşayan halk ise Hindular olarak tanımlanmış ve onların yaşadıkları topraklara Hindistan, inanç sistemlerine ise Hinduizm adı verilmiştir.⁷²Hinduizm'in ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı olmakla birlikte M.Ö.1500 -2000 yılları arasında ortaya çıktığı kabul edilir. Çok Tanrılı bir yapıya sahip olmakla birlikte farklı mezheplerinde tek Tanrı inancının olduğuda görülmektedir.⁷³

Hinduizm'in kutsal metinlerinde yer alan evrenin yaratılış mitleri, Vedalar, Upanişadlar, Mahabharata, Manu Kanunnamesi ve Puranalar gibi çeşitli kaynaklarda mevcuttur fakat bu kutsal kitaplar arasında farklı anlatımların olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴

Vedik literatürde yaratılışın kademeli olarak dört aşamada gerçekleştiği görülmektedir. İlk olarak Mutlak Bir'in düşünmesi ve arzu etmesiyle *Puruşa*, bedenlenmiş bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. *Puruşa*, hem var olan hem de olmayan her şeyi kendinde barındıran kozmik bir varlıktır. *Puruşa*'dan, süptil maddeyi barındıran *altın yumurta* (*Hiranyagarbha*) doğmuştur. Bu altın yumurta, öz ve ilksel maddeyi içermektedir. Altın yumurtadan tezahür eden Yaratılış Tanrısı, evreni ve evrendeki tüm canlı ve cansız varlıkları yaratmıştır.⁷⁵

Rigveda içerisinde bulunan Nasadiya İlahisi, tamamıyla yaratılış konu edinmektedir. İlahiye göre, başlangıçta ne varlık ne yokluk ne ölüm ne de ölümsüzlük ne hava ne uzay ne gece ve gündüz vardır. Her şey, dipsiz bir karanlık içindedir sadece sınırsız sular mevcuttur. Bu mutlak varoluşta, hiçbir şey yokken, yalnızca Mutlak Bir (O) varlığını sürdürmektedir.⁷⁶

Bunların dışında Vedalarda otantik olduğu düşünülen diğer bir anlatımda; yaratılış, Tanrı İndra ve cin Vritra arasındaki mücadeleye dayandırılmaktadır.⁷⁷ Bu anlatıma göre evrenin unsurları başlangıçtan itibaren vardır fakat bir kaos hakimdir. İndra ve Vritra arasındaki savaşta Vritra yenilmiş böylece Vritra'nın tuttuğu yedi ırmak denilen kozmik sular

⁷² A. Ranjan Mohapatra, "Hinduizm", çev. Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002), 213.

⁷³ Mehmet Ulaş, *Hinduizm'de Tanrı- İnsan İlişkisinde Temayüz Eden Kavramlar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024), 1-8.

⁷⁴ Chandrani Mahato, "Vedic Cosmology in The Context of Modern Cosmic Science", *Language in India* 18/12 (2018), 63.

⁷⁵ Seviç Aksin, *Hinduizm'de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024), 13.

⁷⁶ Ralph T. G. Griffith, *The Hymns of the Rigveda* (Delhi, 1973), c. 2,10/129 s.575.

⁷⁷ Griffith, *The Hymns of the Rigveda*, 83-85.

akmaya başlamış ve embriyo halinde Güneş meydana çıkmıştır. Bunların sonucunda kâinatta yaşam için gerekli olan ısı, nem, ışık gibi unsurlar oluşmuştur. Anadvan, Kama (arzu), Rohita, Vasu, Vedalarda geçen diğer yaratıcı Tanrılardan bazılarıdır. Vedaların sonuna doğru Baba Tanrı (Prajapati) yaratılışı üstlenmiştir.⁷⁸

Rigveda’da, tüm varlıkların primitif olarak *Puruşa*’dan meydana geldiğini anlatılmaktadır. *Puruşa*, kozmik bir demiorg’dur.⁷⁹ *Puruşa*’nın ağzından Brahman, bacaklarından Vaisyalar, kollarından Savaşçılar (Kşatriyalar), ayaklarından Sudralar, aklından Ay, gözlerinden Güneş, göbeğinden hava, kafatasından gökyüzünün meydana geldiği ifade edilmektedir.⁸⁰

Rig Veda’nın son kitabında ise altın yumurta anlamında “Hiranyagarbha” veya “Prajapati (Brahma)” yaratıcı olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta her şey biçimsiz su iken,⁸¹ sıcaklığın etkisi ile altın yumurta ortaya çıkmış ondan Prajapati meydana gelmiştir. Prajapati, diğer tanrıları, yeri, göğü, gece ve gündüzü yaratmıştır.⁸²

Altın yumurta hikâyesi, Manu Kanunnamesi’nde de ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu anlatımda başlangıçta evrenin tamamen karanlık ve ayırıcı işaretlerden yoksun olduğu belirtilmektedir. Bu durum, bir tür kozmik uyku veya kaos hali olarak kabul edilmektedir. İlâhi bir varlık olan Svayambhu, yaratıcı gücüyle evreni aydınlatmıştır. Svayambhu’nun bu yaratıcı müdahalesi, evrende fark edilebilir bir düzenin kurulmasını sağlamıştır. Svayambhu, ilk olarak bir düşünceyle suları yaratmış ve bu sulara tohumunu yerleştirmiştir. Bu tohum, güneşe eşit parçada bir altın yumurtaya dönüşmüş ve bu yumurtadan da Brahman doğmuştur. Brahman, tüm dünyanın atası olarak kabul edilmekte ve yaratılışın ilk aşamasını temsil ettiği düşünülmektedir. Brahman, yumurtanın içinde bir yıl yaşadktan sonra düşünceleriyle yumurtayı ikiye bölmüş ve bu iki yarıdan gökler, yer, orta küre ve diğer kozmik unsurlar meydana gelmiştir.⁸³ Bu

⁷⁸ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 65-69.

⁷⁹ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, 67.

⁸⁰ *Rigveda*, çev. Korhan Kaya (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 906.

⁸¹ Griffith, *The Hymns of the Rigveda*, 487.

⁸² Korhan Kaya, *Okyanusun Kıyısında* (Ankara: İmge Yayınevi, 2003).

⁸³ George Bühler, *The laws of Manu* (Oxford, Clarendon Press, 1886), 2-6.

durumda evrenin yaratılışından önce Tanrı, tezahür etmemiş halde vardır ve kendisinden; kendisini yaratmıştır.⁸⁴

Upanişadlarda ise kozmosa ait anlayışın özünde Brahman yer almaktadır. Brahman, evrenin yaratıcısı, koruyucusu ve yok edicisidir. O, en yüce ruh ve nihai gerçekliktir. Upanişadlar, tüm yaşamın başlangıcının Brahman'dan kaynaklandığını, onun ile devam ettiğini ve ölümünde yine ona geri dönüş olduğunu ön plan çıkarmaktadır. Tüm canlıların efendisi olan Prajapati, maddeyi ve yaşamı yaratmıştır. Dünya'yı toprak, su, ateş, hava ve uzay gibi elementlerin kombinasyonlarıyla oluşturmuştur. Buna göre, evrende hiçbir şey sonsuz değildir; her şeyin bir sonu vardır. Evren de bu döngüye tabidir, bir gün sona erecek ve yeniden yaratılacaktır.⁸⁵

Aitareya Upanişadı, en eski Upanişadlardan biridir. Üç bölümden oluşur ve ilk bölümünde evrenin yaratılışı anlatılmaktadır. Bu anlatıma göre yaratılıştan önce Atman var olan tek ruhtur. Yaratılış ise Brahman'ın düşünceleriyle, herhangi bir arzu olmadan başlamıştır. Bu süreçte önce beden, sonra organlar yaratılmıştır. Yaratılış ortaya çıktıktan sonra yaratıcı onların bedenine girerek onlara hayat vermiştir. Taittiriya Upanişadı ise evrenin beş temel elementten; uzay, hava, ateş, su ve topraktan oluştuğunu belirtmektedir.⁸⁶

Agni Pruna da geçen bir pasajda ise Nuh Tufanı ile benzerlik gösteren bir hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâye, Dünya tarihindeki büyük bir yıkımı ve Manu'nun kurtuluşunu tasvir etmektedir. Yıllar önce tüm Dünya büyük bir yıkımla yok edilmiştir. Yıkım üç loka'nın (Bhuloka, Bhuvarka, Svarga) hepsine yayılmıştır. Bhuloka, Dünya; svarloka, cennet; bhuvarka ise Dünya ve cennet arasında yer alan bir bölgedir. Bahsi geçen pasajda Vaivasvata Manu, Güneş Tanrısının oğlu olarak tanıtılmaktadır. Kritamala Nehri kıyısındaki inziva vadisinde on bin yıl boyunca dua ve yürüyüş yapan Manu, bir gün abdest almak için nehre gittiğinde eline küçük bir balık gelir ve balık Manu'dan kendisini kurtarmasını ister. Manu, balığı küçük bir kaba alır ancak balık sürekli büyür ve sonunda Manu balığı okyanusa bırakmak zorunda kalır. Okyanusta devasa boyutlara ulaşan balık, Manu'ya kendisinin Lord Vişnu olduğunu ve yakında tüm Dünya'nın büyük bir sel ile

⁸⁴ Mehmet Ali Işık, *Upanişadlar "Tanrının Soluğu"* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1976), 85.

⁸⁵ Mahato, "Vedic Cosmology in The Context of Modern Cosmic Science", 64.

⁸⁶ Mahato, "Vedic Cosmology in The Context of Modern Cosmic Science", 64-65.

yok olacağını haber verir. Vişnu, Manu'ya bir tekne göndereceğini ve yedi bilgeyi (saptarşi) ve tahıl tohumlarını yanına almasını söyler; Manu, Vişnu'nun yardımıyla bir tekneye biner ve canlıların yeniden yaratılma süreci başlar.⁸⁷

Hinduizm'de döngüsel zaman anlayışı kabul edilmektedir. “Yuga” olarak ifade edilen bu inanç, evrenin yaratılışı, korunması ve parçalarının yok edilmesinin sürekli tekrarlanmasını içerir. Dört Yuga sırasıyla; Krta Yuga, Treta Yuga, Dvapara Yuga ve Kali Yuga'dır. Bir tam döngüye ise “MahaYuga” , “Büyük Yuga” adı verilir. Bu dönemler hem süre hem de içerdikleri manevi ve yapısal özellikler bakımından birbirinden farklıdır.⁸⁸

İlk dönem olan Satya Yuga, "altın çağ" olarak adlandırılmış en mükemmel çağdır. Bu dönemde, dharma (kozmetik düzen ve erdem) en yüksek düzeydedir ve insanlar doğaları gereği doğru, adil ve manevi olarak ilerlemiş varlıklardır. Satya Yuga, 1.728.000 yıl süren uzun bir dönemdir ve Hindu mitolojisinde ideal bir dünya tasviri sunmaktadır. İkinci çağ olan Treta Yuga, ruhsal bir çöküşü temsil eder. Bu dönemde erdem, çeyrek ölçüde kaybolurken karıştı yerini sağlamlaştırır. Yine de insanların ahlakı güçlüdür, ancak bireysel bencillik ve rekabet gücü artmaya başlamıştır. Bu çağ, yaklaşık 1.296.000 yıl sürer.

Üçüncü dönem olan Dvapara Yuga, yapısal ve manevi bozulmanın daha belirgin hale geldiği bir çağdır. Dharma'nın yarısı kaybolmuş ve insanların adaleti, doğruluk ve erdem gibi kavramlara bağlılığı zayıflamıştır. Dvapara Yuga, yaklaşık 864.000 yıl sürer. Son ve en kısa çağ olan Kali Yuga, günümüz zamanını ifade eder. Kali Yuga'da yozlaşma, şiddet ve bencillik ön plana çıkmıştır. Bu çağ, insanlığın en düşük manevi seviyeye ulaştığı dönemdir ve 432.000 yıl sürer. Hindu inancına göre Kali Yuga sona erdiğinde evren yeniden yaratılacak ve yeni bir Satya Yuga başlayacaktır.⁸⁹ Bu dört Yuga'nın toplamı bir Maha Yuga oluşturur ve her Maha Yuga'nın sonunda evrensel bir yıkım (pralaya) gerçekleşir. Bu döngü, evrenin sürekli olarak yeniden yaratılmasını, yok edilmesini ve yenilenmesini içeren Hindu kozmolojisinin temel unsurlarından biridir.

⁸⁷ Aksin, *Hinduizm'de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı*, 66-67.h

⁸⁸ Merriam Webster, *Encyclopedia of World Religions* (Massachusetts: Springfield, 1999), 445.

⁸⁹ Heinrich Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, çev. Gül Çağalı Güven (Kabalıcı Yayınları, 2004), 21-23.

1.2.2. Budizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Milattan önce 6. yüzyılda Hindistan’da doğan Budizm, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu din, soyut metafizik tartışmalarını bir kenara bırakıp, insanları eşit görme ve hem insanlara hem de diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanmaktadır. Budizm’de Tanrının varlığı, diğer dinlerdeki gibi belirgin bir yer tutmaz. Buda’nın Tanrı hakkında doğrudan bir açıklama yapmadığı düşünülür.⁹⁰ Budizm, Hinduizm’e karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır dolayısıyla bazılarına göre Budizm, ateist bir karaktere sahiptir. Ancak bu "ateist karakter", Tanrı’nın varlığını inkâr etmek anlamına gelmez. Budizm’deki ateizm, Tanrı’yı reddetmekten ziyade, onunla ilgilenmemek anlamında kullanılabilir.⁹¹

Budistlere göre, evrenin nasıl ve kim tarafından yaratıldığı sorusu önemli değildir. Onların asıl amacı, bireysel kurtuluşlarını Nirvana’da bulmaktır. Bu nedenle, Tanrı’ya dair sorularla uğraşmak yerine, acıdan kurtulma, yeniden doğuş döngüsünden çıkma ve aydınlanma üzerine odaklanırlar. Dünya, Budist anlayışa göre insanların hırs, arzu ve cehaletlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Budizm, dünyevi varlıklardan ve arzulardan uzak durmayı öğütler. Evrenin ve yaşamın temel yasaları karma ve yeniden doğuştur ve bu süreçler bir Tanrı tarafından yönetilmez.⁹²

Bir varlığın ortaya çıkışı, belirli şartlara bağlıdır ve her şey görecelidir. Budist öğretilerde, bu durum bağımlı varoluş yasası veya 12 halkalı nedensellik ilkesi olarak tanımlanır. Bu durumda her varoluş; kendinden öncekinin sonucu, kendinden sonrakinin sebebidir.

*‘‘tasmim sati idam hoü... Bu olduğunda şu olur.
İmassuppâda idam uppaccati... Bu doğunca şu da doğar.
imasmim asati idam na hoti... Bu olmadığında şu da olmaz.
Imassa nirodhâ idam nirucchati... Bu kaybolursa şu da kaybolur’’*⁹³

⁹⁰ Günay Tümer, “Budizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/352-360.

⁹¹ Aliya Şarafullina, *Budizm’de ve Tibet Budizm’nde İnanç Esasları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 21.

⁹² Aliya Şarafullina, *Budizm’de ve Tibet Budizm’nde İnanç Esasları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 21.

⁹³ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları* (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 27.

Nedensellik halkasının ilki olan *Avidya*, Budist öğretilerde cehalet anlamına gelir ve acının temel kaynağı olarak kabul edilir. Bu cehalet, kişinin geçmiş yaşamlarındaki yanlış yaşantılara dayalı gerçekleşen karma oluşumlarını şekillendirir ve bu oluşumlar yeni bir bilincin rahimde ortaya çıkmasına sebep olur. Bu bilince dayanarak, yeni bir psikofiziksel kompleks (nama-rupa) oluşur ve bu yapı, görme, işitme, koklama, tatma, dokunma ve zihin gibi altı duyuşsal temel ile donatılır. Duyuların bir nesneyle bağlantısı sonucu hoş, hoş olmayan ya da nötr hisler meydana gelir. Hoş hisler, arzu ve bağlanmayı doğurur, bu da yeniden doğumu ve ölümü kaçınılmaz hale getirir. *Avidya* ortadan kalkmadıkça bu döngü(samsara) devam eder ancak cehaletin sona ermesi ve bireyin aydınlanması samsara döngüsünden kurtarılmasının ilk adımıdır.⁹⁴

Buda'ya göre, bireysel ruh anlamında Atman'ın varlığından söz etmek mümkün değildir.⁹⁵ Erken Budist kaynaklara göre insanı; vücut, duygular, algılar, bilinçlilik ve eğilimler oluşturur. Budizm'de "bensizlik" doktrininin en önemli sonuçlarından biri, insanların sabit bir özlerinin olmaması nedeniyle maddi ve ruhsal olarak değişebilmeleridir. Sabit bir benlik olmadığı için, bireyler erdemler geliştirebilirler veya kusurlar edinebilirler. Bu dönüşüm yetisi, insanların cehaleti aşarak aydınlanmaya (bodhi) erişebilmesi anlamına gelir.⁹⁶

Budizm, Hinduizmde olduğu gibi karma ve reenkarnasyon inancını benimser. Fakat Budizm'de, Hinduizm'den farklı olan nokta kişinin değişmeyen bir özünün (atman) olmamasıdır. Bunun yerine önceki yaşamda biriken yetenek veya alışkanlık eğilimleri bir sonraki hayata aktarılır. Bu süreçte yeniden doğan birey, ölen kişiyle özdeş olmasada, aralarında nedensel bir bağlantı vardır. Yeniden doğuş, karma kanunlarıyla yönetilir; bu yasa, iyi niyetli olayların olumlu sonuçlar doğurması ve kötü niyetli olayların olumsuz sonuçların yaratması ilkesine dayanır. Eylemlerin sonuçları hem mevcut hayatta hem de sonraki yaşamda ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, erdemli kişinin geçmişteki yaşamlarındaki kötü eylemler nedeniyle haksız yere acı çekmesi ve kötü eylemlerde bulunanların önceki iyiliklerinin meyvelerini toplamaları anlaşılır hale gelir. Dolayısıyla

⁹⁴ *The Long Discourses of The Buddha*, çev. Maurice Walshe (Boston: Wisdom Publications, 1996), 35.

⁹⁵ İbrahim Ethem Karataş, "Budizm'de Tanrı Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (Mart 2015), 88.

⁹⁶ David Burton, "Buddhism", *The Routledge companion to philosophy of religion*, ed. Chad Meister - Paul Copan (New York: Routledge, 2013), 19.

insanın yeniden dünyaya gelişi anlamındaki ikinci yaratılış, Tanrı ya da kozmik bir güç tarafından değil, kişinin kendi eylemleri sonucu olarak gerçekleşir.⁹⁷

1.2.3. Caynizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Caynizm, MÖ. 6. Yüzyılda Hinduizm’in kast sistemine ve kanlı kurban ritüellerine tepki olarak doğmuştur. Sistemleştiricisi sonuncu Tirtankara olarak kabul edilen Vardhamana Mahavira’dır.⁹⁸ Yaratıcı bir Tanrının varlığını kabul etmemesi sebebiyle genellikle ateist bir din olarak görülür.⁹⁹

Caynizm’e göre ne dünyanın ne de hayatın bir başlangıcı ya da sonu vardır. Evren ve yaşam, kendi kendine işleyen sonsuz döngüler içinde var olur. Bu sebeple, yoktan var etme kavramı ve yaratıcı bir gücün varlığı reddedilir. Ancak bu Tanrı inkârı, Tanrıların varlığını tamamen yok sayma anlamına gelmez. Caynizm’e göre, Tanrılar vardır, ancak onlar da tıpkı insanlar gibi Samsara Çarkı’na tabidirler. Yani Tanrılar mutlak saadetin belirli derecelerine ulaşabilirler fakat ölümsüz değildirler. Caynizm’de, Tanrılar da bir sınıf olarak kabul edilir ancak yaratıcı ya da kurtarıcı bir güç olarak değil, ruhların bir kategorisi olarak ele alınırlar. Ruhların kurtuluşu mümkündür ancak bu Tanrıların müdahalesi ile değil bireyin kendi çabaları ve karmadan arınması ile gerçekleşir.¹⁰⁰

Caynizm, Budizm’den farklı olarak maddenin gerçekliğini kabul eder. Fiziki Dünya, jiva (ruh) ve pudgala (maddenin) atomlarının birbirine temas etmesi sonucu oluşmuştur. Varoluşun temeli, ezeli jiva kaynaklarının hareketidir. Jiva, yalnızca insan ya da hayvanlarda değil; taş, kaya, dağ, orman gibi birçok nesnede bulunur. Temelde aynı olan jiva atomları, madde atomları ile temasları sonucu giderek farklılaşmaya ve özelliklerini yitirmeye başlamışlardır. Madde atomlarının, jiva atomlarına bu şekilde bulaşması kişinin kendi eylemleri sonucu(karma) gerçekleşmektedir.¹⁰¹

Caynizm’e göre evren, ezeli ve ebedidir. Dolayısıyla bir son veya ahiret inancı bulunmaz. Evren, kozmik bir insan formunda tasvir edilir ve ruhun bu dünyadaki eylemlerinin sonucu olarak gideceği bölgeler, evrenin farklı katmanlarını temsil eder. Caynist evren

⁹⁷ Burton, “Buddhism”, 21-22.

⁹⁸ Merve Tanrıkulu, *Caynizm* (Diyarbakır: Diele Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1.

⁹⁹ Felicien Challege, *Dinler Tarihi*, çev. Tiryakioğlu Samih (İstanbul: Varlık Yayınları, 2007), 63.

¹⁰⁰ Galip Atasağun, “Jainizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2006), 285.

¹⁰¹ Atasağun, “Jainizm”, 287.

düşüncesinde ruhlar, ölümden sonra karmalarının sonuçlarına bağlı olarak evrenin dört farklı bölgesinde yeniden doğar. Yeniden bir yaratılış söz konusu olması sebebiyle bu dört alem bizim için önemlidir. Bu alemler aşağıdan yukarıya doğru şöyledir:

Aşağı Âlem (Adhi-loka, Naraki): Bu alem, kötülük yapmış ruhların geçici olarak kalacağı yedi alt bölgeden oluşur: Ratnaprabha, Sarkaraprabha, Valukaprabha, Panikaprabha, Dhumaprabha, Tamahprabha ve Mahatamahprabha. Kötülük derecesine göre ruhlar bu alt bölgelere gider. Bazı araştırmacılar, bu bölgelerde çok kötü karmaya sahip ruhların ebediyen kalabileceğini öne sürer.

Yeryüzü (Madhya-loka): İnsanlar, hayvanlar, bitkiler ve diğer varlıkların yaşadığı bölgedir. İnsanlar, bu alanda özgür iradeleriyle iyilik ya da kötülük yapma becerisine sahiptirler. Bireyin eylemleri, sonraki yaşamında hangi bölgeye gideceğini belirler. Yeryüzü, “Jambudvipa” adındaki merkezi bölge etrafında konumlanmış çok sayıda dairesel alan içerir.

Tanrılar Âlemi (Urdha-loka): Katpatita ve Kalpopapanna adında iki ana bölümden ve otuz altı alt kattan oluşur. Ruhlar, iyi karmalarının sonucunda bu katmanlardan birine ulaşırlar ve bu alemde karmalarının getirisini deneyimlerler. Ancak bu durum kalıcı değildir; karmalarının süresi dolduğunda yeniden yeryüzüne dönüp bedenlenirler. Tanrılık mertebesi, ruhların katı disiplin ve riyazet uygulamaları ile elde edebileceği geçici bir aşamadır.¹⁰²

Siddha-loka: Mutlak aydınlanmaya ulaşmış ruhların ebedi olarak kaldıkları bölgedir. Bu alem, hilal biçiminde bir şemsiye şeklinde tasvir edilir. Bu bölgedeki ruhlar, çok şeffaf bir forma sahip olduklarından gözle görülemezler ve artık yeniden doğmazlar. Ancak nihai kurtuluşa eren ruhlar, bu âlemin de üstünde yer alan boşluk âlemine (Aloka Akasa) ulaşırlar ve burada kalıcı olarak var olurlar.¹⁰³

¹⁰² Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 154-155.

¹⁰³ Merve Tanrıkulu, *Caynizm* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022), 76-77.

1.2.4. Sihizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Sihizm 15. yüzyıl sonlarında Guru Nanak (ö.1539) tarafından Hindistan’da kurulmuş monist bir anlayışa sahip dini yapıdır. Nanak, bulunduğu bölgede yaygın olan Hinduizm ve İslam dinlerinin şekilciliğe yoğunlaştığını ile sürerek bu yeni dini akımı ortaya koymuştur.¹⁰⁴

Sihizm'deki Tanrı anlayışı, kutsal kitap Guru Grand Sahib’de yer alan Mool Mantra’da net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu ilahi, Tanrı'nın tek olduğunu ve evrende her şeyin onun birliği içinde var olduğunu vurgulamaktadır. İlahide geçen "Ik Oankar" ifadesiyle, Tanrı'nın tekliği, mutlaklığı ve evrenselliği belirtilmektedir. Tanrı burada "Sat Nam" olarak adlandırılmaktadır; bu ifade onun hakikatin kendisi olduğunu ifade etmektedir. Yaratan ve tüm varlıkların kaynağı olan Tanrı, korkusuz (Nirbhao) ve kin tutmayan (Nirvair) bir varlıktır. O, zamanın ötesinde, sonsuz bir güç (Akal Murat) olarak tanımlanır. Tanrı, hiçbir bedene bağlı değildir ve doğmamıştır (Ajuni), varlığı kendiliğindendir (Saibhan). Tanrı'nın bilgisi ve farkındalığı ise ancak bir Guru'nun lütfuyla elde edilebilir.¹⁰⁵ Burada bahsedilen “Guru” ifadesinin Tanrı’yı kast ettiği düşünülmektedir.¹⁰⁶ Bu öğretisi, Sihizm’in Tanrı’yı insan kavrayışının ötesinde, şekilsiz, mutlak, zamansız ve aşkın bir güç olarak gördüğünü, ancak sevgi, bilgelik ve doğru rehberlikle ona yaklaşılabileceğini ifade eder.

Sihizm’in yaratılış kozmogonisinde ise, birçok dinde olduğu gibi yaratılıştan önce bir kaos hakimdir. Kâinatın yaratılışından önce yer ve gök mevcut değildir. Yalnızca Tanrı’nın hükmü mevcuttur. Sonsuz bir zaman diliminde karanlık hakimdir. Daha sonra Tanrı, herhangi bir yardımcısı olmaksızın dünyayı yaratmıştır. Yaratılış ile ilgili fazla ayrıntı verilmez ancak Tanrı’nın yaratılıştan sonra da yarattıklarını takip ettiğine inanılmaktadır. Tanrı, varlıkları yaratmış ve daha sonra onlara isim vermiştir. Dört dünya, dokuz bölge, yedi deniz ve dört devir, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Burada dokuz bölge;

¹⁰⁴ Muhammet Zuhur, *Sihizm’in oluşumunda İslam’ın Etkisi* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 1-2.

¹⁰⁵ *Guru Grand Sahib: English Translation of Siri Guru Granth Sahib* (Arizona: Hand Made Books, ts.), 1.

¹⁰⁶ Yasemin Birişik Şahin, *15-18. Yüzyıllar Arası Sihizm İle İslam Ve Türk İlişkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024), 57-58.

dünyadaki dokuz kara parçasını, yedi deniz; çeşitli okyanus ve denizleri, dört devir ise Hindu kozmogonisinde de görülen altın, gümüş, demir ve bronz çağı ifade etmektedir.¹⁰⁷

Sihizm’de karma inancı, insanın yaratılışı ve evrendeki konumu ile sıkı bir bağ içindedir. Sih öğretilerine göre insanlar, yüce Tanrı’dan (*küllî nur* ya da *ateş*) kopmuş kıvılcımlar olarak dünyaya gelmişler ve bu süreçte kirlenmişlerdir. İnsan, bu kirlenmişliği temizlemek ve aslına yani Tanrı’ya dönmek arzusundadır. Ancak bu dönüş, yalnızca saf ve temiz bir ruha sahip olanlar için mümkündür. İnsan, dünya hayatında *maya* (aldatıcı dünyevi cazibeler) tarafından saptırılabilir ve nefsinin esiri olabilir. Maya, insanı Tanrı’dan uzaklaştıran bir perde olarak görülür. Bu nedenle, kişi erdemli yaşamalı, kötülüklerden uzak durmalı ve ruhunu arındırmalıdır. Sihizm’de karma, insanın bu yolculuğunu belirleyen en önemli unsurlardan biridir; kişinin bugünkü eylemleri, gelecekteki yaşamını şekillendirmektedir.

Yaratılış sürecinde insan, Tanrı’dan kopmuş olsa da sürekli Tanrı’ya geri dönme arzusuyla doludur. Ancak bu yükseliş, tek bir yaşamda değil tenasüh yoluyla yani ruhun birçok bedende yeniden doğarak olgunlaşmasıyla mümkündür. Sihizm’e göre, bu yükseliş beş aşamada gerçekleşir ve her Sih’in nihai ideali bu aşamaları tamamlayarak Tanrı ile bütünleşmek ve doğum-ölüm döngüsünden kurtulmaktır. Karma, insanın kendi eylemleriyle Tanrı’ya dönüş yolunu açar ya da bu yolu tıkar; bu nedenle ruhun saflığı ve erdemli davranışlar Tanrı’ya kavuşmanın anahtarıdır.¹⁰⁸ Kişinin göç döngüsünden kurtulması ise Nam’ın gerçekliğini kabul etmesi ve onunla uyum içinde olmasına bağlıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Huzeyfe Sayım, “Sih Dini”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/11 (2001), 86-87.

¹⁰⁸ Huzeyfe Sayım, “Sih Dini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/166-168.

¹⁰⁹ William Hewat Mcleod, *Who Is A Sikh* (Newyork: Oxford University Press, 1989), 2.

1.3. Uzakdoğu Kökenli Dinlerde Yaratılış ve İlk İnsan

1.3.1. Konfüçyanizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Konfüçyanizm, MÖ VI. yüzyılda Çin’de, Konfüçyüs (MÖ 551-479) tarafından kurulmuş inanç ve uygulamalar bütünüdür. Çin’de mevcut olan tabîî dini yaşantıya dayanarak inşa edilen bu öğreti, sonraki yüzyıllarda Doğu Asya’nın diğer bölgelerine de yayılmıştır.¹¹⁰

Konfüçyanizm’de Tanrı ya da Tanrılar Panteonu gibi kavramlar yer almamaktadır. Konfüçyüs, öğretilerini Tanrı inancına dayandırmamış, dönemin yaygın inancına saygı duymuştur. Çin’de yaygın olan *Şanti* isimli Tanrıya inanç, Konfüçyüs’te de devam etmiştir. Tanrı *Şanti*’yi ifade edilmek için *Tien* kavramı kullanılmıştır.¹¹¹ Konfüçyüs’e göre Tien, gökte hakimiyet süren; ceza ve mükafat dağıtan atalardan ziyade, tabiat düzenini sağlayan; her şeyin üstündeki, yaratıcı kuvvettir.¹¹²

Tien (天) kavramı hem kutsallık hem de yönetsel bir boyut taşımaktadır. Gök, Çinli filozoflar için büyük bir anlam ifade ederken, aynı zamanda hükümdarın ilahi meşruiyetinin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Buna göre hükümdar, göğün oğludur. Göğün hata yapmaması gibi yöneticinin de kusursuz bir şekilde düzeni yönetmesi gerekmektedir. Ancak hükümdar hata yaptığında Gök, tabiat olayları ile bu hataları cezalandırır. Doğal afetler, hükümdarın Gök’ün onayını kaybettiğini ve değişim zamanının geldiğini işaret eder. Gök ile insan arasındaki bu derin ilişki, insanın göğe yapışmış bir pul gibi olduğu ve sonrasında gökten koptuğu şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlayış, gök ve insanın özünde bir ve aynı olduğunu, gök hakkında konuşurken aslında insanı da ele almayı ifade etmektedir.¹¹³

Konfüçyanizm’de evren kozmogonisi birçok mitos da olduğu gibi bir kaosla başlatılmış ve evrenin yaratılması *Yin* ve *Yang* denilen iki temel doğurucu prensibe dayandırılmıştır. Yin ve Yang birbirlerine etki ederek elementlerin meydana gelmesini sağlamış ve bu

¹¹⁰ Ahmet Güç, “Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 44.

¹¹¹ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, çev. Muhaddere Nabi Özerdim (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963), 23,24,50,107.

¹¹² James Legge, *The religions of China : Confucianism and Taoism Described and Compared with Christianity* (Londra: Hodder and Stoughton, 1880), 9.

¹¹³ Ertuğrul Ceylan, *Çinli Müslüman Âlim Wang Daiyu’nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), 87-88.

elementler evreni meydana getirmiştir. Ateş, Yang'dan meydana çıkarken; su, Yin'den meydana gelmiştir. Ay, suyun cevheri; Güneş ise ateşin cevheri olmuştur. Bu şekilde meydana çıkan Ay ve Güneş diğer yıldızların oluşmasını sağlamıştır. Buna göre tüm varlıklar, bu iki zıt prensibin etkileşimi sonucunda meydana çıkmıştır.¹¹⁴

Konfüçyüs döneminde, Yin ve Yang yeni anlamlar kazanmıştır. Yin prensibi, karanlık; dişi ve olumsuzluk anlamında kullanılır. Yin, yeryüzüdür; sonbaharda etkisi artar ve siyahla sembolize edilir. Devlerin onun etkisi altında olduğu düşünülür. Yang ise olumlu, erkek ve yapıcı güçtür. Gök olarak kabul edilir. Doğurucu gücü, güneşe bağlıdır, yaz dönemi artış gösterir ve kırmızı ile temsil edilir. Görüldüğü gibi Yin ve Yang prensipleri birbirini tamamlayıcı bir bütünlük içindedir ve yukarıda bahsedildiği gibi yaratıcı prensip T'ai Chi'den (Tao) çıktıkları düşünülür.¹¹⁵

Yin ve Yang ekolüne göre ise evrenin oluşumu ve insanların yaşamı “ağaç, ateş, toprak, maden ve su” maddelerine bağlıdır. Bu beş madde hem her şeyin var olmasını hem de yok olmasını sağlar. Bu görüşe göre her şey karşıtı ile var olur. Aydınlık, karanlık ile; sıcak, soğuk ile; erkek, dişi ile ve bunlar denge içindedir. Bu denge bozulduğunda ise dünyanın dengesi bozulur.¹¹⁶

Taoizm'in evrensel birlik (T'ai I) düşüncesinden etkilenen yeni Konfüçyüsçü felsefe, “öz” ve “nefes” kavramlarına dayanan bir anlayış geliştirmiştir. Maddi dünya, onun içinde her şeyin bulunduğu ve katılaştığı, sıvılaştığı nefeslerle şekillenir. Nefes, sanki nefes alıp verme gibi sürekli bir hareket halindedir; bu döngüdeki aktif hareket Yang, sükûnet hali ise Yin olarak adlandırılır. Zıtlıklar dünyasında aktif taraf Yang'ın, pasif taraf ise Yin'in etkisi altındadır.¹¹⁷

¹¹⁴ Samuel F.G. Brandon, *A Dictionary of comparative religion* (New York: Scribner, 1970), 484-485.

¹¹⁵ Ahmet Güç, “Konfüçyüsçülük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/167-170.

¹¹⁶ Bülent Okay, *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 26-27.

¹¹⁷ Güç, “Konfüçyüsçülük”.

1.3.2. Taoizm’de Yaratılış ve İlk İnsan

Taoizm, M.Ö. 6. yüzyılda Çin’de, ünlü filozof Lao-Tzu tarafından kurulan bir dini sistemdir. Lao Tzu’nun öğretileri, Tao Te Ching adlı metinde toplanmış olup, Taoizm’in temel ilkelerini oluşturmuştur.¹¹⁸

Taocu kozmogoniye baktığımızda Taoizm’de, Tanrı merkezli bir yaratılış inancını söz etmek mümkün değildir. Yaratılışın temel prensibi olarak Tao kavramı karşımıza çıkar. Evrenin sonsuzluktan geldiği düşünülür ve her şeyin Tao’dan kaynaklandığına inanılır. Tao’dan, bir; birden, iki olarak isimlendirilen Yin ve Yang; bunlardan ise üç (Su, toprak, hava) meydana gelmiştir. Üç ise kâinatı meydana getirmiştir. Varoluşun kaynağı olarak kabul edilen hiçbir varlık diğer varlığın sebebi ya da sonucu değildir. Her şey bir ortaklık sonucu meydana gelmiştir.¹¹⁹

Tao, yer ve göğün birleştiği bir yol olarak görülür. Yaratılıştan sorumlu ana prensip olarak kabul edilmekle birlikte bir Tanrı olarak görülmez. Tao, kendiliğinden var olmuştur, bir başlangıcı yoktur. Yaratıcının, yaratıcısı olarakta isimlendirilmektedir.¹²⁰

Taocu kozmogonide önemli bir yeri olan *Pan Gu* mitine göre Pan Gu, ilk canlı varlık olarak kaosla çevrili kozmik bir yumurtada doğar ve büyür. Her geçen gün daha da uzayan Pan Gu, sonunda yumurtanın yarılmasına neden olur. Yumurtanın saf ve hafif kısımları gökyüzüne, ağır ve karanlık kısımları ise yeryüzüne dönüşür. Ancak gökyüzü ve yeryüzü arasında bir boşluk yoktur. Pan Gu, gökyüzünü yukarıya, yeryüzünü aşağıya iter. Yin ve Yang arasındaki dengeyi kurar ve evreni bu iki zıt güç arasına yerleştirir. İki kutup arasındaki mesafe yeterli hale geldiğinde, Pan Gu yorulur ve uykuya dalar. Ölümünün ardından bedeni dünyanın farklı parçalarına dönüşür; nefesi, rüzgâr ve bulutlara; gözleri, güneş ve aya; kanı, nehirlere; dişleri ve kemikleri değerli taşlara ve metallere; omuriliği ise kutsal yeşim taşına dönüşür. Saçları ise tüm bitkileri oluşturur.¹²¹

Taoist kozmolojide evrenin sürekli olarak yeniden doğduğu evrensel devirler büyük bir önem taşır. Evrenin başlangıcı ve sonu olan döngülerin birbirini izlediği, sonsuz bir süreç

¹¹⁸ Ali İhsan Yitik, “Taoculuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/10-12.

¹¹⁹ Sturgeon Donald, “Dao De Jing - Chinese Text Project” (Erişim 02 Haziran 2024), md. 42.

¹²⁰ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Konya: Vadi Yayınları, 1998), 360.

¹²¹ Tatiana Danilova, “In the Beginning: Chinese Cosmogonic Myths and Taoist Philosophy”, *Path of Science* 10/1 (2024), 9002.

yaşadığına inanılır. Her devir sonunda evren karanlığa gömülür ve içindeki her şey yok edilir. Ancak ölümsüzlüğe ulaşmış olan varlıklar bu yok oluştan etkilenmeden yeni devire kadar varlıklarını sürdürebilirler. Bu devrin sona ermesiyle birlikte evren yeniden doğar ve yeni bir devir başlar. Küçük devirlerin yerine daha büyük devirler geçer. Bu büyük devirlerden bazıları "Ejder Han", "Geniş Oluşum" ve "Kırmızı Işık" olarak adlandırılır. Bu devirlerin sıralı bir şekilde birbirini izlediğine inanılır, ancak şimdiye kadar kaç devir geçtiği tam olarak bilinmemektedir. Yeni bir devir başladığında, Tao'nun hayat nefesi (chi) evreni sarar ve büyük bir boşluğun içindeki mutlak karanlık sona erer. Bu karanlık devrede hiçbir ışık, şekil veya imge yoktur rüzgâr bu boşlukta eser. Zamanla bu karanlıktan yeni bir doğum gerçekleşir ve Kırmızı Işık Devri başlar. Tao'nun hayat nefesi bu süreçte toplanır ve aniden boşluktan sekiz köşeli bir kitap çıkar. Kitabın içindeki her karakter devasa büyüklükte olup sekiz köşesinden ışınlar yayılmaya başlar. Göğün İlk Efendisi (Yuan-shih t'ien-tsun), bu ışınları görünce yeni bir devrin başlaması gerektiğini anlar ve kırmızı ışıklar yollayarak yeşim karakterlerini göğe yerleştirir. Bu kırmızı ve yeşim karakterler evrenin temelini oluşturur, Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları yaratarak evrenin oluşumuna yön verir.¹²²

1.3.3. Şintoizm'de Yaratılış ve İlk İnsan

Şintoizm, Japonya'nın yerli dini olup belirli bir kurucusu veya kuruluş yılı bulunmamaktadır. Bu inanç sistemi, kökeni eski Japonya dini uygulamalarına dayanan bir dini sistemdir.¹²³

Şintoizm'de, diğer politeist dinlerde olduğu gibi yaratılış bir kaos ortamıyla başlamıştır. Yaratılışın temelinde, Kami inancı yer almaktadır. Kami'lerin görevi, kaostan düzenli bir kozmos ortamına geçişi sağlamaktır. Başlangıçta yer ve gök ayrıldığında, gökyüzü henüz şekil almamış, tam olarak katılaşmamıştır. Yer ve göğün ayrılışının ardından Ame no Minaka, Taki mi Musubi ve Kami Musubi adındaki üç temel Kami meydana gelmiştir. Bu üç Kami, tek bir Tanrı gibi var olmuş, fakat görünür bir formları olmamıştır. Yaratılışın bu aşaması, kaosun içinden doğan düzenin başlangıcını işaret ederken, bu

¹²² Ali Gül, *Bir Din Olarak Taoizm* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 141-149.

¹²³ Merve Üstek, *Şintoizm'de Kadının Konumu* (İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 49.

görünmez Tanrılar düzenin ilk tohumlarını atmışlardır. Gök ve yerin şekillenmesi, bu Kami'lerin gücüyle olmuştur ve varoluşun ilk adımları atılmıştır.¹²⁴

Bu temel Kami'ler, evreni belli bir düzen konumuna getirdikten sonra sekiz çift Kami'yi yaratmıştır. Bu sekiz çift Kami'nin sonuncu çifti olan eril ve dişil unsur Izanagi ve Izanami¹²⁵ kutsal mızrakla yeryüzüne inmişler ve yeryüzünü karıştırmışlardır. Mızraktan damlayan damlalardan bir Japon adası oluşmuştur.¹²⁶ Buraya inerek eş olan Izanagi ve Izanami buraya yerleşerek yeryüzünde yaşamın başlamasını sağlamışlardır. Bu evlilikten doğan çocuklar ise diğer Japon adalarının oluşmasını sağlamıştır.¹²⁷

Japon kültüründe önemli bir figür olan güneş tanrıçası Amaterasu, eril unsur Izanagi'nin gözünden doğmuştur. Amaterasu, kozmik düzenin ve ışığın sembolüken, ona karşı kaosu temsil eden Susano-o, Izanagi'nin burnundan doğmuştur. Gökler ve yeryüzü Amaterasu'nun, denizler ise Susano-o'nun yönetimindedir.

Susano-o, gökyüzünü ele geçirmek isteyerek Amaterasu'ya saldırmıştır. Bu saldırının ardından Amaterasu, derin bir üzüntüyle bir mağaraya çekilmiş ve saklanmıştır. Onun yokluğuyla birlikte doğanın dengesi bozulmuş, dünyayı karanlık ve kaos sarmıştır. Diğer Kami'ler, Amaterasu'yu mağaradan çıkarmak için bir kuş iskelesi inşa etmişlerdir. Uzama adlı Kami, mağaranın önünde dans ederek (Kagura dansı) Amaterasu'yu dışarı çıkarmayı başarmıştır. Amaterasu, dans sırasında bir aynada yansımasını görmüş ve yansımasına doğru ilerlerken, diğer Kami'ler onu mağaradan dışarı çekmiştir. Böylece, ışık geri dönmüş ve kozmik düzen yeniden sağlanmıştır.¹²⁸

¹²⁴ “Kojiki”, çev. Donald L. Philippi, “Book One” (Princeton University Press University of Tokyo Press, 1969), böl. 1.

¹²⁵ Kürşat Demirci, “Şintoizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/177-179.

¹²⁶ “Kojiki”, böl. 2-3.

¹²⁷ Üstek, *Şintoizm’de Kadının Konumu*, 64.

¹²⁸ Demirci, “Şintoizm”.

2. BÖLÜM: SEMİTİK DİNLERDE YARATILIŞ İNANCI VE İNSANIN TARİHİ

Yahudiliğe göre ilk insan Âdem'den Nuh'a kadarki süreçte insanlar bir hayli çoğalmış ve birçok günah işleyip Tanrı'ya isyan edince Tanrı da onları yarattığına pişman olmuştur. Bu nedenle tufan yoluyla Nuh ve ailesi dışında tüm insanlık yok edilmiştir.¹²⁹ Tufan sonrası süreçte insanlar Nuh'un Ham, Sam ve Yafet adlı çocuklarından türemiştir. Buna göre Yahudiler kendilerinin Sam'ın soyundan geldiklerine inanmaktadırlar.¹³⁰ Hristiyanlık da başlangıçta Yahudiliğin içinden bir ihya hareketi olarak ortaya çıkmıştır.¹³¹ Hz. Muhammed'in soyunun da Hz. İsmail yoluyla Hz. İbrahim'e dayandırılması¹³² İslam dininin de Sami Dinler grubunda yer almasını sağlamıştır. Bu bağlamda Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam "Sami Dinler" ya da "Semitik Dinler" adıyla birlikte zikredilmektedir. Bu araştırmada söz konusu dinler "Semitik Dinler" olarak belirtilmiş hem genel anlamda yaratılış inançları hem de insanın yaratılışı ve tarihsel süreci üzerinde durulmuştur.

2.1. Yahudilikte Yaratılış ve İlk İnsan

Yahudilik, Semitik dinler arasında en eskisidir. Yahudiliğin başlangıcı, İbrahim ve İbrani ataları İshak ile Yakup'a dayandırılrsa da Yahudiliğin inanç sistemi Musa'nın İsrailoğullarını Mısır'dan kurtararak Tanrı ile yaptığı ahite dayandırılmaktadır. Dünya çapında yaklaşık 20-25 milyon inanana sahip olan Yahudilik hem Hristiyanlık hem de İslam ile ortak köken ve yakın coğrafyalarda bulunmaları sebebiyle dinler tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.¹³³

Semitik dinler ortak kökenlere ve kültürel bağlara sahip olmaları nedeniyle evren ve insanın yaratılışına dair benzer yaratılış hikayeleri içerebilmektedir. Yahudiliğin yaratılış anlayışı Semitik dinlerin yaratılış anlayışını değerlendirmek ve bu inanışların diğer inanç

¹²⁹ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016) Yaratılış 6/6-20.

¹³⁰ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* Yaratılış 10/21-32.

¹³¹ Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 20/3 (2007), 330-339-339.

¹³² Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266-272.

¹³³ Emre Turgut, *İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

sistemleri üzerinde etkilerini görebilmek için kritik bir öneme sahiptir. Yahudi yaratılış kozmogonisi tek bir yüce Tanrı'ya dayanmaktadır. Bu bağlamda Yahudilikte yaratılış konusuna geçmeden önce Yahudilikte Tanrı inancını ele almanın daha faydalı olacağı düşünülmüştür.

2.1.1. Yahudilikte Tanrı İnancı

Yahudilikte Tanrı anlayışı, Tanah'ta ve diğer kutsal metinlerde detaylı bir şekilde yer almaktadır. Tanrı, Yahudi inancının merkezinde bulunmaktadır. Bu bağlamda Yahudilikte Tanrı anlayışının monoteist bir inanç olduğu görülmekte ve Tanrı, sonsuz, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir varlık olarak tanımlanmaktadır.

Yahudilikte Tanrı, “Yehova” ya da “YHWH (יהוה)” olarak isimlendirilmektedir.¹³⁴ YHVH dört harften oluşan İbranice bir kelime olup, Yahudilikte Tanrı'nın özel ismi olarak kabul edilmekte ve gereksiz yere kullanılması uygun bulunmamaktadır.¹³⁵ Bu ismin kökeni ve telaffuzu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kelimenin Hitit, Fars, Mısır ve Grek kökenlere dayandığı öne sürülürken bazı araştırmacılar bu kelimenin İbranice veya Arapça “hvh/hvy” kökünden “var eden, yaratıcı, fırtına tanrısı, hava tanrısı, yağmur indiren, yok eden, öfkelenen, konuşan” anlamlarına geldiğini düşünmektedir.¹³⁶ Ancak, genel kabul gören görüş, YHVH'nin Samî kökenli bir kelime olduğudur ve “var olmak” veya “olmak” anlamındaki İbranice “hyy” köküne dayandığıdır. Kelimenin kökeni konusunda diğer önemli bir görüş ise Kelimenin Havva ile aynı kökten “canlı olmak” anlamında “Hava” kökünden geldiğidir.¹³⁷

*"Dinle, ey İsrail! Tanrımız olan Rab bir tek Rab'dir."*¹³⁸ ifadesi, Tanrı'nın birliğini ve eşsizliğini vurgulamaktadır. Yahudi inancında Tanrı, evrendeki her şeyin yaratıcısıdır ve hiçbir şeye muhtaç değildir.

Yahudi teolojisine göre Tanrı, İslamiyet'te olduğu gibi ezeli ve ebedidir. Mezmurlar 90:2'de bu özellik şu şekilde ifade edilir: *"Dağlar var olmadan daha evreni ve dünyayı*

¹³⁴ Mısır'dan Çıkış 3/15.

¹³⁵ Moşe Farsi, *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara* (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2002), 1.Kitap Bereşit s.28-29.

¹³⁶ Salime Leyla Gürkan, “Yehova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/390-391.

¹³⁷ Kürşat Demirci, *Tekvin'deki Yaratılış Kısalarının Çivi Yazılı Kaynaklardaki Yaratılış Kısalarıyla Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 84.

¹³⁸ Yasa'nın Tekrarı 6/4.

yaratmadan, öncesizlikten sonsuzluğa dek Tanrı sensin." Bu ifadeden Tanrı'nın yaratılmış olanlarla kıyaslanamayacak niteliklere sahip olduğu ve varlığının başlangıç ve sonunun olmadığı anlaşılmaktadır.¹³⁹

Tek ve mutlak yaratıcı olduğuna inanılmakla birlikte Tanah'ta Tanrı'nın adil, merhametli ve sadık olduğu da vurgulanmaktadır. Tanrı, yalnızca evrenin yaratıcısı olarak değil aynı zamanda dünyadaki ahlaki düzeninde kurucu ve koruyucusu olarak görülmektedir. Tanrı kutsal kitabın birçok yerinde merhametli, lütufkâr, sabırlı, sevgi dolu olarak gösterilmektedir.¹⁴⁰

Yahudilikte uzak ve ulaşılmaz değil; aksine insanlarla iletişim içerisinde olan bir Tanrı figürü vardır. Tanah'ta Tanrı, İsrail halkıyla birçok kez konuşur ve onları doğru yola yönlendirmeye çalışır. Tanrı'nın Musa ile olan diyalogu, Yahudilikte Tanrı'nın insanlarla doğrudan iletişime geçişinin örneğidir.¹⁴¹ Yahudilikte Tanrı anlayışı ile ilgili önemli nokta ise Tanrı ve İsrailoğulları arasında özel bir ilişkinin/bağın olduğu inancıdır. İsrailoğulları, Tanrı ile bir ahit yapmış ve onun kutsal halkı olarak seçilmiştir. Bu seçilmişlik, Yahudi inancında Tanrı'nın İsrail'e rehberlik edeceği ve onları koruyacağına dair bir inancı oluşturur.¹⁴²

2.1.2. Yahudilikte Evren ve İnsanın Yaratılışı

Yahudilikte yaratılış ile ilgili bilgiler genellikle Yahudi kutsal kitabı Tora'nın Yaratılış bölümünün 1. ve 2. babında yer alır. İlk bapta, yaratılışın altı günde gerçekleştiğinden bahsedilir ve Tanrı'nın gerçekleştirdiği eylemler ayrıntılı olarak anlatılır. Bu anlatıma göre Tanrı, ilk gün yeryüzü ve gökyüzünü yaratmıştır. Bu zaman zarfında yeryüzü boş ve karanlıktır. Tanrı'nın ruhu engin karanlıklarla kaplı suların üzerinde dalgalanırken önce ışığı yaratmış ve onu karanlıktan ayırmıştır. Bunun sonucunda gece ve gündüz oluşmuş ve birinci gün böylece tamamlanmıştır. Tanrı, ikinci gün suların üstünde bir kubbe yaratmış ve ona, "gök" adını vermiştir. Böylece kubbenin altındaki ile üstündeki sular birbirinden ayrılmış ve ikinci gün tamamlanmıştır.¹⁴³

¹³⁹ Mezmurlar 90/2.

¹⁴⁰ Mısır'dan Çıkış 34/6-7.

¹⁴¹ Mısır'dan Çıkış 33/11.

¹⁴² Yasa'nın Tekrarı 7/6.

¹⁴³ Yaratılış 1/1-8.

Kutsal kitapta açıkça belirtilmese de meleklerin de bu ikinci günde yaratıldığına dair görüşler vardır. Bunlara ek olarak koruyucu meleklerin ikinci gün, geçici meleklerin ise beşinci gününde yaratıldığı ile ilgili de rivayetler mevcuttur.¹⁴⁴ Yaratılışın ikinci gününü anlatan pasajda diğer günlerde geçen “iyi oldu” ifadesinin geçmemesi konusunda¹⁴⁵ farklı görüşler bulunmaktadır. İlk görüşe göre, cehennem bugün yaratılmış olması sebebiyle “iyi oldu” ifadesi geçmemektedir. İkinci görüşe göre, yeryüzünü koruyan meleklerin bugün yaratılması sebebiyle bahsi geçen meleklerin Tanrı’nın emri olmadan hiçbir işi yapamayacağını hatırlatması için böyle bir ifade kullanılmamıştır. Diğer bir görüş ise, Tufan zamanında günahkarların cezalandırılması için suların ikinci günde ayrıldığı ve bu sebeple “iyi oldu” ifadesinin geçmediği yönündedir.¹⁴⁶ Yaratılışın üçüncü gününde ise “iyi oldu” ifadesi iki defa kullanılarak bu açık kapatılmıştır.¹⁴⁷

Tanrı, üçüncü günde yeryüzündeki suları bir araya toplamış, kara ve denizi yaratmış; meyve veren ağaçları, otları ve bitkileri yetiştirmiştir. Tanrı, dördüncü günde büyüğü, gündüzü; küçüğü, geceyi aydınlatacak iki büyük ışığı ve yıldızları yaratmıştır. Beşinci güne gelindiğinde, suda yaşayan ve uçan bazı canlılar yaratılmıştır. Altıncı gün ise Tanrı, çeşitli canlıları, hayvan ve sürüngenleri yaratmıştır. Tüm bunlar yaratıldıktan sonra Tanrı, yeryüzünün tamamına egemen olması için kendi suretinde bir varlık yaratmaya karar vermiş ve insanları kendi suretinde dişi ve erkek olarak yaratmıştır.¹⁴⁸

*“Ve Tanrı dedi; Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı’nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.”*¹⁴⁹

Böylece yaratma altıncı gün bitmiş, yer ve gökteki her şeyin yaratılışı tamamlanmıştır. Bu anlatıma göre yeryüzü insan yaratılmadan önce insan için hazır hale getirilmiştir. Tanrı, altı günde yaratmayı gerçekleştirmiş yedinci gün ise dinlenmiştir.¹⁵⁰ Tanrının

¹⁴⁴ Yaakov Culi, *The Torah Anthology: Meam Loez*, çev. Aryeh Kaplan (Newyork: Moznaim Puplichers, 1977), 54.

¹⁴⁵ Yaratılış 1/6-8.

¹⁴⁶ Culi, *The Torah Anthology: Meam Loez*, 54.

¹⁴⁷ Yaratılış 1/9-13.

¹⁴⁸ Yaratılış 1/14-15.

¹⁴⁹ Yaratılış 1/26-27.

¹⁵⁰ Yaratılış 2/1-31.

bugünde yaratmaya başlaması ve yine bugünde yaratmayı bitirerek dinlenmesi¹⁵¹ sebebiyle bugüne dinlenme, sakin olma anlamına gelen “sebt günü” ismi verilmiştir. Yahudiler, sebt günü ismini verdikleri bu yedinci günde Tanrı’nın İsrailoğullarına dinlenmeyi emrettiğine inanmaktadır.¹⁵²

Yukarıda bahsedilen “onu kendi suretinde dişi ve erkek olarak yarattı” ibaresi farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu konuda Bereshit Rabah’ta geçen ifadeye göre ilk insan, kadın ve erkek olarak çift cinsiyetle yaratılmıştır. Bu durumun mahiyeti ile alakalı olarak ayrıntılı bir anlatım olmamakla birlikte çift cinsiyete sahip olan ilk insanın daha sonra ayrılarak kadın ve erkeği meydana getirdiği ifade edilmektedir.¹⁵³

Kutsal Kitap’ın birinci babında, kadın ve erkeğin aynı anda yaratıldığını belirtilmişken¹⁵⁴ birinci baptan farklı olarak Yaratılış ikinci bapta erkeğin, kadından önce yaratıldığını anlatılmaktadır. Buradaki ifadeye göre Tanrı, Âdem’i topraktan yaratmış ve burnuna yaşam nefesini üflemiştir. Böylece Âdem, yaşayan bir varlık olmuştur. Adem’in yaratıldığı sırada yirmili yaşlarda olduğu ile ilgili de rivayetler mevcuttur.¹⁵⁵

Tanrı, Âdem’i yarattıktan sonra, Âdem için Aden’de bir bahçe dikmiş ve bu bahçeye Âdem’i koymuştur. Tanrı, yerdeki ve gökteki tüm hayvanları topraktan yaratmış ve onları isimlerini koyması için Âdem’e getirmiştir. Âdem’in yalnız kaldığını gören Tanrı, ona bir yardımcı yaratmak istemiş ve Âdem’i derin bir uykuya yatırmıştır. Bu esnada onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapayarak ondan kadını yaratmıştır.¹⁵⁶

Genesis Rabah’ta, kadının erkeğin başka bir organından değil de özellikle kaburga kemiğinden yaratıldığı, bunun sebebinin ise kadının mütevazı olması gerektiği için olduğu belirtilir. Yine aynı kitapta, kadının sert bir madde olan kemikten yaratıldığı ve bu nedenle inatçı olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁷

¹⁵¹ Farsî, *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*, Bereşit 2/1-3.

¹⁵² Salime Leyla Gürkan, “Sebt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/256-258.

¹⁵³ “https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah?tab=contents, erişim: 1. Haziran 2024”, ts., böl. 8/3-4.

¹⁵⁴ Yaratılış 1/27.

¹⁵⁵ David Adams Leeming, *Creation Myths of The World* (California: ABC-CLIO, 2010), 1/253.

¹⁵⁶ Yaratılış 2/5-25.

¹⁵⁷ Asife Ünal, “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017), 106.

Âdem'in kelime anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Kelime Sümer dilindeki “babam” anlamına gelen *babamu*, Âsur-Bâbil dilindeki “yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş, çocuk, genç” anlamında *adamu* veya Sâbiî dilindeki “kul” anlamında *adam* kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Diğer taraftan, Tekvîn’de “*yerin toprağından (adamah) insanı (adam) yarattı*” ifadesinden hareketle Âdem kelimesinin toprakla bağlantısı olduğu da söylenmiştir. İbrânîcede ise *Adam*, insan türü için kullanılan müşterek bir kelimedir. Eski Ahit’te bu kelime, insan ve insan türü anlamında birçok yerde geçerken, nadiren de özel isim olarak ilk insan için kullanılmıştır. Çağdaş yorumcular, kelimenin “insan türü” anlamında kullanıldığını kanaatindedir.¹⁵⁸

Havva kelimesinin etimolojik incelemesine baktığımızda ise Âdem’de olduğu gibi net bir anlam ortaya çıkmadığını görürüz. Havva, Tevrat’ta karşımıza *Havvah* olarak çıkar. Buna göre Havva ismi, tüm yaşayanların annesi olması sebebiyle “canlı, yaşayan” anlamında Âdem tarafından kendisine verilmiştir. Havvah, Tevrat’ın Yunanca tercümesine *Eva* olarak, buradan batı dillerine *Eve* olarak geçmiştir.¹⁵⁹ Burada Havva kelimesi “yaşamak, yaşatmak” anlamında *hayah* kökünden veya hayat anlamına gelen *hayya* kelimesinin kökünden türemiş olabileceği de düşünülmektedir. Havva kelimesinin köküne dair görüşlerden bazıları şunlardır: 1. Yılan anlamındaki *hewyah* veya *hiweya*. 2. Kartaca dilinde bir tanrıça adı olan *Hawwath*. 3.Sümercede “anne” anlamına gelen *ama*. 4. İbranice “çadır” anlamına gelen *hawwoth*. 5. İlk anne *hiwwah*. 6.Canlı, yaşayan anlamında *hayyah*.¹⁶⁰

Buraya kadar görüldüğü üzere Yahudi kutsal kitabı Tevrat’ta yaratılış ile ilgili birbirine pek benzemeyen iki farklı anlatım yer almaktadır. İlk anlatıma göre, yeryüzünde her şey yaratıldıktan sonra insan yaratılmış ve insan, Tanrı’nın suretinde yaratılarak kutsanmış; her şey onun hizmetine verilmiştir.¹⁶¹ İkinci bölümde anlatılan yaratılış hikayesi ise daha erken dönem olan Yahvist metinlere dayandırılmaktadır. Buna göre Tanrı henüz yeryüzü boş halde iken topraktan şekil vererek burnuna hayat nefesi üflemiş ve “ilk insan” ya da “adamı” yaratmıştır. Daha sonra Doğu tarafında bulunan Aden’de bir bahçe yaparak oraya “adam” için bir hayat ağacı dikmiştir. Birçok din ve mitolojide “hayat ağacı” veya

¹⁵⁸ Mustafa Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal* 1/2 (2004), 153-154.

¹⁵⁹ “Bereshit - Genesis - Chapter 3 (Parshah Bereshit)” (Erişim 30 Temmuz 2024)3/21-22.

¹⁶⁰ Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/542-545.

¹⁶¹ Yaratılış 1/26-27.

“yaşam ağacı” olarak karşımıza çıkan ağacın meyvesinden yemek yasaklanmıştır. Daha sonra adamın yalnız olmaması için kaburgasından kadın yaratılmıştır.¹⁶²

Kadının yaratılışının hemen akabinde yılan ortaya çıkmış ve yasak meyveyi yemesi için kadını ikna etmiş; kadın da Âdem’in bu meyveden yemesini sağlamıştır. Bu meyvenin yenmesi sonucu Âdem ve Havva çıplaklıklarını fark etmiş ve Tanrı gelirken ağacın arkasına saklanmışlardır. Tanrı, onları sorgulamış ve hepsine durumuna göre cezalar vermiştir. Kadına, doğum ve gebelik acıları; adama ise karısının sözünü dinlediği için toprağa dönene kadar zahmetle yiyeceğini topraktan çıkarma cezası verilmiştir. Yılan ise ömür boyu sürünmek ve toprak yemekle cezalandırılmıştır. Akabinde ise Tanrı onları hayat ağacından yiyip sonsuz yaşama sahip olmamaları için Aden bahçesinden çıkarmıştır. Böylece yaratılmış olan insanın dünya yaşamı başlamıştır.¹⁶³

Erkek ve kadının yaratılışıyla ilgili ifadeler, Yahudi kaynaklarında farklı yorumların yapılmasına ve meşhur Lilith hikayesinin ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. İlk bapta kadın ve erkeğin aynı zamanda yaratıldığı anlaşılrken, ikinci bapta kadının daha sonra yaratıldığından bahsedilmesi ilk anlatımda Âdem ile birlikte yaratılan başka bir kadının var olduğu iddiasını ortaya çıkarmıştır.

Bu kadın, günümüz feminist grupları tarafından ataerkil düzenin ilk başkaldıracısı olarak yorumlanan Lilith’tir. Lilith karşımıza “*Beni Sira Alfabeti*” kitabı ile çıkar. Burada Lilith’in, Âdem ile birlikte yaratıldığı, fakat onun otoritesine başkaldırarak Tanrı’nın yasak olan ismini yüksek sesle söyleyerek uçup gittiği belirtilir. Kızıldeniz üzerinde yakalanan Lilith, geri dönmeyi reddetmiş, İblis ile beraber olmuştur ve bebeklerin hastalanmasında görevli olduğunu söylemiştir. Görüldüğü üzere birçok dinde olduğu gibi şeytanlaşmış kadın motifi burada da karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁴

Tanah’ta “*Yabanıl hayvanlarla sırtlanlar orada buluşacak, tekeler karşılıklı böğürecek. Lilith oraya yerleşip rahata kavuşacak*”¹⁶⁵ ibaresinde Lilith’ten bahsedilmektedir. Talmud’da “gece iblisi” olarak bahsedilen Lilith için Genesis Rabah’ta “ilk Havva” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Yahudi Kabala kitabında ise “tüm iblislerin annesi” olarak

¹⁶² Yaratılış 2/5-25.

¹⁶³ Yaratılış 3/1-23.

¹⁶⁴ Ünal, “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi”, 107.

¹⁶⁵ Yeşaya 34/14

¹⁶⁶ “Bereshit Rabbah 22:7” (Erişim 04 Haziran 2024).

anılmakta ve bebekleri ondan korumak için onu geri götürmeye gelen üç meleğin isminin zikredilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.¹⁶⁷

2.1.3.Yahudilikte İlk İnsan ve Tarihi Süreç

Tanah'ta Âdem ve eşinin Aden'den çıkarıldıktan sonra başından geçenlere değinilmeden Kayin ve Habil isimli iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir. Habil çoban, Kayin ise çiftçi olan oğuldur. İki kardeş Tanrı'ya sunuda bulunmuşlar, Tanrı Habil'in sunusunu kabul ederken Kayin'in sunusunu ise reddetmiştir. Bu durumu kıskanan Kayin, kardeşi Habil'i öldürmüştür. Bu fiili sebebiyle Tanrı Kayin'i toprağının ürün vermemesi ile lanetlemiştir. Bunun üzerine Kayin "...yeryüzünde aylak aylak dolaşacağım kim bulsa öldürecek beni" demiştir.¹⁶⁸ Bu ifade yeryüzünde başka kişilerin de var olduğunu düşündürmektedir. Fakat o dönem yalnızca kendi ailesinin yeryüzünde var olması gerekir. Tanrı bu olay üzerine Kayin'i, Aden'in doğusunda Nod şehrine yerleştirmiştir. Nod şehrinin neresi olduğu ile ilgili ise net bir bilgi yoktur.¹⁶⁹

Âdem'in daha sonra Şit adında bir oğlu olmuştur. Tanah'ta Şit'tin soyunun Enoş, Kenan, Mahalalel, Yeret, Hanok Metuşelah, Lemek ve Nuh yoluyla devam ettiği belirtilmektedir.¹⁷⁰

Âdem, Tevrat'a göre toplamda 930 yıl yaşamıştır. Âdem'in üçüncü oğlu olarak kabul edilen Şit, 912 yıl yaşamıştır. Şit'in oğlu olan Enoş, 905 yıl yaşamıştır. Enoş'un oğlu olan Kenan, 910 yıl; Kenan'ın oğlu olan Mahalalel, 895 yıl yaşamıştır. Mahalalel'in oğlu olan Yered, 962 yıl yaşamıştır. Yered'in oğlu olan Hanok, 365 yıl yaşamıştır. Hanok'un oğlu olan Metuşelah, 969 yıl yaşamıştır. Metuşelah'ın oğlu olan Lamek, 777 yıl yaşamıştır. Lamek'in oğlu olan Nuh ise 950 yıl yaşamıştır.¹⁷¹ Bu tarihlendirmelere göre Âdem'in yaratılışından Nuh'un doğumuna kadar geçen süre 1056 yıl olarak hesaplanmıştır.¹⁷² Yahudi Kutsal metinleri üzerine yapılan hesaplamalara göre ise ilk insan olarak kabul edilen Âdem'in yaratılmasından günümüze kadar 5785 yıl geçmiştir. Yahudi takvim

¹⁶⁷ Ünal, "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", 109.

¹⁶⁸ Yaratılış 4/1-16.

¹⁶⁹ Yaratılış 4/16.

¹⁷⁰ Yaratılış 5/1-31.

¹⁷¹ Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil) Yaratılış 5/1-31.

¹⁷² Ömer Faruk Harman, "Nûh", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224-227.

sistemi de bu anlayışa göre oluşturulduğundan şu an insanlığın 5785 yılında olduğu kabul edilmektedir.¹⁷³

Tanah, tufandan sonra yaşayan tüm insanların atası olarak Nuh'u kabul etmektedir. Nuh döneminde Tanrı yeryüzünü bir tufanla yok etmeye karar vermiş, Nuh'tan bir gemi yapmasını oğulları, gelinleri ve karısıyla birlikte her canlıdan bir erkek bir dişi olarak gemiye almasını emretmiştir. Nuh ve ailesi bu sayede yok olmaktan kurtulurken,¹⁷⁴ insan soyu da Nuh'un Ham, Sam, Yafet isimli üç oğlunun soyundan devam etmiştir.¹⁷⁵

Nuh'un oğulları çeşitli kavimlerin atası olarak kabul edilmiştir. Nuh'un oğlu Sam, Ever soyunun atası olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁶ Sam'in oğulları Elam, Aşur, Arpakşad, Lud ve Aram'dır. Arpakşad'ın oğlu Şelah, Şelah'ın oğlu ise Eber'dir. Eber, İbranilerin atası olarak bilinir ve onun soyundan Pelek ve Yoktan gelir. Pelek'in soyundan gelen İbrahim, İbranilerin atasıdır ve Yahudi halkının kökenini oluşturur.¹⁷⁷

Ham ise, Afrika ve bazı Asya halklarının atası olarak kabul edilmiştir. Ham'ın oğulları Kuş, Misrayim, Put ve Kenan'dır. Kuş'un oğulları arasında Seba, Havila, Savta, Raama ve Savteka bulunur. Kuş'un bir diğer oğlu Nemrud'tur. Nemrud, güçlü bir avcı olarak tanınır ve Babil, Erek ve Akad gibi önemli şehirlerde krallık yaptığı, Ninova, Kalah, Rehovot-İr ve Resen kentlerinin kurucusu olduğu belirtilir.¹⁷⁸

Misrayim'in soyundan gelenler arasında Kasluhlular ve Kaftorlular vardır, onlar da Anamlılar'ın, Naftuhluların, Patruslular'ın ve Filistinlilerin atası sayılmıştır. Kenan'ın ise Saydalılar, Hititler, Amorlular, Hivliler, Hamalılar, Yevuslular, Girgaşlılar, Arklılar ve Arvatlıların atası olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁹ Talmud'da Ham'ın gemide iken cinsel ilişki yaşamak yasak olduğu halde eşiyle cinsel ilişki yaşadığı ve bu sebeple teninin ceza olarak siyaha döndürüldüğü de belirtilmektedir.¹⁸⁰

¹⁷³ <https://www.sevion.com/> (Erişim: 04/10/2024)

¹⁷⁴ Yaratılış 6/5-20.

¹⁷⁵ Yaratılış 9/18-19.

¹⁷⁶ Yaratılış 10/21.

¹⁷⁷ Yaratılış 10/21-25.

¹⁷⁸ Yaratılış 10/8-12.

¹⁷⁹ Yaratılış 10/15-20.

¹⁸⁰ "Sanhedrin 108b" (Erişim 08 Temmuz 2024).

Yafet'in oğulları Gomer, Magog, Meday, Yavan, Tuval, Meşek ve Tiras'tır. Gomer'in oğulları arasında Aşkenaz, Rifat ve Togarma bulunur. Yavan'ın oğulları Elisah, Tarşış, Kitim ve Dodanim'dir. Bu soylar, kıyılarda yaşayan halkların ataları olarak kabul edilmiştir.¹⁸¹

Tevrat'ta ayrıca Nuh dönemi anlatılırken ilahi varlıklar ile insan kızlarının birlikteliği sonucu doğan “Nefiller” adı verilen ilahi varlıklar ve insanların karışımı olan bir türden daha bahsedilmektedir.¹⁸² “Nefiller”in ayrıntılı anlatımı Apokrif literatürde yer alan Hanok Kitabı'ndaki karşımıza çıkar. Buradaki anlatıma göre “Gözcüler” olarak isimlendirilen 200 melek(Göklerin çocukları), Yeret zamanı Hermon Dağı'nın zirvesine inmiştir. Yeryüzüne inen melekler insan kızları ile birlikte olmuş ve eşlerine çeşitli ilimler öğretmişlerdir. Bunun sonucunda “Nefilim” olarak adlandırılan devasa güçlü varlıklar doğmuştur. Boyları yaklaşık 135 metre olan bu varlıkların diğer insanların yiyeceklerini tükettiği hatta insanları ve birbirlerini yedikleri belirtilmiştir.¹⁸³

Yahudi Tarihine kronolojik olarak baktığımızda ise ilk dönem Atalar dönemi olarak isimlendirilmektedir. Bu dönem İbrahim'den Musa'ya kadar olan dönemi içine alan dönemdir.¹⁸⁴ Yahudi kutsal metinlerinde İsrailoğullarının soyu Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanılan İbrahim'e dayandırılmaktadır.¹⁸⁵

İbrahim, Yahudiler tarafından ilk ata olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁶ Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen sekizinci kuşaktır.¹⁸⁷ Ur şehrinde doğan İbrahim'in adı Tanah'ta Avram /Abraham olarak geçmektedir.¹⁸⁸ İbrahim, Yahudiliğin ilk atası olarak görülmekle birlikte Tanrı'nın kendisi ile özel bir ahit yaptığı kişi olarak kabul edilir.¹⁸⁹ Tanrı, İbrahim'e, Kenan diyarına gitmesini emretmiş ve İbrahim'e soyunun büyük bir millet olacağını ve bu toprakların ona ve soyuna ebediyen miras kalacağını vaat etmiştir. İbrahim, eşi Sara

¹⁸¹ Yaratılış 10/2-5.

¹⁸² Yaratılış, 6/1-4.

¹⁸³ Keskin Günyüz, *Peygamber Enok'un Kitabı* (Hermes, 2023), blm. 7, 13.

¹⁸⁴ Esma Nur Ekinci, *Yahudilikte Atalar Dönemi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023), 3.

¹⁸⁵ Salime Leyla Gürkan, *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi* (İstanbul: İsam Yayınları, ts.), 32.

¹⁸⁶ Carol Bakhos, *İbrahim'in Ailesi- Musevilik, Hristiyanlık ve İslam İnancındaki Yorumlar*, çev. F.Büşra Helvacıoğlu (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2016), 71.

¹⁸⁷ Ekinci, *Yahudilikte Atalar Dönemi*, 7.

¹⁸⁸ Farsi, *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara* 11/26-28.

¹⁸⁹ Aynur Çınar, “Yahudi Geleneğinde On İki Ata: İsrail'in Oğulları”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 139.

ile birlikte Tanrı'nın çağrısına uyarak Kenan topraklarına yerleşmiştir.¹⁹⁰ Tanah'ta İbrahim'in sadakati ile ön plana çıktığı görülmektedir. İbrahim'in sadakati, özellikle oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban etmeye razı olması ile doruğa ulaşmıştır. İbrahim, Tanrı'nın müdahalesiyle İshak'ı kurban etmekten kurtulmuştur.¹⁹¹

İbrahim'in oğlu olan İshak, Yahudi halkının ikinci atası olarak kabul edilmektedir. Tanrı İbrahim'e verdiği vaatleri İshak üzerinden de devam ettirmektedir. Yaratılış Kitabı'nda anlatıldığı üzere, Tanrı, İshak'ın soyundan gelenlerin büyük bir millet olacağını ve Kenan diyarının onlara ebedi bir miras olarak verileceğini vaat eder.¹⁹² İshak'ın oğlu Yakup, Tanrı ile güreşerek "İsrail" ismini almıştır ¹⁹³ ve Yakup'un 12 oğlu, İsrail'in 12 kabilesinin ataları olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁴ Yakup'un 12 oğlundan biri olan Yusuf, kardeşlerinin kıskançlığı sonucu köle olarak Mısır'a satılmıştır. Yusuf'un Mısır'daki yükselişinin Yahudi halkının geleceğini şekillendiren önemli bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür. Yusuf, Mısır'da büyük bir kıtlık döneminde halkı yönetmiş ve halkı büyük bir kıtlıktan kurtarmıştır.¹⁹⁵ Yakup ve ailesi, Yusuf'un yanına yerleşmek üzere Mısır'a göç etmiştir.¹⁹⁶ Mısır'a bu yerleşim, Yahudi halkının daha sonraki köleleştirilme ve kurtuluş sürecinin ilk adımını oluşturmuştur.

İsrailoğulları, başlangıçta Mısır'da bir süre rahat bir yaşam sürmüştür fakat Yusuf'un ölümünden sonra yeni Firavun sayılarının artmasından korkarak onları köleleştirmiştir. Bu dönemde Yahudi halkı, ağır işlerde çalıştırılmış ve Firavun, Yahudi erkek çocuklarının öldürülmesi emrini vermiştir.¹⁹⁷ Bu noktada Tanrı, İsrailoğullarına yine kurtuluşu vaat etmiştir. Bu süreç, Yahudiliğin en büyük peygamberlerinden biri olan Musa'nın doğumu ile bir dönüm noktasına gelmiştir. Musa doğumu üzerine annesi tarafından bir süre gizlenmiş daha sonra bir sepetle Nil nehrine bırakılmıştır. Burada

¹⁹⁰ Yaratılış 12/1-5.

¹⁹¹ Yaratılış 22/1-13.

¹⁹² Yaratılış 26/2-5.

¹⁹³ Yaratılış 37/28.

¹⁹⁴ "Full Zohar Online - Vayetze - 20/161 (Erişim 25 Eylül 2024),

¹⁹⁵ Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzünde Dinler Tarihi* (İstanbul: İnkilap Yayınevi, 1947), 214.

¹⁹⁶ Yaratılış 46/6-7.

¹⁹⁷ Mısır'dan Çıkış 1/8-16.

Firavun'un karısı veya kızı tarafından bulunmuş ve büyütülmüştür. Böylece kendisine de sudan çıkan anlamında “Mose” adı verilmiştir.¹⁹⁸

Musa, Yahudileri Mısır'dan çıkarma görevini üstlenmiş ve bu görevini yerine getirmek için Firavun'a başvurmuştur. Ancak Firavun, bu durumun iş gücü kaybına yol açacak olması nedeniyle bu isteği olumlu karşılamamıştır. Bunun üzerine Tanrı, ilk doğan yavrularını öldüreceğini bildirmiştir. Bu olay karşısında telaşlanan Firavun, Yahudilerin Mısır'dan çıkmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Ancak izin verdiği için pişman olan Firavun, Kenan'a gitmek üzere yola çıkan Yahudileri engellemek amacıyla onları takip etmeye başlamıştır. Firavun, Yahudileri Kızıldeniz'de yakalamak üzereyken, Musa'nın mucizesiyle deniz ikiye ayrılmış, Yahudiler denizin karşı tarafına geçmiş, aynı teşebbüste bulunan Firavun ise ordusuyla birlikte Kızıldeniz'de boğulmuştur. Bu olayın sonucunda Musa'nın önderliğindeki Yahudiler, üç ay içinde Sina'ya ulaşmış ve burada Musa'ya Tevrat ve On Emir verilmiştir.¹⁹⁹

İsrailoğulları, Mısır'dan çıktıktan sonra kırk yıl boyunca çölde dolaşmışlardır. Bu süreç, Tanrı'nın İsrailoğullarını günahlarından arındırdığı ve yeni bir kimlik kazandırdığı bir dönem olarak görülebilir. Yahudi halkı, çölde hem fiziksel hem de manevi sınavlarla karşılaşmışlardır. Musa, Tanrı'nın halkına vaat ettiği Kenan diyarını görmüş ancak vaat edilen topraklara girmeden ölmüştür²⁰⁰ ve Yahudi halkını Kenan'a, Yeşu götürmüştür.²⁰¹

Musa'dan sonra ki dönemlerde, Yahudilerin başına en parlak dönemlerini yaşatan Davut ve Süleyman geçmiştir. Yahudilerin peygamberleri olarak değil, sadece bir kral olarak kabul ettikleri Davut, Kudüs'ü fethederek başkent yapmış ve İsrailoğullarının kutsal topraklarını ele geçirmiştir. Davut'un ölümü üzerine yerine oğlu Süleyman geçmiştir. Süleyman, Tanrı'nın vaad ettiği kutsal mabedi inşa etmiştir. “Bet ha Mikdaş” ve “Süleyman Mabedi” olarak bilinen bu mabed İslam tarihinde “Mescid-i Aksa” olarak

¹⁹⁸ Jean Delumeau, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi: İslamiyet Hristiyanlık Musevilik ve İlkel Dinler*, çev. Zeynep Akbay (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1982), 2/372.

¹⁹⁹ Hasan Yıldız, *Ortadoğu Dinleri Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik, Hristiyanlık-İslamiyet)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), 16-17.

²⁰⁰ Yasanın Tekrarı 34/1-6.

²⁰¹ Yeşu 1/1-3.

anılmaktadır. Süleyman'ın ölümünden sonra Yahudiler arasında huzursuzluklar başlamış ve İsrailoğulları, İsrail ve Yahuda krallıkları olarak ikiye ayrılmıştır.²⁰²

M.Ö. 586 yılında Babil İmparatorluğu'nun Yahuda Krallığı'nı ele geçirmesiyle Süleyman tarafından inşa edilen mabet yıkılmış ve Yahuda halkının alim ve seçkinleri Babil'e sürülmüştür. Bu dönem Yahudi tarihinde derin bir kırılma noktası olmuştur. M.Ö. 539'da Pers İmparatorluğu'nun Babillileri yenmesiyle, Yahudilere kendi topraklarına dönme ve tapınaklarını yeniden inşa etme izni verilmiştir. Bunun sonucunda M.Ö. 516'da İkinci Mabet inşa edilmiştir. II. Mabet dönemi M.S.70 yılında ikinci Mabedin Romalılar tarafından yıkılmasına kadar devam etmiştir.²⁰³

Yahudilik açısından her şeyi yaratan, tek ve yüce varlık YHVH'dir. O, insanlar arasından İsrailoğullarını seçmiş ve onlarla ahit yapmıştır. Yahudiliğe göre tarihi süreçte Yahudiler Tanrı ile yapılan ahite uygun davrandıklarında Tanrı onları korumuş ve gözetmiş; isyan edip ahde aykırı davrandıklarında ise çeşitli şekillerde cezalandırmıştır. Bu anlamda Yahudilikte Tanrı'nın (YHVH) varlığı ve insanın Tanrı tarafından yaratılmış olması temel bir inançtır.

2.1.4. Yahudi Düşüncesinde Evrim Anlayışı

Yahudilikteki klasik yaratılış inancına göre Tanrı yeryüzündeki canlıları kendi formlarında yaratmıştır. Bu yaratılış sürecinde suda yaşayan canlılar, gökte uçan kuşlar, karada yaşayan evcil ve yabani hayvanlar ile sürüngenlerden sonra insan yaratılmıştır. Yahudi kutsal kitabına göre insan, hayvanlardan evrimleşerek değil, Tanrı tarafından ve tanrı suretinde yaratılmıştır.²⁰⁴ Yahudilikte altı günde Tanrı tarafından gerçekleştirildiği belirtilen bu yaratılış inancı kabul edilmekle birlikte, yaratılışı ve evrim teorisini birlikte ele alan yaklaşımlar da mevcuttur. Din ile bilimi birbiriyle uyumlu hale getirmek üzerine şekillenen bu yaklaşımlar, kutsal metinlerdeki yaratılış anlatılarını genellikle literal değil, sembolik bir çerçevede yorumlanmışlardır. Böylece, bilimsel evrim teorisi ile dini anlatılar arasında bir uyum oluşturulmaya ve din ile bilimin çatışması yerine, bu iki alan arasında bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Yahudi düşüncesinin önde

²⁰² Yıldız, *Ortadoğu Dinleri Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik, Hristiyanlık-İslamiyet)*, 17.

²⁰³ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187-197.

²⁰⁴ Yaratılış, 1/20-28.

gelen isimlerinden biri olan Maimonides (ö. 1204), Tanrı bilgisinin ve sevgisinin ancak bilimsel araştırmalar ve evrenin işleyişine dair gözlemlerle mümkün olduğunu savunmuştur. Ona göre, bilim ve akıl, kutsal metinlerin daha iyi anlaşılmasına hizmet etmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen düşünürler, evrim gibi bilimsel teorileri, Tanrı'nın yaratıcı gücünün bir yansıması olarak görmektedir.

Yahudi kaynaklarda, yaratılış sürecinin bir değişim ve gelişim içerdiğine dair imalar yer almaktadır. Bazı kaynaklar, Adem'in ilk insan olmadığını ve ondan önce birçok neslin yaratılıp yok edildiğini ifade eder. Rabbi Judah, Tanrı'nın başlangıçta insanları bir hayvan gibi kuyruklu yarattığını, ancak sonra bu kuyruğu ortadan kaldırarak insanı onurlandırdığını savunur. Rabbi Samuel ise kuşlar ve balıklar arasındaki ortak özelliklere dikkat çekerek, bu türlerin yaratılış sürecinde birbirleriyle bağlantılı olduğunu öne sürer. Ayrıca, melezlenme yoluyla yeni türlerin oluşabileceği düşüncesi de bulunmaktadır. Kutsal metinlerde, karpuz ve elma tohumunun yan yana ekilerek kavun elde edilmesi gibi örneklerle doğanın çeşitliliğinin Tanrı'nın yaratıcı iradesinin bir yansıması olduğu açıklanır.²⁰⁵

Rabbi Abraham Isaac Kook(ö. 1935), evrim teorisine yaklaşımı ile ön plana çıkan isimlerden biri olmuştur. Kook, evrim teorisini modern bilim ile Yahudi inancını uyumlu hale getirmek için bir araç olarak kullanmış ve bu teoriyi Yahudi mistisizmiyle ilişkilendirmiştir. Kook'a göre evrim, Tanrı'nın yaratıcı gücünün ve hikmetinin bir göstergesidir, bu nedenle bilim ile din arasında bir çatışma değil bir uyum söz konusudur. Kook'a göre evrim, sadece biyolojik bir süreç değil aynı zamanda ruhsal bir yükselişi de ifade etmektedir. Bu bağlamda Kook, evrimi Tanrı'nın planına uygun şekilde yorumlar.

Kook, evrimin bir kozmik süreç olduğunu ve doğa ile insan ruhaniyetinin sürekli olarak daha yüksek bir birliğe doğru evrildiğini savunur. Ona göre, dünya ve tüm boyutları mükemmelliğe doğru ilerlerken, modern evrim teorisi bu inançla uyumlu bir yapıya sahiptir ve bilim ile dini inançları çatışma olmadan birleştirmek mümkündür. Kook, bu birleştirici yaklaşımı savunurken, Maimonides'i bir model olarak sunmuş ve onun

²⁰⁵ Mustafa Alıcı, "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/14 (2018), 62.

fikirlerinin bilimsel düşünce ile Yahudi inançlarının bir arada var olabileceğini gösterdiğini ileri sürmüştür.²⁰⁶

Son dönemde evrimci düşünceye dair teolojik bir yaklaşım geliştirmiş diğer bir Yahudi düşünürü ise Yeniden Yapılandırmacı akımın kurucularından Mordecai M. Kaplan(ö. 1983)'dır. Kaplan, evrim teorisini hem felsefi hem de bilimsel bir bağlamda ele almış ve din ile bilim arasındaki uyumu savunmuştur. Kaplan'a göre, bilimin amacı fenomenlerdeki ardışıklığı araştırmak ve varlık olgusunu, dinin öğretileriyle uyumlu bir biçimde doğru şekilde yorumlamaktır. Bu perspektife göre, Darwinci evrim teorisi, Tanrı'nın yaratıcı gücünün bir parçası olarak rahatlıkla kabul edilebilir. Kaplan, evrimi, ilahi bir inisiyatifin sonucu olarak görür ve bu yüzden evrim teorisini kabul etmek dinî inançlarla çelişmez.²⁰⁷

Kaplan'a göre, Torah'ın yaratılış hikâyesi ile Darwin'in türlerin evrimi fikri arasındaki temel gerilim, evrimin metafizik boyutunun yeterince ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Kaplan, yaratılışın ahlaki amacını temel bir faktör olarak kabul eden Yahudi dini anlayışının, bilimsel teorilerle uyumlu bir biçimde evrimsel süreci anlamamıza yardımcı olabileceğini vurgular. Kaplan'ın bakış açısına göre, evrim biyolojik bir ilerleme fikri olarak, Tanrı'nın yaratıcı güçlerinin bir göstergesidir ve din ile bilim arasında bir çatışma olmadan uyumlu bir ilişki kurulabilir.²⁰⁸

Sonuç olarak, Yahudilikte yaratılış ve evrim konusunda din ile bilimin uyumlu bir biçimde bir arada var olabileceğini savunan yaklaşımların olduğu görülmektedir. Hem Kaplan hem de Kook, evrim teorisini Tanrı'nın yaratıcı planının bir parçası olarak kabul etmişlerdir.

2.2.Hristiyanlıkta Yaratılış ve İlk İnsan

Semitik dinlerden bir diğeri olan Hristiyanlık, dünya üzerindeki en geniş yayılım alanına sahip dinlerden biridir. Filistin'de ortaya çıkmış ve zamanla üç büyük mezhebe (Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık) ayrılarak farklı coğrafyalara ve kültürlere

²⁰⁶ Daniel R. Langton, "Abraham Isaac Kook's Account Of 'Creative Evolution': A Response To Modernity For The Sake Of Zion", *University of Manchester and Gorgias Press* 10 (2013), 7.

²⁰⁷ Alıcı, "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları", 66.

²⁰⁸ Shai Cherry, "Three Twentieth-Century Jewish Responses to Evolutionary Theory", *Aleph* 3 (2003), 263-278.

yayılmıştır. Hristiyanlıkta İsa, merkezi bir konumdadır. Teslis (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) inancı çerçevesinde İsa Mesih, Baba Tanrı'nın beden almış hali olarak kabul edilmiş ve İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesi Hristiyanların kurtuluş öğretisinin temelini oluşturmuştur.²⁰⁹

2.2.1. Hristiyanlıkta Tanrı İnancı

Hristiyanlıkta yaratılış kozmogonisini daha iyi anlamak için öncelikle Hristiyanlıkta Tanrı inancına değinmek gerekir. Hristiyanlıkta Tanrı anlayışı, Teslis (Üçlü Birlik) inancı etrafında şekillenmiştir ve Teslis Hristiyanlığın temel doktrinlerinden biri haline gelmiştir. Teslis öğretisi, Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak tek bir özde, üç ayrı ezeli varlık olarak var olduğunu ifade eder.²¹⁰

Bu inanç, Hristiyanlığın erken dönemlerinde net bir şekilde formüle edilmemiştir. "Teslis" terimi ilk kez M.S. 180 dolaylarında Antakya Patriği Teofilos (ö.181) tarafından, bugünkü anlamıyla değil, "*Tanrı, Tanrı'nın kelimesi ve Tanrı'nın hikmeti*" anlamında kullanılmıştır. İkinci yüzyılda Kilise babalarından Irenaeus (ö.202), Oğul ve Kutsal Ruh'un tek Tanrı'nın farklı görünüşleri olduğunu savunmuş, Tertullian (ö.225) ise Teslis'i üç ilahi unsurun aynı özde fakat farklı şahsiyetlerde olduğunu söyleyerek bugünkü anlamına yakın bir şekilde yorumlamıştır. Bu görüş, zamanla Hristiyan teolojisinde kabul görmüş ve Teslis inancı, Baba'nın evreni yaratan, Oğul'un insanlığı günahlardan kurtaran ve Kutsal Ruh'un insanın kalbine ilahi sevgiyi veren üçlü birliğini ifade eder hale gelmiştir.²¹¹

Ancak Hristiyanlık tarihinde Teslis inancına karşı çıkan akımlar da olmuştur. "Muvahhit bir Hristiyan mezhebi" olarak tanımlanan Aryüscülük, Teslis inancına karşı çıkan en bilinen hareketlerden biri olmuştur.²¹² Arius, Tanrı'nın birliğini vurgulayarak, Tanrı'nın ezeli, ebedi, mutlak iyi ve doğurulmamış olduğunu savunmuştur. Arius'a göre İsa Mesih, Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle ezeli değildir. İsa, Tanrı ile aynı özden

²⁰⁹ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1998), 17/340-345.

²¹⁰ Opeloyle Muibi O., "Tanrı'nın Birliği ve Üçlü-Birlik; Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'deki Görüşlerin Analitik Bir Değerlendirmesi", çev. Alparslan Yalduz, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 475.

²¹¹ Elif Akkavak - Mustafa Ünal, "Hristiyanlıkta Teslis İnancı ve Teslis Karşıtlığı", *Erciyes Akademi* 37/4 (2023), 1462.

²¹² Servet Dogan, "Klasik Dönem İslâm Âlimlerine Göre Aryüs ve Aryüscülük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 473.

olmadığı için mutlak bir Tanrı olarak kabul edilemez, ancak Tanrı'nın yarattığı ve O'nun iradesine itaat eden bir aracı varlıktır. İsa, sıradan biri olarak görülmez, Tanrı ile insan arasındaki kutsal bir aracı, yaratılışın vasıtası olarak kabul edilir.²¹³

Hristiyanlık da, Yahudilikte olduğu gibi insanlarla ilişki içerisinde olan bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Yeni Ahit'e göre Tanrı'nın insanlarla olan ilişkisi, en somut haliyle İsa Mesih aracılığıyla gerçekleşmiştir. Hristiyanlar için İsa, Tanrı'nın dünyada bedenlenmiş halidir. Yuhanna İncilinde geçen “*Söz insan olup aramızda yaşadı*”²¹⁴ ifadesi, Tanrı'nın İsa Mesih aracılığıyla insan formunda dünyaya gelişini anlatır ve bu Hristiyan teolojisinde merkezi bir rol oynar. Tanrı'nın, insanlara sevgisini ve onların kurtuluşu için kendisini feda edişini simgeleyen bu olay, Hristiyanların Tanrı ile olan ilişkilerinde temel bir inanç unsurudur.

Hristiyanlıkta Tanrı'nın insanlığa olan sevgisi, İncil'de açık bir şekilde ifade edilir. Yuhanna 3:16-17'de geçen, “*Çünkü Tanrı dünyayı o kadar çok sevdi ki, biricik Oğlu'nu verdi. Öyle ki, O'na iman edenlerin hiçbirisi mahvolmasın, hepsi sonsuz yaşama kavuşsun. Tanrı, Oğlu'nu dünyayı yargılamak için göndermedi, dünya O'nun aracılığıyla kurtulsun diye gönderdi*” ifadesi, Tanrı'nın insanlara olan sevgisinin en büyük göstergesidir.²¹⁵

Sonuç olarak, Hristiyanlıkta Tanrı inancı, hem yaratıcı, koruyucu ve kurtarıcı bir Tanrı anlayışını hem de Tanrı'nın insanlarla doğrudan ilişki içinde olduğunu vurgulayan bir inanç sistemini barındırır.

2.2.2. Hristiyanlıkta Evrenin ve İnsanın Yaratılışı

Hristiyanlık, Yahudiliğin kutsal kitabını (Tanah) Tanrı vahyi olarak kabul edip kutsal saymıştır. Ancak Tanrı'nın İsa ile birlikte tüm insanlığa yönelik yeni bir ahit yaptığı belirtilerek Yahudi kutsal metinlerine “Eski Ahit” denilmiştir. Yahudiliğin kutsal kitabının Yaratılış bölümü bir ve ikinci bapta yer alan; var olan her şeyin Tanrı tarafından altı günde yaratıldığı; ilk gün yer, gök ve ışığın yaratılmasıyla gece ve gündüzün oluştuğu, ikinci gün suların birbirinden ayrıldığı, üçüncü gün bitkilerin meydana geldiği, dördüncü gün yıldızların yaratıldığı, beşinci gün bazı uçan ve suda yaşayan canlıların oluştuğu,

²¹³ Bilal Baş, “Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 9 (2000), 170-171.

²¹⁴ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* Yuhanna 1/14.

²¹⁵ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* Yuhanna 3/16-17.

altıncı gün insanın yaratıldığı şeklindeki yaratılış inancı Hristiyanlar tarafından da benimsenmiştir.²¹⁶

Hristiyanlık “Eski Ahit”te geçen yaratılış anlatısını benimsemekle birlikte yaratılışın hangi gün başladığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Yahudiler, yaratılışın pazar günü başladığını kabul ederek yedinci günün cumartesi olduğuna inanırken; Hristiyanlar, yaratılışın pazartesi başladığını kabul ederek yedinci günün pazar günü olduğunu kabul etmektedirler.²¹⁷

İsa’nın hayatının, mesajının ve ilk dönem Hristiyanların yaşadıkları olayların anlatıldığı “Yeni Ahit”te de yaratılış ile ilgili farklı ifadeler de yer almaktadır. Elçilerin İşleri bölümünde yaratılış ile ilgili dünyayı ve içindeki her şeyi yaratanın, insana yaşam ve soluk verenin Tanrı olduğu, insanların tümünü tek bir soydan türettiği ve insanların Tanrı soyundan geldiği belirtilmiştir.²¹⁸ Yaratma işinin Tanrı’nın buyruğu ile olduğu vurgulanmış,²¹⁹ bunun yanında ilk yaratılan varlığın O (İsa Mesih) olduğu; her şeyin O’nun aracılığı ile ve O’nun için yaratıldığına vurgu yapılmıştır.²²⁰ Yuhanna’da geçen başka bir ifadede “*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı. Başlangıçta O, Tanrı’yla birlikteydi. Her şey O’nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O’nsuz olmadı. Yaşam O’ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı.*”²²¹ denilerek hem her şeyin O’nun (Söz) aracılığı ile yaratıldığı, var olduğu belirtilmiş hem de “Söz”ün Tanrı ile birlikte ezeli olduğuna dikkat çekilmiştir.

“Yeni Ahit”te, “Eski Ahit”te olduğu gibi evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yaratılış konusunda genel anlamda “Eski Ahit”teki anlatılar kabul edilmiştir. Hristiyan dünyası, ilk insan çifti hakkında birçok farklı yorumda bulunmuştur. Bir kısmı Âdem ve Havva’yı tarihsel bir kişilik olarak kabul ederken, diğer bir kısmı ise Âdem ve Havva’yı sembolik olarak kabul etmiş, tarihsel bir gerçekliğinin olmadığını ileri sürmüşlerdir.²²² Hristiyan Teolojisine göre Âdem’in yaratılışı, ikinci

²¹⁶ Yaratılış 1/1-31.

²¹⁷ Turgut, *İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri*, 93.

²¹⁸ Elçilerin İşleri.17:24-28.

²¹⁹ İbraniler.11:3.

²²⁰ Koloseliler.1:15-18.

²²¹ Yuhanna.1:1-4.

²²² Millard J. Erickson, *Christian Theology* (USA: Baker Book House Company, 1990), 474.

Âdem olarak nitelenen İsa'nın, birinci Âdem tarafından kaybedilen itibarı insanlara iade etmek için gelişinin bir sembolüdür.²²³

“Eski Ahit”te yaratılış ile ilgili belirtilen “Tanrı, “İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım” dedi”²²⁴ ifadesinden kastın, maddi anlamda olmadığı kabul edilse de bazı yönlerden maddi benzerliklerde tespit edilmeye çalışılmıştır. Tanrı'nın, Aden'de dolaşması Tanrı'nın Âdem ile ortak noktalara sahip olabileceği görüşünü doğurmuştur. Diğer taraftan Tanrı'nın insana ruh üflemesi hadisesi, benzeme olayının manevi olarak anlaşılması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.²²⁵ Sonuç olarak söylenebilir ki; Hristiyanlıkta, her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğu ve insanın da Tanrı'nın suretinde, onun benzeri olarak yaratıldığı inancı kabul edilmiştir.

2.2.3. Hristiyanlıkta İnsanın ve Dünya'nın Tarihi

Hristiyanlıkta ilk insan olan Âdem ve onun soyu ile ilgili bilgiler Yahudilikte olduğu gibi kabul edilmektedir. Tekrara düşmemek adına bu bölümde yeniden ele alınmayacaktır.

Luka İncili'nde İsa'nın soyu, Meryem'in eşi Yusuf yoluyla Âdem'e kadar sıralanmaktadır. Buna göre İsa'nın soyu, Âdem'in oğlu Şit'in torunlarından Nuh'a, Nuh'un torunlarından Pelek'e, onun torunlarından İbrahim'e, onun soyundan Davud'a, onun soyundan Yehuda'ya, onun soyundan Yakup ve oğlu Yusuf'a dayandırılmaktadır.²²⁶

Hristiyanlıkta insanın tarihine ek olarak dünyanın yaşıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler, İncil'in yorumlanma şekline ve bilimsel verilere nasıl yaklaşıldığına bağlı olarak değişmektedir. Genç Dünya Yaratılışçılığı görüşüne göre, Dünyanın yaşı 6.000 ila 10.000 yıl arasındadır.²²⁷ Bu hesaplama, İncil'deki soyağaçlarından ve yaratılış hikayelerinden yola çıkarak yapılmıştır. Genç Dünya Yaratılışçıları genel olarak Yaratılış

²²³ Ayşegül Hafizoğlu, “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı”, *Marifetname* 9/1 (30 Haziran 2022), 232-233.

²²⁴ Yaratılış 1/26.

²²⁵ Hafizoğlu, “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı”, 232-233.

²²⁶ Luka 3/23-28.

²²⁷ Ronald Numbers, *The Creationists: From Scientific Creationism to Intelligent Design* (Cambridge: Harvard University Press, 2006), 578.

Kitabı'nda (Genesis) anlatılan altı günlük yaratılışın, bizim anladığımız anlamda 24 saatlik günler olduğunu savunurlar.²²⁸

Dünya'nın yaratılışı ile ilgili diğer bir görüş ise Yaşlı Dünya Yaratılışçılarına aittir. Eski dünya yaratılışçıları Kutsal Kitap'taki yaratılış anlatımını modern bilimle uyumlu bir şekilde yorumlarlar ve dünyanın yaşının milyarlarca yıl olduğunu kabul ederler. Bunu yaparken kutsal kitabın yanılmazlığını kabul ederler ancak kutsal kitapta aktarılan soy ağacı içerisinde kopukluklar olduğunu veya gün anlamında kullanılan “yom” kelimesinin 24 saatlik bir gün yerine daha uzun zaman dilimlerini ifade ettiğini ileri sürerler.²²⁹

Görüldüğü üzere Hristiyan kozmogonisi Kutsal Kitap'ın özellikle Tekvin bölümüne dayanmaktadır ve Yahudilik ile büyük ölçüde benzerdir.

2.2.4. Hristiyan Düşüncesinde Evrim Anlayışı

Hristiyanlıkta genel kabul gören, insanın Tanrı tarafından kendi suretinde yaratıldığına dair²³⁰ klasik yaratılış inançlarından farklı olarak yaratılış inancı ile evrim teorisinin birbiriyle çelişmediğini savunan farklı yaklaşımlar da mevcuttur. *Teistik evrim* anlayışı olarak isimlendirilen görüş, evrenin Tanrı tarafından yaratıldığını kabul ederken, Tanrı'nın yaratım sürecinin evrimsel mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirdiğini öne sürer. Bu yaklaşım ne tamamen literal bir yaratılışçılığı ne de Tanrı'nın yaratıcı rolünü reddeden bir evrim anlayışını benimser. Aksine, evrimi Tanrı'nın yaratma yöntemlerinden biri olarak kabul eder ve bilim ile inancı bir bütünlük içinde görmeye çalışır.

Teistik evrimciler, evrim teorisini Tanrı'nın evren üzerindeki yaratıcı ve sürekli etkisiyle bağdaştırır. Bu görüşe göre, Tanrı'nın yaratıcı gücü, evrimsel süreçler içinde işler. Doğadaki tesadüfi çeşitlilik ve doğal seçim gibi mekanizmalar, Tanrı'nın fiziksel kanunlar aracılığıyla ilahi iradesini gerçekleştirdiği yöntemlerdir. Bu yaklaşımı savunanlar, evrenin ve yaşamın kökenlerinin bilimsel açıklamalarıyla İncil'in yaratılış anlatısının bir arada ele alınabileceğini düşünür.²³¹ Ukraynalı Ortodoks bilim insanı

²²⁸ Michael Ruse, “Creationism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018).

²²⁹ Kutsal Kitap, “Evren ve Dünyanın Yaşı Nedir? Kutsal Kitap Bu Konuda Ne Der?”, *KutsalKitap.org* (2018).

²³⁰ Yaratılış 1/26-27

²³¹ Alıcı, “İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları”, 75-76.

Theodosius Dobzhansky bu durumu, doğanın yaratma yönteminin evrim olduğu ve bu sürecin Tanrı'ya ait olduğu şeklinde açıklar.²³²

Teistik evrim anlayışına göre, yaratılış bir defaya mahsus, geçmişte tamamlanmış bir olay değildir. Yaratılış, sürekli varlığını ve etkisini sürdüren, milyarlarca yıl boyunca gelişen bir süreçtir. Tanrı, bu süreçte doğrudan müdahalelerden çok, evrimsel mekanizmalar yoluyla yaratıcı iradesini icra eder. Bu görüş, evrimi yaşamın ve çeşitliliğin ortaya çıkışında ilahi bir araç olarak görür.

Amerikalı Protestan teolog John F. Haught, evrim ile Hristiyan teolojisinin çelişmediğini, aksine bir uzlaşma içinde olabileceğini savunur. Haught'a göre, evrim teolojisi, bilimin verilerini reddetmeden, onları ilahi bir perspektifle anlamlandırmayı mümkün kılar. Bu yaklaşım, Darwinci teorinin doğadaki işleyişi açıklamada doğru olabileceğini kabul ederken, bu süreçlerin Tanrı'nın iradesiyle uyumlu olduğunu belirtir.

Teistik evrim anlayışı, Hristiyan inancının yaratılış öğretisini Darwinci biyoloji ile sentezler. Tanrı'nın yaratıcı eylemi, sadece başlangıçta bir defaya mahsus değil, evrim sürecinin tamamında kendini gösteren bir dinamizm olarak görülür. Protestan ana akım teolojisinde bu yaklaşım, Kutsal Kitap'ın literal yorumlarını yeniden değerlendirerek, yaratılışın sembolik ve ruhani anlamlarına odaklanır.

Bu bağlamda Hristiyan teolojisi, evrim sürecini ilahi bir düzenin parçası olarak görür. Doğada görülen değişim, türlerin çeşitlenmesi ve çevreye uyum sağlama gibi süreçler, Tanrı'nın yaratıcı düzeninin bir yansıması olarak kabul edilir. Tanrı'nın bu süreçlerde faal olarak bulunduğu inanılır. İsa Mesih'in ete kemiğe bürünmesi de Hristiyanlıkta, evrenin ve insanlığın evrimsel tarihindeki ilahi bir müdahale olarak anlamlandırılır.

Teistik evrim, Hristiyanlıkta bilim ile inanç arasında bir köprü kurmaya çalışan önemli bir yaklaşımdır. Bu görüş, Tanrı'nın yaratıcı iradesini evrimsel süreçlerle açıklayarak hem bilimsel hem de teolojik kabulleri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Teistik evrimciler, evrimi bir tehdit olarak değil, Tanrı'nın yaratıcı eyleminin bir tezahürü olarak görür. Böylece, bilim ve inanç arasında denge kurmaya çalışır.²³³

²³² Theodosius Dobzhansky, "Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution", *The American Biology Teacher* 35/3 (1973), 127.

²³³ Alıcı, "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları", 75-77.

2.3. İslam’da Yaratılış ve İlk İnsan

Semitik dinlerin sonuncusu olan İslamiyet M.S. 7 yüzyılda Arabistan’da doğmuştur. Tek Tanrı inancına dayanan İslam dini dünyanın en büyük dinlerinden biri olarak görülmektedir. İslam’ın temel kaynağı olarak kabul edilen Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın vahyi olduğu ve son peygamber Hz. Muhammed aracılığıyla vahyedildiğine inanılmaktadır.²³⁴

2.3.1. İslam’da Tanrı İnancı

İslam Tanrı inancı, net bir şekilde tevhit ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke Allah’ın tek ve bir olduğunu hiçbir eşinin, benzerinin ve ortağının olmadığını, tek yaratıcının o olduğunu ifade eder. İslam’ın Tanrı tasavvuru Kuranı Kerim’de ihlas suresinde özetlenmektedir, İhlas Suresi’nde bu birlik ve benzersizlik şöyle ifade edilmektedir: “ *De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir. Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir*”²³⁵

İslam’da Allah, evrenin ve içindeki her şeyin yaratıcısıdır. Kur’an da Allah’ın yoktan yaratma gücü birçok ayette dile getirilir.²³⁶ Evren ve tüm varlıklar Allah’ın iradesi ve kudretiyle yaratılmıştır. Allah’ın yaratması yalnızca bir defa ile sınırlı kalmamıştır. Rahman süresiden geçen “*Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.*”²³⁷ ayetinden yaratmanın belli bir zaman diliminde gerçekleşip bitmediği aksine Allah’ın evreni sürekli olarak yaratmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Allah, insanlara rehberlik etmek ve doğru yola iletmek amacıyla peygamberler aracılığıyla iletişim kurar. İslam’a göre peygamberler, Allah’ın insanlara gönderdiği elçilerdir ve Allah’ın vahyini insanlara iletirler. Kur'an, Allah’ın peygamberlerle vahiy yoluyla konuştuğunu ve onlara emirler verdiğini anlatır. Şura Suresi’nde bu iletişim şöyle açıklanır: “*Herhangi bir beşer ile Allah’ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde*

²³⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1-2.

²³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), İhlas 112/1-4.

²³⁶ Bakara 2/117.

²³⁷ Rahman 55/29.

arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir,engin hikmet sahibidir..” ²³⁸ Bu ayet, Allah’ın doğrudan ya da peygamberler aracılığıyla insanlara mesajlarını ulaştırdığını gösterir.

Özetle İslam inancında Allah, her şeyin sahibi ve mutlak yöneticisidir. O'nun dışında ibadet edilecek başka bir varlık yoktur ve bütün insanlar yalnızca Allah’a kulluk etmekle yükümlüdürler. Allah, yaratılmışlara muhtaç olmayan, her şeyin üzerinde olan bir varlıktır. Bu nedenle İslam inancı, Allah’ı her türlü eksiklikten, insanî özelliklerden ve yaratılmışların niteliklerinden tenzih eder. Allah’ın her şeye gücü yeten, her şeyi yaratan, bilen ve her yerde hazır olan bir varlık olduğuna inanılır.

2.3.2. İslam’da Evrenin ve İnsanın Yaratılışı

Kur'an'da “Halk, Fatr, Bed, Ca’l, Sun, Kevn, Tasvir, Tesviye” gibi yaratmayı ifade eden pek çok kavram bulunsa da, bunlar arasında "خلق/halk" kavramının öne çıktığı görülür. Arapça sözlüklerde halk, çok anlamlı bir kelime olarak "takdir etmek" ve "yaratmak" gibi anlamlara sahiptir. Kur'an'da “halk” kavramının; Din, iftira atmak, tasvir etmek, konuşturmak, kılmak, diriltmek ve yaratmak gibi farklı anlamlara geldiği de rivayet edilmektedir. Yaratma fiili, Kur'an'da bir şeyin yaratılmadan önce belirlenmesi, mevcut bir şeyden yeni bir şeyin var olması ve bir şekilde değişiklik yapılması yeni bir formun kazandırılması anlamlarında da kullanılmıştır.²³⁹

İslam’da evren ve dünyanın yaratılışı konusunda göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı birçok ayette ifade edilmektedir.²⁴⁰ Fussilet suresinde yerin iki günde yaratıldığı, dört günde yeryüzünde bulunan dağların ve çeşitli rızıkların yaratıldığı, iki günde de yedi kat göğün yaratıldığı anlatılmaktadır.²⁴¹ İlk bakışta yaratılışın sekiz günde gerçekleştiğini düşündüren bu ayet, Müfessirler tarafından yerin ibtidaen varlık alanına çıkarıldığı ilk iki günün, dağların oluşturulduğu dört günlük zaman dilimi içerisinde yer aldığı varsayımından hareketle yaratılışın altı günde gerçekleştiği şeklinde yorumlanmıştır.²⁴²

²³⁸ Şûrâ 42/51.

²³⁹ Cahit Karaalp, “Hz. Âdem’in Yaratılışı, İnsanlığın Çoğalması ve Diğer Yaratılış Meselelerinin Kur’ân Açısından Değerlendirilmesi”, *Dergiabant* 9/1 (2021), 29-30.

²⁴⁰ A’râf 7/54 ; Yunus 10/3 ; Hûd 11/7 ; Furkan 25/59.

²⁴¹ Fussilet 41/9-12.

²⁴² Mustafa Öztürk, *Kuran ve Yaratılış* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2022), 55.

Yaratılışın altı günde gerçekleştiğini ifade eden ayetlerde geçen “gün” (yevm) kelimesinin mahiyeti hakkında farklı görüşler mevcuttur. İlgili ayetlerde geçen “gün” kelimesi yaygın kullanımda yirmi dört saatlik zaman dilimine denk gelir. Kelimenin bu anlamı esas alındığında yaratılış 144 saatte gerçekleşmiş demektir. Fakat yirmi dört saatlik bir günün yer kürenin kendi etrafında bir tur dönmesi sonucu oluşması sebebiyle yeryüzü ve güneş oluşmadan önce bildiğimiz anlamda bir günün varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda ayetlerde bahsi geçen “altı gün” tabirinin “altı dönem” veya “altı aşama” anlamlarında kullanıldığı da düşünülebilir.²⁴³

Kuranda yaratılışı “evrimsel bir anlayış” ile açıklayan görüşlere göre, kâinatın yaratılması altı devir sürmüştür ve ilk iki devirde arz evrimleşmiştir. Bu ilk iki devir, arzın başlangıcından arzda hayatın başlangıcına kadar geçen “azoic” (hayat olmayan çağ) devirlerdir. Bu devirlerde ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte kâinatın bir duman halinde olduğu belirtilmektedir. Kâinatın evrimleşmesi sonucunda arzda hayatın başladığı ifade edilmektedir. Bu görüşe göre arzda hayatta dört devirde evrimleşmiştir.²⁴⁴

Kuran’da yaratılış konusu açıklanırken gökyüzü ve yeryüzünün başlangıçta bitişik olduğu ve her canlının yaratılışının su ile gerçekleştiği²⁴⁵ bu suların ise her canlıya özel olduğu anlatılmaktadır.²⁴⁶ Yerin ve göğün önce bitişik olarak yaratılması ve daha sonra ayrılması ile ilgili olarak müfessirler arasında üç farklı görüş yaygındır. İlk görüşe göre, yer ve gök bitişik halde iken hava ile birbirinden ayrılmıştır. İkinci görüş, yer ve gök bitişik halde iken Allah göğü yedi kata ayırmış; yeri de yedi kat haline getirmiştir. Üçüncü görüş ise yeryüzünde bitki bitmiyor, gökten yağmur yağmıyordur; Allah, yeri ve göğü yağmur ve bitkiye elverişli hale getirerek birbirinden ayırmıştır.²⁴⁷

Modern müfessirler ise bu konuyu, astrofizikçilerin Dünya’nın oluşumuna dair teorilerine uygun olarak açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre Evren, başlangıçta kütle halinde bir bütün olarak vardır. Evren, bir toz ve gaz kütlesi halinde iken merkezi çekim ile dönmeye, soğuyarak kütleler haline gelmeye başlamıştır. Daha sonra bu kütleler, birbirinden koparak milyarlarca yılda güneş sistemini ve galaksileri, sayısız gezegeni, yıldızları ve

²⁴³ Öztürk, *Kuran ve Yaratılış*, 76.

²⁴⁴ Süleyman Ateş, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Evrim Teorisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1-4 (1975), 129.

²⁴⁵ El-Enbiya 21/30.

²⁴⁶ Nûr 12/45.

²⁴⁷ Enbiya 21/30.

uyduları oluşturmuştur. Ayetin devamında “her canlının sudan yaratılması” hadisesi ise Dünya’nın oluşumu aşamasında yükselen buhar ve gazın tekrar yeryüzüne yağmur olarak döndüğü; okyanus ile denizleri meydana getirdiği, bunun sonucunda oluşan yosunlaşma ile de Dünya’da canlı yaşamının başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Her canlının sudan yaratılması 3 boyutlu bir anlam barındırır. İlk boyut; suyun, bütün canlıların ilk örneklerinin ortaya çıktığı ortam oluşudur. İkinci boyut; var olan sıvılar içinde yalnızca suyun canlı oluşumuna uygun olmasıdır. Üçüncü boyut ise; canlı her hücrenin temelini oluşturan protoplazmanın temelini su olmasıdır.²⁴⁸

İnsanın yaratılışı konusuna baktığımızda ise, Kuran’da, Allah’ın insanı yoktan yarattığı vurgulanmaktadır. Yoktan yaratılışa ilgili doğrudan bir ifade bulunmamakla birlikte²⁴⁹ “*sen hiçbir şey değilken, seni yaratmıştım*”²⁵⁰ ayeti insanın yoktan yaratıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Başka bir anlatımda ise insanın çeşitli merhaleler halinde yaratıldığından bahsedilmektedir. İnsanın yaratılış aşamaları toprak, “nutfe”, “alaka” ve “mudga” olarak sınıflandırılmaktadır.²⁵¹

İlk olarak çamurdan yaratılan insan, daha sonra küçük bir nutfe halinde rahme yerleştirilmiş burada “alaka” halini almıştır. Ayetlerin devamında “alaka”dan; “mudga”, “mudga”dan da kemiklerin meydana geldiği ve bu kemiklere et giydirildiğinden bahsedilmektedir.²⁵² Burada bahsedilen nutfe kelimesinden kasıt, dölllenmiş yumurta yani zigottur. Alaka ise zigotun rahim duvarına asılı kalması olarak yorumlanmaktadır. Mudga ise embriyonun kemiklerinin oluşmadan önceki halidir. Daha sonra embriyonun gelişimi tamamlanır ve insan bedeni bu şekilde oluşur.²⁵³

İlk yaratılan insan olarak kabul edilen Âdem’in yaratılışına dair İslam literatüründe yer alan bazı anlatılar, Allah’ın insanı yaratma süreci ile ilgili detaylar içermektedir. Bu rivayetlere göre Allah, Âdem’i yaratmadan önce dünyada cinler yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Ancak cinler yeryüzünde bozgunculuk yapmaya başlamış ve birbirlerinin kanını dökmüşlerdir. Bu durum, Allah’ın onları cezalandırmasına sebep

²⁴⁸ Enbiyâ 21/30-33.

²⁴⁹ Mustafa Çağırıcı, “Yaratma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/331-332.

²⁵⁰ Meryem 19/9.

²⁵¹ el-Hac 22/5.

²⁵² el-Mü’minûn 23/12-14.

²⁵³ Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, s.719-720.

olmuştur. Allah, cinlerin bozgunculuğuna son vermek için İblis'in komutasındaki bir melek ordusunu onların üzerine göndermiş ve bu ordu, cinleri denizlere ve dağlara kadar kovalayarak ele geçirdiklerini öldürmüştür. Böylece yeryüzündeki bozgunculuk sona ermiş ve Allah, yeryüzünde yeni bir varlık yaratmaya karar vermiştir.²⁵⁴

Allah, Âdem'i yaratmak için yapışkan, siyah ve kokan bir çamurdan bir beden oluşturmuştur. Bu bedeni kendi şekillendirmiş ve kırk gün ya da kırk yıl boyunca yerde bırakmıştır. Bu süreç zarfında Âdem'in bedeni hareketsiz bir şekilde dururken, İblis sık sık onun yanına gelip, ona bakmış ve bedeni tekmelemiştir. Çamurdan oluşan bu bedenin içinden çıkan ses İblis'in dikkatini çekmiştir ve İblis, Âdem'in bedenini inceledikçe, onun içine girip çıkmıştır.²⁵⁵

İslami kültürde ilk insanlar olarak kabul edilen Âdem ve eşi yaratıldıktan sonra cennetten kovulmuş ve yeryüzüne yerleştirilmişlerdir. Bu hadise Kur'an'da şu ayetlerle açıklanmaktadır:

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz. "Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: "Rabbimiz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim" diye de onlara yemin etti. Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi. Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." Allah, dedi ki: "Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır."²⁵⁶

Burada bahsedilen cennetin, ebedi bir cennet yurdu mu yoksa yeryüzünde cennet bahçelerinden bir bahçe mi olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre ebedi cennet yurdudur. Aynı zamanda bahsi geçen ağaçla ilgili farklı görüşler

²⁵⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Kahire: 2009, ts.), 1/299-302.

²⁵⁵ Öztürk, "Âdem, Cennet ve Düşüş", 159.

²⁵⁶ Araf 7/19-25

bulunmaktadır. Ağacın; incir, üzüm, hurma gibi bir ağaç yahut mahiyet itibariyle bir yenilenme, ölümsüzlük ağacı olabileceği yorumları yapılmıştır. Bahsedilen ağacın dünya sevgisini temsil eden bir sembol olabileceği de vurgulanmıştır.²⁵⁷ Ayette görüldüğü üzere birçok dinde cennetten kovulmanın müsebbibi olarak kadın kabul edilirken, Kuran'ı Kerim'de sorumluluk ikisine ortak yüklenmiştir. Zira başka bir ayette geçen “*Şeytan, oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları bulundukları yerden çıkardı.*”²⁵⁸ ifadesinden ikisinin birlikte aldatıldıkları sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte Havva ismi bazı hadislerde geçmekte ancak Kuran'da ismi belirtilmemekte yalnızca Âdem'in eşi olarak bahsedilmektedir.²⁵⁹

İlk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Âdem'in kelime kökenine baktığımızda; Yahudi kaynaklarında olduğu gibi İslami literatürde de Âdem kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu tartışılmıştır. Çoğunluk bu kelimenin Arapça asıllı, “üdme” veya “el-edeme” gibi köklerinden türediğini savunur. El üdme; “esmerlik” anlamına gelirken, el-edeme; “tip, örnek” anlamındadır. Başka bir görüş ise “yeryüzü” anlamına gelen “el-edime” kökünden geldiğini savunur. Nitekim bir rivayete göre Allah, Âdem'i yeryüzünün farklı bölgelerinin topraklarının birleşiminden yaratmıştır. Görüldüğü gibi üzerinde ittifak edilmiş bir kelime kökeni mevcut değildir. Fakat mevcut ihtimallere bakıldığında bize yaratılışa dair ipuçları verdiğini söylemek mümkündür.²⁶⁰

Allah'ın Âdem'i yeryüzünün farklı topraklarından yaratması konusu, Ebu Davud'un Sünen'inde geçen bir hadise dayanmaktadır. Bu hadise göre insanoğlunun farklı tip, renk ve karakterde olması Allah'ın, Âdem'i yeryüzünden alınan farklı bölgelerin farklı tipteki topraklarından yaratmış olması ile alakalı görülmüştür. Söz konusu hadis şöyledir:

“Allah, Âdem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir miktar topraktan yarattı. Bu sebeple Âdemoğulları (renk ve tabiat yönünden) yeryüzü kadar (değişik şekillerde vücuda) geldiler. Onlardan kimi kızl, kimi beyaz, kimi siyah, kimi de bunların

²⁵⁷ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş” *İslam Araştırmaları Dergisi*, 9 (2003), 40.

²⁵⁸ Bakara 2/36

²⁵⁹ Bakara 2/35.

²⁶⁰ Bolay, “Âdem”, 358-363.

*karışımı (melez); kimi yumuşak, kimi sert, kimi kötü, kimi de iyi (huylu olarak dünyaya) geldi.”*²⁶¹

Diğer dinlerde olduğu gibi İslam’da da Âdem ve Havva’nın yaratılışında farklılıklar olduğu genel kabul gören görüştür. Tefsirlerde genel olarak Havva’nın yaratılışı Tevrat’taki ile benzer olarak, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde anlatılmaktadır. Bu konuda Kuran’da kesin bir ibare olmamakla birlikte “*İnsanın tek bir nefisten yaratıldığı ondan da eşinin yaratıldığı*”²⁶² ifade edilmektedir. Bu ayetin tefsirinde Yahudi düşüncesinden etkilenildiği görülse de genel kabul kadının, erkeğin omurga kemiğinden yaratıldığı şeklindedir.²⁶³ Ancak bazı müfessirler burada bahsedilenin aynı cinsten yani insan nev’inden yaratılmak olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁶⁴

Görüldüğü üzere Âdem ve Havva’nın yaratılışı ile ilgili Kur’an’da bulunmayan ve genelde Tevrat’taki ile benzerlik gösteren meseleler genellikle hadis ve tefsirlerde yer almaktadır. Şeytanın yılan şeklinde cennete girmesi, ilk olarak Havva’yı kandırması ve Havva’nın da Âdem’i kandırması Kuran’da yer almayan fakat hadis ve tefsirlerde karşımıza çıkan konulardandır.²⁶⁵

Topraktan yaratılan insanın, ayetin devamında geçen “*nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık*” ifadesi genel olarak diğer canlılardan ayrılan manevi, ruhani, bir varlık olduğu şeklinde anlaşılmıştır.²⁶⁶

2.3.3. İslam’da İlk İnsan ve Tarihi

İslam inancında Âdem ve Havva'nın yeryüzüne gönderilişi, Allah’ın emrine karşı gelmeleriyle başlayan bir süreç olarak karşımıza çıkar. Cennette yasak ağaca yaklaşımları sonucunda cezalandırılmış ve yeryüzüne indirilmişlerdir. Bu olay, Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: “*...Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.*”²⁶⁷

²⁶¹ Ebu Davud, Sünnet,16, “Diyanet Hadislerle İslam” 1, 233.

²⁶² Nisa 4/1

²⁶³ Züleyha Birinci, “Nefs-i Vâhide’ İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2015), 152.

²⁶⁴ Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”, 42.

²⁶⁵ Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”, 44.

²⁶⁶ el-Mü’minûn 23/12-14.

²⁶⁷ Bakara 2/36.

Rivayetlere göre, Âdem, Havva, İblis ve yılan Allah tarafından farklı bölgelere indirilmiştir. Âdem Hindistan'a, Havva ise Cidde'ye indirilmiş, ikisi daha sonra birbirlerini arayıp Arabistan/ Müzdelife'de buluşmuşlardır. Ayrıca İblisin, Ebille denilen bir yere yılanın ise İsfehan'a indirildiği ile ilgili rivayetler vardır. Âdem'in ömrünün sonuna yaklaştığında, Allah tarafından cennetten bir kefen gönderildiği ve naaşının melekler tarafından yıkanarak kefenlendiği ile ilgili anlatılarda mevcuttur. Bu rivayetlere göre Âdem'in cenaze namazı Cebrâil tarafından kıldırılmış, naaşı ise başı kibleye gelecek şekilde defnedilmiştir. Bu rivayetler, İslam inancında Âdem ve Havva'nın dünya hayatının başlangıcını ve insan neslinin yeryüzündeki ilk adımlarını sembolize eder.²⁶⁸

İnsan neslinin çoğalması meselesi ise Havva'nın Âdem'den çocuklar dünyaya getirmesiyle başlar. Genel kabul gören rivayetlere göre Havva her doğumda biri erkek biri kız olmak üzere ikiz çocuklar dünyaya getirmiştir. Âdem ve Havva'nın çocukları hakkında diğer bir rivayet ise ilk çocuklarının yeryüzüne indikten 100 sene sonra dünyaya geldiği yönündedir. Başka bir rivayete göre Kabil ve ikizi cennette, Habil ve ikizi yeryüzünde doğmuştur.²⁶⁹ Bu çocuklar kendi aralarında çapraz evliliklerle neslin devamını sağlamışlardır. Bu durum, İslami kaynaklarda, Allah'ın o dönemde bu tür evliliklere özel olarak izin verdiği ancak daha sonraları bu tür evliliklerin yasaklandığı şeklinde açıklanmıştır. Buna karşın bazı İslam alimleri, insan neslinin çapraz evliliklerle çoğaldığı düşüncesine karşı çıkmışlardır. Kur'an'da geçen "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...*"²⁷⁰ ayetinden hareketle, Âdem'in yaratıldığı dönemde başka insanların da var olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu görüşe göre Âdem ile Havva'nın çocukları, yeryüzündeki diğer insanlarla evlenmiş ve nesil böylece çoğalmıştır.²⁷¹ Genel kabul ilk insanın Hz. Âdem olduğu yönünde olmakla birlikte bazı müfessirlere göre Kuran da söz edilen Âdem dünyada yaşayan ilk insan olmayıp ondan önce nice Âdemler geçmiştir.²⁷²

²⁶⁸ Hanefi Şola, "Muhammed Abduh'un Âdem Kıssasına Yaklaşımı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 209-210.

²⁶⁹ Mustafa Öztürk, "Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Habil-Kabil Kıssası", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2004), 4.

²⁷⁰ Nisa 4/1.

²⁷¹ Hanefi Palabıyık - Korkut Dindi, "İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem", *Sad* 9 (2021), 77/78.

²⁷² Şola, "Muhammed Abduh'un Âdem Kıssasına Yaklaşımı", 210.

“Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”²⁷³ ayetine dayanarak yapılan yorumlara göre Âdem'e ve onun soyuna halife denildiği dikkate alınır, Âdem'den önce yeryüzünde başka bir insan türü yaşamış olması mümkündür.²⁷⁴ Başka bir yoruma göre ise Âdem ve soyu, yeryüzünde daha önce yaşamış olan cinlerin ya da meleklerin halefi olarak yaratılmıştır. Genellikle Sûfîlerin tercih ettiği yoruma göre ise, insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmıştır.²⁷⁵

Zaman kavramı açısından baktığımızda ise Kur'an-ı Kerim, kâinatın ve insanın yaratılışını ele alırken, belli bir tarih ya da zaman dilimini belirtmemektedir. Bu nedenle İslam edebiyatında yaratılışın başlangıcı konusunda farklı görüşler ortaya atılmış ve çeşitli tarihlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, tefsir alanında otorite kabul edilen ve çok sayıda hadis rivayet eden İbn Abbas, Dünya'nın o güne kadar yedi bin yıl geçirdiğini ifade etmektedir. İlk dönem siyer müelliflerinden Vehb b. Münebbih ise bu süreyi altı bin yıl olarak belirtirken, bazı diğer âlimler altı bin beş yüz yıl geçtiğini söylemişlerdir. Tarihçi Makdisî ise, Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen sürenin toplamda yedi bin sekiz yüz yıl olduğunu belirtmiştir.²⁷⁶

Bu verilere dayanarak Semitik Dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da yaratılış inancının benzer hatta kısmen ortak bir temel üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Söz konusu Semitik Dinlerde evrenin ve insanın yaratılışında Tanrı tek yetkili varlıktır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta yaratılışın Tanrı tarafından altı günde tamamlandığı ifade edilmiş, yedinci günde ise Tanrı'nın dinlendiği belirtilmiştir. İslam'da da benzer şekilde yaratılışın altı günde gerçekleştiği belirtilmesine rağmen, Allah'ın bir yorgunluk hissetmediği vurgulanmıştır. Evrenin ve insanın yaratılışından günümüze kadar geçen süre ile ilgili ise gerek Yahudilik ve Hristiyanlıktaki tarihlendirmeler gerekse (Kur'an-ı Kerim'de böyle bir süre/zaman bildirimi olmadığı halde) bazı İslam alimlerinin yaptığı açıklamalar arkeolojik bulgularla örtüşmemektedir.

²⁷³ Bakara 2/30.

²⁷⁴ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrü'l Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)* (Kahire: Darûl Fikr, 1947), 1/258.

²⁷⁵ Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, 153.

²⁷⁶ Palabıyık - Dindi, “İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem”, 71-72.

2.3.4. İslam'da Evrimci Yaratılış Teorileri

İslam dünyasında filozoflar ve bazı düşünürler, yaratılışın yalnızca mucizevi bir anda gerçekleşmediği, aksine daha süreçsel bir biçimde var olduğu fikrini tartışmışlardır. Tarihsel süreçte, özellikle bilim ve felsefenin yükseldiği dönemlerde, bazı Müslüman düşünürler yaratılışın evrimsel bir biçimde olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünürler, evrenin ve canlıların Allah'ın yasaları doğrultusunda aşamalı olarak yaratıldığını savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre, Allah'ın iradesi hem yaratılışı başlatmış hem de onu belirli kanunlar ve süreçler doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu bölümde tüm İslam düşünürlerini ele almak mümkün olmadığından öne çıkan isimlerin düşüncelerine değinilecektir.

Yaratılış konusunda görüşleri ile ön plana çıkan ilk İslam düşünürü *İbrahim b. Seyyâr b. Hâni el-Basrî en-Nazzâm* (ö.845). Nazzâm, İslam düşünce tarihinde özellikle Mutezile ekolünün önemli düşünürlerinden biri olarak bilinmektedir.²⁷⁷ Felsefi ve kelamî açıdan derin görüşleriyle, yaratılış ve kâinatın oluşumu hakkında özgün bir teori geliştirmiştir. Nazzâm'ın yaratılış anlayışı, klasik İslami yaratılış teorilerinden farklıdır ve evrenin oluşum sürecine dair kendi özgün yorumunu barındırmaktadır.

Nazzâm'ın yaratılış anlayışının temelinde, kumûn teorisi yer almaktadır. Kumûn, "gizli olan" veya "potansiyel olarak içinde barındıran" anlamına gelir.²⁷⁸ Bu teori, evrenin ve içindeki tüm varlıkların başlangıçta tek bir özde bulunduğunu, bu özün ise Allah tarafından yaratıldığını savunur. Yani ilk yaratılan bu temel madde, daha sonra ortaya çıkacak tüm varlık türlerini ve nesillerini potansiyel olarak içinde taşır. Zamanla bu potansiyeller, belirli aşamalarla açığa çıkar.²⁷⁹

Bu teoriye göre, Allah evreni bir anda yaratmış ve yaratılışı tamamlamıştır. İlk yaratılan varlık, tüm diğer varlıkların nüvesini (tohumunu) içerir ve bu varlıklar, zamanla kendilerini ortaya çıkarır. Bu, evrendeki varlıkların bir tür zincirleme düzen içinde geliştiği anlamına gelir. Fakat burada önemli bir ayrım yapılır: Bu süreç, modern evrim

²⁷⁷ Meliha Bilge, "Ebû İshak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm'ın Mûcize Anlayışı: Nazzâm'ın Tabiat Teorisi Çerçevesinde Bir İnceleme", *Kader* 18/2 (2020), 592.

²⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Kümûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/552.

²⁷⁹ Mehmet Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi* (Ankara: Otto, 2022), 43.

teorisinde olduğu gibi bir türün başka bir türe dönüşmesi şeklinde işlemez. Nazzâm'a göre her tür kendi içinde sabit kalır; bir tür, başka bir türe dönüşmez.²⁸⁰

Nazzâm'a göre, Allah varlıkları bir defada ve şu an bulundukları şekilde; maden, bitki, hayvan ve insan olarak yaratmıştır. Bu yaratılış, bir tür iç içelik teorisine dayanır. Yani, Âdem'in yaratılışı oğullarının yaratılışından önce değildir; hepsi aynı anda yaratılmış, ancak birbiri içinde gizli kalmışlardır. Yaratılışta bir öncelik-sonralık durumu yoktur; bu yalnızca varlıkların ortaya çıkışında söz konusudur.²⁸¹

Nazzâm, türlerin evrimsel bir süreçle birbirine dönüşmediğini savunur. Türlerin sabit olduğu ve her türün kendi içinde kalması gerektiği fikrini ileri sürer. Örneğin, bitkiler sadece kendi alt türlerine dönüşebilir ancak hayvan veya insan gibi başka türlere dönüşemezler. Aynı şekilde hayvanlar da sadece kendi içlerinde farklılaşabilirler, ancak başka bir türe sıçrayamazlar. Bu bağlamda Nazzâm, türler arasında keskin bir ayrım olduğunu ve bu türlerin birbirine evrimleşmesinin imkânsız olduğunu savunur.²⁸²

Görüldüğü üzere Nazzâm'ın yaratılış teorisi özellikle insanın kökeni konusunda genel kabullerden farklı bir bakış açısı sunar. Ona göre, insan hayvandan veya başka bir türden evrimleşmemiştir. İnsan, yaratılışın başlangıcında Allah tarafından bağımsız bir tür olarak yaratılmıştır. Nazzâm'ın teorisi, yaratılışın bir anda tamamlandığını ve tüm varlıkların kendi potansiyellerini zamanla açığa çıkardığını savunur. Bu anlayış, modern evrim teorisinden farklı olarak, türlerin sabit olduğu ve birbirine dönüşmediği bir yaratılış süreci ifade eder.²⁸³

Yaratılış konusunda ki fikirleri ile ön plan çıkan diğeri bir düşünür olan Cahiz olarak bilinen *Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî*'dir. (ö.869) İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutar. Câhiz, Arap edebiyatının klasiklerinden olan "Kitâbu'l-Hayevân" (Hayvanlar Kitabı) adlı eseriyle tanınan bir bilim adamı ve düşünürdür. İslam dünyasında erken dönem biyoloji, zooloji ve ekoloji ile ilgili çalışmaların öncülerinden kabul edilen Câhiz, aynı zamanda evrimsel düşüncenin temel izlerini taşıyan fikirleri ile

²⁸⁰ Ahmet Özdemir, "Kur'ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış Ve Evrimci Görüş", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (2020), 68.

²⁸¹ Akbal Kamile, *Nazzam'ın Allah ve Âlem Tasavvuru* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 64.

²⁸² Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 46-47.

²⁸³ Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 43-46.

de dikkat çekmektedir. Câhiz, yaratılış ve canlıların çeşitliliği konusunu ele alırken doğal çevre ile canlıların ilişkisine dair gözlemler yapmıştır. Bu gözlemleri sonucunda çevrenin canlılar üzerinde etkili olduğu ve bu etkilerin nesiller boyunca sürdüğü düşüncesini geliştirmiştir.²⁸⁴

Câhiz, hayvanlar arasındaki rekabetin yaşamın temel unsurlarından biri olduğunu savunmuştur. Bu rekabetin hayatta kalma ve soyun devamı için zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Câhiz'in bu düşüncesi, modern evrim teorisinde "doğal seleksiyon" olarak bilinen ve daha iyi uyum sağlayan canlıların hayatta kalıp, zayıf olanların elenmesi olarak ifade edilen kavrama yakın bir anlayış içermektedir.²⁸⁵

Câhiz'in türlerin değişkenliği hakkındaki düşünceleri, çevresel faktörlerin etkisiyle türlerin zamanla değişebileceği fikrine dayanır. Kendisinden sonra gelen Lamarck ve Darwin gibi Câhiz da türlerin değişime uğrayabileceğini savunur. Câhiz, bu değişimlerin zamanla tamamen yeni formların ortaya çıkmasına yol açtığını belirtir. Örneğin, mesh olarak isimlendirilen bir orijinal formdan, dört ayaklı hayvanların çeşitli alt türlerinin (köpek, kurt, tilki vb.) evrimleşerek ortaya çıktığını ileri sürer. Ona göre bu süreç, çevreye uyum sağlama çabasıyla gerçekleşir.²⁸⁶ Burada bahsedilen mesh kavramının tercümesinin hatalı olduğu, kelimenin tersine bir tekâmül süreci anlamı taşıdığı yani insanın ilahi bir ceza sonucu farklı hayvanlara dönüşümü anlamına geldiği ile ilgilide yorumlar mevcuttur.²⁸⁷

Câhiz'in evrimsel düşünceleri, modern anlamda bir evrim teorisi olmasa da İslam dünyasında bu tarz fikirlerin çok erken dönemlerde tartışılmaya başlandığını gösterir. Câhiz'in teorileri, biyolojik evrim ile bağlantılı olmasa da doğada süregelen bir gelişim ve değişim sürecini vurgulaması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Diğer bir düşünür olan *İbn Miskeveyh* (ö.1030), İslam felsefesi ve ahlak düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olarak bilinir. Onun en dikkat çekici fikirlerinden biri, evrimsel yaratılış görüşüdür. İbn Miskeveyh, bu konuda yazdığı eserlerinde canlıların gelişimini aşamalarla açıklayarak, İslam düşünce tarihinde yaratılış anlayışını öne çıkaran

²⁸⁴ Özdemir, "Kur'ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış Ve Evrimci Görüş", 68-69.

²⁸⁵ Mehmet Bayrakdar, "Câhiz Ve Biyolojik Evrimciliğin Doğuşu", *Kelam Araştırmaları* 10/1 (2012), 120.

²⁸⁶ Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 55.

²⁸⁷ Eliş Veysel, *Câhiz'in Tabiat Felsefesinde Evrimin İmkânı* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 83.

düşünürlerden biri olmuştur. İbn Miskeveyh'e göre, evrendeki tüm varlıklar bir tekâmül sürecinden geçer. Bu süreç, cansız maddelerden başlayıp, bitkiler, hayvanlar ve nihayet insana doğru yükselen bir gelişim çizgisini takip eder. Bu sıralama onun yaratılışın aşamalarla gerçekleştiğini savunan düşüncesinin temelini oluşturmuştur.²⁸⁸

İbn Miskeveyh'e göre, yaratılışın başlangıç noktası cansız maddelerdir. Bunlar, evrendeki tüm varlıkların temeli olan unsurları oluşturur. Yaratılış süreci, cansız maddelerin zamanla belirli bir düzen ve yapıya kavuşarak, bitki formuna evrilmesiyle devam eder. Bitkiler, cansız maddelerden daha yüksek bir varlık seviyesine sahiptirler ve belirli bir yaşam formu gösterirler. Bu aşama, gelişim sürecinin önemli bir basamağıdır ve canlıların evrimsel ilerleyişinde temel bir yer tutmaktadır. Bitkiler, cansız maddelerden daha karmaşık yapılar göstererek evrimde bir sonraki aşamaya geçişi sağlar.²⁸⁹

Bitkilerden sonra evrimsel sürecin bir sonraki aşaması hayvanlardır. İbn Miskeveyh'e göre, hayvanlar bitkilerden daha karmaşık bir yapıya ve yeteneklere sahiptirler. Hayvansal hayat, duysal ve motor fonksiyonların gelişmesiyle belirginleşir. Hayvanlar, çevreleriyle etkileşimde bulunabilen, hareket edebilen ve duyu organları aracılığıyla çevreyi algılayabilen varlıklardır. Bu da onları bitkilerden daha yüksek bir gelişim seviyesine taşır. İbn Miskeveyh, hayvansal hayattan sonra gelen en yüksek aşamanın insan olduğunu savunur. İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak, yaratılışın en üst aşamasını temsil eder. İbn Miskeveyh'e göre, insan, hayvanlardan evrimleşerek daha gelişmiş bir varlık haline gelir. İbn Miskeveyh insanların, ahlaki ve entelektüel kapasitesi sayesinde diğer canlılardan farklı bir seviyeye yükseldiğini de belirtir.²⁹⁰

Ebü Reyhân el-Bîrûnî (ö.1050), "İslam'ın Altın Çağı"nda yaşamış, matematik, astronomi, fizik, coğrafya ve felsefe gibi birçok alanda önemli çalışmalar yapmış bir bilim insanı ve filozof olarak tanınır. Bîrûnî'nin evrimsel düşünceye dair görüşleri, doğanın sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu yönündedir.

Birunî, diğer Müslüman âlimler gibi, yaratılışı Allah'ın hür iradesinin bir sonucu olarak görmektedir. O, kâinatın yok iken sonradan yaratıldığını savunmakta ve bu yaratılışın ne zaman ve nasıl başladığı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmanın mümkün olmadığını

²⁸⁸ Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 97.

²⁸⁹ Özdemir, "Kur'ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış Ve Evrimci Görüş", 70.

²⁹⁰ Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 97-100.

ifade etmektedir. Elimizde bu durumu kanıtlayacak bilgilerin mevcut olmadığını vurgulayan Birûnî, doğal olarak canlı türlerinin Allah'ın yaratma fiilinin sonucu olarak, bağımsız bir şekilde oluştuğunu kabul etmektedir.²⁹¹

Bîrûnî'nin evrimsel düşüncesi, doğal süreçlerin kesintisiz bir şekilde devam ettiğine ve canlıların bu süreç içinde değişim gösterdiğine olan inancına dayanır. Bîrûnî, evrendeki tüm varlıkların belirli yasalar çerçevesinde gelişim gösterdiğini, maddenin ve yaşamın evrenin düzeni içinde sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğunu savunur.²⁹²

İhvânü's-Safâ, 10. yüzyılda ortaya çıkmış ve özellikle felsefe, doğa bilimleri, din ve astronomi gibi konularda bilgi birikimine sahip olan bir düşünce topluluğudur. “Halis Kardeşler Ansiklopedisi” bu topluluğun düşüncelerini içeren ansiklopedik eserler olarak kabul edilir ve bu eserlerde çeşitli konularda geniş felsefi tartışmalar yer alır.²⁹³

İhvânü's-Safâ'nın tekâmül (gelişim) nazariyesi, varlıkların birbirini izleyen aşamalarda, daha düşük formlardan daha yüksek formlara doğru geliştiği fikrine dayanır. Bu nazariye, tüm evrenin hiyerarşik bir düzen içinde var olduğu ve varlıkların bir tür tekâmül süreci içerisinde daha üst mertebelere eriştiği düşüncesini savunur. Onlara göre, cansız varlıklar zamanla tekâmül ederek bitkileri oluşturur. Bitkiler ise bir sonraki aşamada hayvanlara dönüşür. Canlılar bu tekâmül sürecinde fiziksel ve zihinsel açıdan daha karmaşık hale gelirler. İnsan ise bu tekâmül zincirinin en üstünde yer alır ve ruhuyla, akıyla diğer canlılardan ayrılır.²⁹⁴

Sonuç olarak İhvânü's-Safâ'nın tekâmül nazariyesi, modern anlamda Darwinci bir evrim teorisi olmaktan uzak olsada, varlıkların aşamalar halinde geliştiği fikrini savunur. Onların tekâmül anlayışı, fiziksel evrim kadar, metafizik ve ruhsal bir evrimi de ifade eder. İhvânü's Safâ modern evrim teorisinde olduğu gibi, canlıların rastgele mutasyonlar veya doğal seçim ile değil ilahi bir plan doğrultusunda geliştiğini savunur.

Müslüman düşünürlerin evrim teorilerinde “kalıtım faktörü” ve “kazanılmış karakterlerin kalıtıma geçmesi” gibi fikirler bulunmamaktadır. Müslüman düşünürler çevre şartlarına

²⁹¹ Özdemir, “Kur’ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış Ve Evrimci Görüş”, 71.

²⁹² Abdullah Duman, “Bîrûnî: İlmî Kişiliği, Tarih Anlayışı Ve Yöntemi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10/2 (2010), 24-25.

²⁹³ Özdemir, “Kur’ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış Ve Evrimci Görüş”, 70.

²⁹⁴ Yusuf Altunbaş, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 28.

uyum konusunu önemsemiş ve bu amaçla bazı organların körelip yerine yeni karakterler ve yeni organlar kazandıklarını söylemişlerdir. Ancak bu kazanımın bir kalıtım halini alması fikrini savunmamışlardır. Diğer yandan Darwinci teoride bulunan fakat birçok bilim insanı tarafından kabul görmeyen “mutasyon fikri” de müslüman düşünürlerde yoktur. Ayrıca genel olarak türler arasında bir evrimi kabul etmemişlerdir. Bazı müslüman düşünürler tarafından türlerin evrimleştiği kabul edilmiş fakat modern evrim teorisinin aksine türler arasında geçiş olmadığı, türün sabit kaldığı fikri savunulmuştur.²⁹⁵

²⁹⁵ Bayrakdar, *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*, 165-166.

3. BÖLÜM: EVRİM TEORİSİ ve İNSANIN TARİHİ

3.1. Tarihsel Süreçte Evrenin Durumu ve Başlangıcına Ait Düşünceler

Zamanın başlangıcı ve sonu her dönem merak konusu olmuştur. Antik çağlardan günümüze bu konu da birçok teori ortaya konmuştur: “Zaman nedir? Evrenin sınırları var mıdır? Zamanın başlangıcı nasıldır, sonu var mıdır?” gibi sorular çeşitli dönemlerde tartışılmış, dönemin fikir yapısına ve imkanlarına göre farklı hipotezler ortaya konmuştur. Son zamanlarda bilimde yaşanan baş döndürücü gelişmeler ile teknolojiye kat edilen yol sayesinde bu sorulara yeni cevaplar bulunmuştur. Ancak bu cevapların doğruluğunu bize zaman gösterecektir.

Tarihi verilere baktığımızda, Mezopotamya’da evreni anlamak üzerine çalışmalar yapılmış olsa da gökyüzü olaylarını din ve mitolojiden ayırarak inceleyen ilk uygarlığın Yunanlılar olduğu görülür. Yunanlılar, gökyüzü olaylarını geometriye dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır.²⁹⁶ Geometrinin astronomi biliminin içine girmesi ise Pythagorascılarla başlamıştır. Pisagor (Pythagoras) (m.ö. 495), sayıları doğada meydana gelen her olayın temel sebebi olarak görmüştür. Evreni bir küre olarak düşünmüş, Dünya’nın evrenin merkezinde bulunan bir küre olduğunu, Güneş ve gezegenlerin ise merkezleri aynı olan dairesel yörüngelerde hareket ettiklerini kabul etmiştir. Geometrinin astronomi içine girmesi Pythagorasçılar tarafından gerçekleştirilmiş olmakla birlikte sistemleşmesi ve matematiksel bir kimlik kazanması Eudoxus (m.ö. 355) ile olmuştur. Eudoxus, gezegenlerin dairesel hareketlerini açıklayabilmek için “Ortak Merkezli Küreler Sistemini” ortaya koymuştur. Buna göre gezegenlerin hareketleri yeryüzüne eş merkezli olan kürelerin varlığına bağlanmıştır. Eudoxus, ortak merkezli küreler sisteminde ay ve güneş için üçer adet, 5 gezegen için dörder adet ve sabit yıldızlar için birer adet olmak üzere olmak gezegen hareketlerini açıklayabilmek yirmi yedi adet küre kullanmıştır.²⁹⁷ Bu evren modeli oldukça karmaşık olmakla birlikte daha sonra

²⁹⁶ Yavuz Unat - Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Aristoteles’in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller”, *Erdem* 83 (2022), 158.

²⁹⁷ Furkan Bayraktar, *Teolojik ve Bilimsel Açından Geniş Evren Modeli* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022), 14-16.

Aristoteles tarafından fiziksel bir temel ile desteklenmiş ve Kepler’e kadar kullanıma devam etmiştir.²⁹⁸

Evren üzerine araştırma yapan diğer bir önemli isim olan Aristoteles (m.ö. 322), yaşadığı dönemde genel kabul olan “düz Dünya” inancı yerine Dünya’nın düz değil yuvarlak bir küre olduğunu tezini savunmuştur. Bu sonuca varmasının temelinde iki sebebi vardır. Birinci sebep, Güneş tutulmasına Dünya ile Güneş arasına giren Ay’ın neden olduğunu anlamasıdır. Tutulma sırasında Dünya’nın Ay üzerine düşen gölgesinin küresel olduğunu fark etmesi, Dünya’nın yuvarlak olduğunu düşünmesinin ilk nedenidir. İkinci sebep ise Kutup Yıldızı’nın güneyde, kuzeyde gözleendiğinden daha alçakta gözlenmesidir. Aynı zamanda Aristoteles, Kutup Yıldızı’nın Mısır ve Yunanistan’da görüldüğü açılardan faydalanarak Dünya’nın çevresini 400.000 stadyum uzunluğu olarak hesaplamıştır. Yunan düşüncesinde Dünya’nın yuvarlak olması ilgili diğer kanıt ise ufukta gemilerin gövdesinden önce yelkenlerinin görünmesiydi.²⁹⁹ Aristoteles, Dünya’nın hareketsiz olduğunu; Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızların da onun etrafında dairesel hareketlerde bulunduğunu düşünmüştür.³⁰⁰

Aristoteles, Yıldızların ve “Seyyar Yıldız” olarak adlandırılan gezegenlerin de daire şeklinde olduğunu kabul etmiştir. Aristoteles’e göre bu daireler kendi kendilerine hareket etmezler, onların bir şey tarafından hareket ettirilmesi gerekir. Bu ise ilk hareket ettiricidir. Fakat bu ilk hareket ettirici ezeli varlığın hareketi, hareketsizliktir. Aksi durumda bu hareket ettirme olayının sonsuza kadar gitmesi gerekir. Aristoteles’e göre ilk hareket etmeyen, hareket ettirici evrenin dışında maddesiz ve mükemmel olan ezeli varlıktır.³⁰¹

Aristoteles kozmolojisinde, evren sonludur ve dairesel bir döngüye sahiptir. Aksi halde sonsuz bir cismin dairesel hareket etmesi mümkün değildir.³⁰² Dünya, evrenin merkezinde ve hareketsiz olarak durur. Gezegenler kürelerine sabitlenmiş bir şekilde Dünya’nın etrafında dairesel hareket ederler. Dünya’yı, merkezleri ortak olan birçok

²⁹⁸ Unat - Pattabanoğlu, “Aristoteles’in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller”, 158-159.

²⁹⁹ Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi* (İstanbul: Milliyet Yayın A.Ş., 1989), 16.

³⁰⁰ Bayraktar, *Teolojik ve Bilimsel Açısından Geniş Evren Modeli*, 44.

³⁰¹ Unat - Pattabanoğlu, “Aristoteles’in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller”, 158-159.

³⁰² Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1997), 34-37.

katman çevreler. Yer küreden sonra sırası ile su, hava ve ateş küreleri gelir. Ateş küresini saydam, kristal yapıda olan küreler çevreler. Gezegenler bu kürelere sabitlenmiş olarak Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn olmak üzere sırası ile taşınmaktadırlar. En dıştaki katmanda ise sabit yıldızlar küresi bulunmaktadır.³⁰³

Aristoteles, evreni “Ay altı ve Ay üstü alem” olarak ikiye ayırmıştır. Yer küreden Ay’a kadar olan kısım Ay altı, Ay’dan sabit yıldızlar küresine kadar olan kısım Ay üstü alemdir. Ay üstü kısmı eterden oluşmuştur. Eterin doğası bu alemin ezeli ve ebedi mükemmelliğini sağlamaktadır. Bu sebeple orada oluş ve bozuluş yoktur. Yalnızca döngüsel bir yer değiştirme vardır. Ay üstü alemde her gezegenin bir küresi vardır ve gezegenler bu kürelere çakılı haldedir. Gezegenlerin hareketi bu kürelerin hareketine bağlıdır. Küreleri ise ilk hareket ettirici olan Tanrı hareket ettirmektedir. Tanrı, evrenin çevresindedir ve ilk hareketi o vermiştir. Bu ilk hareket iç içe olan kürelere geçmiştir. Ay altı alem ise oluş ve bozuluşun gerçekleştiği alemdir. Toprak, su, hava ve ateşten oluşmuştur. Bu dört element ağırlıklarına göre dizilmiştir. En altta toprak, en üste ise ateş bulunur. Bu sebeple ağır cisimler her zaman merkezde bulunur ve merkeze doğru hareket eder. Aristoteles’e göre bu ögeler kuru, ıslak, soğuk, sıcak gibi birbirine zıt niteliklerin birleşiminden meydana gelir.³⁰⁴

Batlamyus (ö. 170), Aristoteles’in teorisini geliştirerek yeni bir evren modeli oluşturmuştur. Aristoteles’in astronomi anlayışı fizik kurallarına dayanırken, Batlamyus’un astronomi anlayışı ise matematiksel ögelere dayanmaktadır.³⁰⁵ Batlamyus ilk olarak yerin durağan olduğunu ve evrenin merkezinde bulunduğunu, sabit yıldızlarında küre gibi birlikte hareket ettiklerini kanıtlamaya çalışmıştır.³⁰⁶ Batlamyus’a göre Dünya; Ay’ı, Güneş’i, yıldızları, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn’ü taşıyan sekiz tane iç içe küre tarafından çevrelenmektedir. “Yer merkezli evren anlayışı” denilen bu modelde gezegenler, karmaşık bir yörünge üzerinde kendilerine ait kürelere bağlı olarak dairesel olarak hareket etmekteydi. Buna göre en dışta bulunan küre, durağan yıldızlar küresidir ve bu kürenin dışında ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu görüş

³⁰³ Unat - Pattabanoğlu, “Aristoteles’in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller”, 158-159.

³⁰⁴ Hüseyin Gazi Topdemir, “Yer Merkezli Evren Modeli”, *Bilim Teknik*, 39 ,(2011), 104.

³⁰⁵ Seyfettin Kaya, “Batlamyus’un Astronomi Anlayışına İslam Dünyasından Ve Selçuklulardan Eleştiriler Ve Düzeltmeler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2019), 21.

³⁰⁶ Topdemir, “Yer Merkezli Evren Modeli”, 106.

durağan yıldız kümesi dışında Tanrı için yeterince boşluk bıraktığı için Hristiyan dünyasında da kabul görmüştür.³⁰⁷

1500'lü yıllara gelindiğinde ise Copernicus (Kopernik) (ö. 1543), farklı bir evren modeli ortaya koymuştur. Kopernik, Aristoteles ve Batlamyus'un yer merkezli evren anlayışının aksine Güneş'in merkezde olduğu daha sonra sırası ile Merkür, Venüs, Yerküre, Mars Jüpiter ve Satürn'ün yer aldığı yeni bir evren modeli önermiştir.³⁰⁸ Bu yeni modelde Dünya ve gezegenler, Güneş'in etrafında dairesel yörüngede hareket etmektedir.³⁰⁹

Kopernik'in görüşü daha sonraki yüzyılda Galileo (ö. 1642) ve Kepler (ö. 1630) tarafından savunulmuş ve geliştirilmiştir. Kepler'e göre tüm gezegenlerin merkezi Güneş'tir ve Dünya dahil tüm gezegenler elips bir yörüngede Güneş'in etrafında hareket ederler. Göksel cisimler Güneş'e olan uzaklıklarına göre farklı hızlarda hareket eder. Kepler'in çalışmaları sonucu dairesel yörünge kavramı ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda sarsılan düzeni yeniden oluşturma görevini Galileo üstlenmiştir.³¹⁰ Galileo, Güneş merkezli sisteme büyük katkı sağlamış, Dünya'nın hareketli olduğunu kanıtlamıştır. Galileo'ya göre Dünya, iki harekete sahiptir biri yıllık hareketi, diğeri ise günlük hareketidir. Yıllık hareketi güneşin etrafında dönmesi ile gerçekleşirken günlük hareketi ise kendi etrafında ki hareketidir.³¹¹

Görüldüğü gibi tarihi süreçte evren hakkında birçok farklı teori ortaya konmuştur fakat yirminci yüzyıla gelene kadar evrenin genişlemesi ve büzülmesi hakkında hiçbir fikir ortaya atılmamıştır. Evrenin oluşumu hakkında genel inanış ya evrenin sonsuzdan beri değişmeyen bir şekilde varlığını sürdürmekte olduğu ya da geçmişte bir anda şundaki durumuna benzer bir şekilde ortaya çıktığı şeklindedir. Newton'ın (ö. 1727) çekim yasasının, evrenin statik olamayacağını gösterdiğini anlayanlarda dahil olmak üzere evrenin genişliyor olabileceği akıllara gelmemiştir. Newton çekim yasasına göre geliştirilen kuramlar gezegenlerin hareketlerini hesaplarken yıldızlar arası itme kuvveti ile

³⁰⁷ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 16-18.

³⁰⁸ Seda Özsoy, "Güneş Merkezli Evren Anlayışı", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*: 20 (2015), 98.

³⁰⁹ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 18-19.

³¹⁰ Özsoy, "Güneş Merkezli Evren Anlayışı", 101.

³¹¹ Rıdvan Küçükali - Mustafa Koç, "Galileo'nun İki Büyük Dünya Sistemi Hakkındaki Diyalogları ve Bilime Etkisi", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 26 (2016), 123-125.

ilişkilendirmiştir.³¹² Newton'un ortaya koyduğu yasalar evrenin statik olmadığını ortaya koyarken, sabit yıldızlar kümesi fikrini ortadan kaldırmıştır.³¹³

Evrenin durağan ve değişmeyen özellikte olduğuna inanıldığı dönemlerde evrenin başlangıcı daha çok din bilimi yahut fizikötesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemlerde yapılan gözlemler hem evrenin sonsuzdan beri var olduğu düşüncesini hem de aniden sonsuzdan beri varmış gibi ortaya çıktığı düşüncesini desteklemiştir.³¹⁴ Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde Edvin Hubble (ö. 1953) yaptığı gözlemlerle evrene bakış açısını değiştirmiştir. Hubble, galaksi kümeleri arasındaki mesafenin artmakta olduğunu gözlemlemesi sonucu bu galaksilerin bir zaman diliminde bir arada olmaları gerektiği sonucuna ulaşmıştır.³¹⁵ Hubble'ın bu keşfi evrenin durağan ve sabit bir yapıda olduğu öne süren önceki kozmolojileri geçersiz kılmıştır. Hubble'ın keşfi, evrenin geçmişte daha küçük ve daha yoğun bir durumda olduğunu gösterdiği için, evrenin bir başlangıcı olduğuna ve zamanla genişlediğine işaret eden Big Bang teorisini desteklemiştir.

3.2. Big Bang (Büyük Patlama) Teorisi

Büyük Patlama teorisi, evrenin nasıl oluştuğuna ve geliştiğine dair günümüzde en yaygın kabul gören bilimsel teoridir. Bu teoriye göre, evren yaklaşık 13,8 milyar yıl önce, inanılmaz derecede küçük, yoğun ve sıcak bir noktadan genişleyerek var olmuştur.³¹⁶ Bu anlamda Büyük Patlama teorisi, evrenin başlangıcındaki bu genişleme anını ve ardından gelen evrimsel süreci tanımlamaktadır denilebilir. Ancak bu olay, patlama olarak adlandırılrsa da aslında uzayın kendisinin genişlemesiyle ortaya çıkan bir süreçtir. Yani, sabit bir uzayda meydana gelen bir patlama değil, uzayın tamamının her yönde genişlemesi durumudur.

Büyük patlama teorisinin teolojik bir alt yapısı bulunmamakla birlikte yaratıcı bir gücün varlığını engelleyen bir teori gibide görünmemektedir. Stephen Hawking'e (ö. 2018) göre bu durum Tanrı'yı dışlayıcı bir durum değildir. İnanmak isteyen hala Tanrı'nın varlığına

³¹² Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 16-26.

³¹³ Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013), 17.

³¹⁴ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 26-27.

³¹⁵ Bayraktar, *Teolojik ve Bilimsel Açıdan Genişleyen Evren Modeli*, 49.

³¹⁶ Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsanın Türünün Kısa Bir Tarihi* (İstanbul: Kolektif Kitap, 2015), 17.

ve evreni büyük patlama anında yarattığına inanabilir. Büyük patlama Tanrı'yı sürecin dışında bırakmazken yalnızca evreni yaratma zamanını kısıtlamaktadır.³¹⁷

Büyük patlamanın ilk anlarına baktığımızda evren sonsuz yoğunluk ve sıcaklıkta olan bir tekillik durumundadır. Büyük patlama teorisine göre evren, bu tekilliğin genişlemeye başlaması sonucu oluşmuştur.³¹⁸ Bu tekillik hali Planck dönemi olarak isimlendirilen evrenin bilinen en eski dönemidir.³¹⁹ Büyük patlama anında evrene baktığımızda evren sıfır büyüklüğünde ve sonsuz sıcaklıktadır. Evren büyüdükçe sıcaklığın hızla düşmeye başladığı tahmin edilmektedir.³²⁰ Bu anda evren, bugün var olan her şeyin temelini oluşturan elektron proton ve nötronlar gibi çeşitli maddelerden oluşmaktadır.³²¹

Büyük patlamadan birkaç dakika sonra bazı elementler oluşmaya başlamış ve birkaç saat sonra element oluşumu durmuştur. Bundan sonra bir milyon yıl kadar evren genişlemeye devam etmiştir. Sıcaklığın düşmesi ile birlikte çekirdekler manyetik çekime dayanamayarak atomları oluşturmaya başlamıştır. Evren genişlemeye ve soğumaya devam ederken yoğunluk olan bölgelerde soğumaya bağlı genişleme yavaşlamış ve çökme başlamıştır. Çöken kısımların, dışındaki kütlesek çekimi olan maddeleri hafifçe döndürdüğü düşünülürken bu sayede disk biçimli galaksilerin oluştuğu, dönme hareketini başlatamayan diğer bölgelerin ise eliptik galaksi denilen oval biçimde nesneleri oluşturduğu düşünülmektedir.³²²

Bilim insanları tarafından rekombinasyon çağı olarak isimlendirilen dönemde, büyük patlamadan yaklaşık 380.000 yıl sonra evren şeffaf hale gelmiş ve ilk kez ışık serbestçe hareket edebilmiştir. Kozmik mikro dalga arka planı olarak isimlendirilen bu olay halen gözlemlenebilmektedir.³²³

Zamanla galaksilerde bulunan hidrojen ve helyum gazları, kendi kütlelerinin çekimi sebebiyle küçük bulutlara bölünmüştür. Bulutlar büzüldükçe ve içlerindeki atomlar birbiriyle çarpıştıkça gazın sıcaklığı artmış ve giderek çekirdek kaynaşmasını başlatacak

³¹⁷ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 26-27.

³¹⁸ “Büyük Patlama | TÜBİTAK Bilim Genç”, 2017 (Erişim 20 Haziran 2024).

³¹⁹ Matt Williams - Evren Bugün, “What is the Big Bang Theory?” (Erişim 21 Haziran 2024).

³²⁰ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 201.

³²¹ Elizabeth Howell - Andrew May, “What Is the Big Bang Theory?”, *Space.com* (10 Ocak 2022).

³²² Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 202.-204

³²³ “Overview - NASA Science” (Erişim 21 Haziran 2024).

kadar ısınmıştır. Çekirdek kaynaşması sonucu, hidrojen daha fazla helyuma dönüşmüş ve açığa çıkan ısı, basıncı yükselterek bulutları daha fazla büzülmeğe alıkoymuştur. Bunun sonucunda Güneş'e benzer yıldızlar ortaya çıkmıştır.³²⁴

Bu yıldızlar, Güneş'ten yaklaşık 30-300 kat daha büyük ve milyonlarca kat daha sıcaktılar.³²⁵ İlk yıldızlar mevcut hidrojeni yakıp helyuma dönüştürerek çıkan enerjiyi ısı ve ışık biçiminde yayarak mevcut konumunu korumayı başarmışlardır. Bu durum daha büyük yıldızların daha sıcak olmasına bu sebeple hidrojenlerinin yüz milyon yıl gibi bir sürede bitmesine sebep olmuştur. Bu durumda yıldızlar bir miktar büzülerek ısınmalarını arttırmış ve bu kez helyumu, karbon veya oksijen gibi elementlere çevirmişlerdir. Yıldızların ömrünün sonuna doğru oluşan ağır elementlerin bir bölümü galaksi de bulunan gazı eklenerek bir sonraki kuşak yıldızların hammaddesine katkı yapmıştır. Güneş'te beş milyar yıl kadar önce, dönen bir gaz bulutundan oluşmuş ikinci ya da üçüncü kuşak bir yıldızdır. O buluttaki, ağır elementlerin küçük bir miktarı bir araya gelerek bugün Güneş'in etrafında dönen cisimleri, aralarında Dünya'nın da bulunduğu gezegenleri oluşturmuştur.³²⁶

Son dönemde yapılan bazı araştırmalar Big Bang teorisinin evrenin yaratılışına dair açıklamaları ile İslam'daki altı günde yaratılış inancını bağdaştırmaya çalışmışlardır. Buna göre, evrenin yaratılışı altı aşamada gerçekleşir: İlk aşamada Planck döneminde evren sonsuz yoğunlukta bir tekillik halindeyken, ikinci aşamada atom altı parçacıklardan oluşan kozmik çorba dönemi gelir. Üçüncü aşamada elektronlar ortaya çıkar, dördüncü aşamada radyasyon evreni doldurur. Beşinci aşamada madde oluşur, hidrojen ve helyum atomları meydana gelir. Altıncı ve son aşamada ise yıldızlar ve galaksiler şekillenir.³²⁷

Bu konu hakkında diğer bir yorum ise Tanrı'nın varlığının büyük patlama teorisi ile açıklanmaya çalışılmasının yanlış olduğudur. Buna göre Tanrı dışında var olan her şey yaratılmış olarak kabul edilirse Big Bang teorisi yalnızca maddi varlıkların oluşumunu açıklayabilir. Ancak melekler, cinler ya da ruhlar gibi varlıklar Tanrı tarafından yaratıldığına inanılan fakat maddi bir varlığa sahip olmamaları sebebiyle Big bang sonucu

³²⁴ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 206.

³²⁵ "Overview - NASA Science".

³²⁶ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 206.

³²⁷ Hasan Haliloğlu - Kübra Nur Başaran, "Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu (Tefsirler ve Modern Bilim Işığında)", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (2021), 35-36.

oluşmaları izah edilemeyen varlıklardır. Ayrıca bu varlıklar maddi olmamaları sebebiyle varoluşlarını zamanın başlangıcına bağlamak mümkün görünmemektedir. Bu durumda varlığı büyük patlama teorisi ile izah edilemeyen varlıkların olması büyük patlama teorisinin, alemin bir başlangıcı olduğunu gösterdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.³²⁸

Dünya'nın oluşumuna baktığımızda ise, ilk etapta Dünya üzerinde canlı varlığını sürdürebileceği bir atmosferin varlığından söz etmek mümkün değildir. İlk olarak çok sıcak olan Dünya, zamanla soğumuş ve kayalardan ortaya çıkan gazla bir atmosfere sahip olmuştur. Oluşan bu ilk atmosfer, ilk etapta canlı yaşamına elverişli bir durumda değildir. Fakat bu koşullarda bazı ilkel yaşam biçimleri mevcuttur. Bu yaşam formlarının, atomların iri moleküller oluşturacak şekilde birleşmesi sonucu okyanusta ortaya çıkmış yaşam biçimleri olduğu düşünülmektedir. Esasında bu durum birçok dinde karşımıza çıkan suda/sudan yaratılış inancı ile de uyumlu bir durum gibi görünmektedir. Okyanusta ortaya çıkan bu yaşam formları, başka atomları bir araya getirebildikleri için kendilerini çoğaltmayı başarmışlardır. Zamanla üremede birtakım hatalar meydana gelmiş iri moleküllerin kendini üretememesi sebebiyle bazı yok olmalarda yaşanmıştır. Bir diğer gelişim ise iri molekülün üreme konusunda kendinden daha yetenekli yeni bir iri molekül oluşturması olmuştur. Bunun sonucunda oluşan yeni iri molekül, başlangıçtaki iri molekülün yerine geçme eğilimi göstermiştir. Bu yolla gittikçe daha karmaşık yapıları ve kendini üretebilen organizmaların gelişimi yönünde ilerleyen bir evrim sürecinin başladığı düşünülmektedir. İlkel yaşam biçimlerinin gelişim göstermesi ile atmosfer yapısı yavaş yavaş değişerek bugünkü halini almıştır. Bu sayede atmosfer: balıklar, sürüngenler, memeliler ve en sonunda insan ırkı gibi daha ileri yaşam biçimlerinin gelişmesine olanak tanımıştır.³²⁹

Zirkon mineralleri üzerinde yapılan hesaplamalar, Dünya'nın yaşının tahmin edilmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Yeryüzünde keşfedilen en eski zirkon mineralleri, yaklaşık 4,3 milyar yıl öncesine tarihlenmiştir. Bu durum, bir mineralin Dünya'dan daha eski olamayacağı gerçeği göz önüne alındığında, Dünya'nın en az 4,3 milyar yıl yaşında

³²⁸ Rahim Acar, "Büyük Patlama Teorisi Kelâm Kozmoloji Argümanını Destekler mi?", *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*, ed. Mehmet Bulgen - Doko Enis (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 358-359.

³²⁹ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 206-207.

olduğunu göstermektedir. Bu bilimsel tarihlendirme ise özellikle Semitik dinler bölümünde ele alınan dünyanın yaşıyla ilgili klasik rivayetlerden oldukça farklıdır.³³⁰

Görüldüğü üzere evrenin bu şekilde oluşumu çok ince bir hesaplama gerektirmektedir. Zira ısınma, soğuma değerleri büzülme ve genişleme miktarları gibi kriterlerde çok ufak farklılıklar bugün mevcut düzenin oluşmasını imkânsız hale getirecektir. Bu kritik değerlerin kendiliğinden nasıl ayarlandığını açıklamak oldukça zordur. Havking’e göre eğer sıcak büyük patlama modeli doğruysa, evrenin başlangıçtaki durumu çok dikkatle seçilmiş olmalıdır.³³¹

3.3. Evrim Teorisi ve İnsanın Tarihi

Biyolojik olarak evrim, türlerin özelliklerinin sonraki nesillerde doğal seçim yoluyla değişime uğramasıdır. Evrim teorisine göre Dünya üzerinde mevcut olan tüm canlıların kökeni daha önce var olan türlere dayanmaktadır. Türler arasında mevcut olan farklılıklar nesiller boyu meydana gelmiş genetik değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu genetik değişimler ise mutasyonlar sonucu gerçekleşmektedir. Buna göre Dünya’daki tüm canlıların kökeni kendinden önce var olan türlere dayanmaktadır.³³²

Evrin teorisinin tarihçesine baktığımızda tarih boyunca evrim teorisine benzer fikirlerin var olduğunu söylemek mümkündür. Antik Çağ filozoflarından Thales’e (ö. M.Ö. 545) göre canlılığı meydana getiren ilk öge “su”dur. Bu ilk öge daha sonra diğer öğelerinde oluşmasına sebep olmuştur. Anaksimandros’a (ö. M.Ö. 542) göre ise insanlar ilk olarak balıkların arasında oluşmuş ve kendilerine bakacak güce sahip olduklarında karaya çıkmışlardır.³³³ Augustine (ö. 430) ve Gregory (ö. 604) gibi bazı kilise babaları ise bazı bitki ve hayvan türlerinin doğrudan Tanrı tarafından yaratılmadığını, Tanrı’nın daha önce yarattıklarından ortaya çıktıklarını iddia etmişlerdir. Bu durumun gerekçesi ise bilimsel olmaktan ziyade dinidir. Zira tüm türlerin Nuh’un gemisine binmesi mümkün değildir. Bu sebeple bazı türler Tufandan sonra ortaya çıkmıştır.³³⁴

³³⁰ “Dünya’nın Yaşı Nasıl Tahmin Ediliyor? | TÜBİTAK Bilim Genç”, *Bilim Genç* (Erişim 13 Ekim 2024).

³³¹ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 216.

³³² Fatih Özgökman, “Yaşamın Kökeni, Evrim ve Tanrı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 50.

³³³ Arzu Demirel, “Antik Yunan’da Biyolojik Evrim Düşüncesi”, *Folklor/Edebiyat* 17/68 (2011), 55.

³³⁴ “Evrin | Tanımı, Tarihçesi, Türleri ve Örnekleri | Britannica” (Erişim 22 Haziran 2024).

Jean-Baptiste Lamarck (ö. 1829), 19. yüzyılın başlarında evrimsel değişimi açıklamak için bir teori geliştiren ilk bilim insanlarından biridir. Lamarck'ın evrim teorisi, canlıların çevresel koşullara uyum sağlamak amacıyla yaşamları boyunca kazandıkları özellikleri sonraki nesillere aktardığı düşüncesine dayanır. Buna göre, bir canlı yaşadığı ortamda ihtiyaç duyduğu özellikleri zamanla geliştirir ve bu kazanılan özellikler kalıtsal hale gelerek yavrularına aktarılır. Lamarck'ın bu teorisi, "kazanılmış özelliklerin kalıtımı" olarak ifade edilmektedir.³³⁵ Lamarck'a göre organizmalar alt formlardan üst formlara doğru bir evrimsel süreç geçirir ve bu süreç insan ile en üst noktaya ulaşır. Organizmada alışkanlıklar yoluyla değişimler meydana gelirken, bu alışkanlıkların kullanılıp kullanılmamasına göre kazanılan özellikler kalıtsal hale gelmektedir. Lamarck'ın bu teorisi 20. yüzyılda geçersiz kılınmış olmakla birlikte biyolojik evrimin kabulünde ve evrimsel süreçlerin algılanmasında önemli rol oynamıştır.³³⁶

Modern evrim teorisinin kurucusu ise Charles Darwin (ö. 1882) olarak kabul edilmektedir.³³⁷ Darwin, *Türlerin Kökeni* isimli eserinin giriş kısmında, türlerin başlı başına yaratılmadığını aksine onların başka bir türden türemiş olduğunu belirtmiştir.³³⁸ Zaman içerisinde türlerin değişikliklere uğradığı, bazı türlerin ortaya çıktığı bazılarının ise yok olduğu Darwin öncesinde bilinmektedir. Eserinde bu konuya yer veren Darwin, esasında var olanı duyuran kişi rolünü üstlenmiştir.³³⁹ Darwin evrim düşüncesini *doğal seçim* kavramı üzerine kurmuştur. Türlerde meydana gelen değişimlerin doğal seçim yoluyla gerçekleştiğini savunmuştur. Doğal seçim, çevreye uyum sayesinde hayatta kalma ve üreme şansları daha yüksek olan organizmaların, kendi genlerini biri sonraki nesle aktarması şeklinde gerçekleşen evrimsel bir mekanizmadır.³⁴⁰ Doğal Seçim sonucunda ise organizma da adaptasyon gerçekleşir.³⁴¹

³³⁵ Doug J. Futuyma - Thomas R. Meagher, "Evolution, Science, And Society: Evolutionary Biology And The National Research Agenda", *California Journal of Science Education*, (2001), 16.

³³⁶ "Evrimsel | Tanımı, Tarihçesi, Türleri ve Örnekleri | Britannica".

³³⁷ "Evrimsel | Tanımı, Tarihçesi, Türleri ve Örnekleri | Britannica".

³³⁸ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* (Evrensel Basım Yayın, 2009), 15.

³³⁹ A.M.Celal Şengör, *Yaşamın Evrimi Fikrinin Darwin Döneminin Sonuna Kadarki Kısa Tarihi* (İTÜ Yayınevi, 2004), 104-106.

³⁴⁰ Batuhan Akgündüz, "Darwin'in Çokdüzeyli Seçilimi: Bireysel Seçim Ve Grup Seçilimi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2022), 281.

³⁴¹ Futuyma - Meagher, "Evolution, Science, and Society: Evolutionary Biology and The National Research Agenda", 4.

Genel bağlamda evrim teorisi, eğer yeterince geri gitmek başarılırsa tüm canlı türlerinin tek bir atadan meydana geldiğini savunmaktadır. İnsan ve memeliler yaklaşık 70 milyon yıl önce yaşamış sivrifaremsi isimli bir canlıdan evrilmiştir.³⁴² Bu amaçla geriye doğru gidildiğinde tek ata formu 3,8 milyar yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu dönem Büyük Patlama sonrası dünyanın oluşmasından 1 milyar yıl sonrası olarak kabul edilmektedir.³⁴³

İnsanın varoluşuna evrimsel açıdan baktığımızda ilk insanın evriminin 2,5 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülmektedir. Buna göre ilk insanlar Doğu Afrika’da “Güney Maymunu” olarak bilinen *Australopithecus* isimli bir maymun türünden evrimleşmiş olmakla³⁴⁴ birlikte *Australopithecus*, *Homo* türünün en yakın akrabası olarak kabul edilmektedir. *Australopithecus* türü, ilk olarak 1925 yılında Raymond Dart (ö. 1988) tarafından Güney Afrika’da bulunan bir çocuk kafatasına dayandırılarak tanıtılmıştır. Dart, araştırmaları sonucu *Australopithecus Africanus* adını verdiği türün iki ayak üzerinde dik duran bir tür olduğuna karar vermiştir.³⁴⁵ 1925 yılında Dart tarafından tanımlanmış olan çocuk kafatası “Taung Çocuğu” fosili olarak isimlendirilmektedir.³⁴⁶ Bu türden evrimleştiği düşünülen arkaik insanların ilk olarak Afrika, Avrupa ve Asya’nın çeşitli bölgelerine göç ettikleri ve farklı bölgelere göç etmeleri sonucunda bulundukları bölgelerin farklı yaşam becerileri gerektirmesi sebebiyle ilk insan türlerinin farklı biçimlerde evrimleştiği düşünülmektedir.³⁴⁷

Pek çok farklı tür olmasına ve türler arasında büyük farklılıklar olmasına rağmen *Homo*(insan) türünün diğer türlerden ayırt edici özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir. İlk olarak insan türü erken dönem atalarından daha büyük beyinlere sahiptir. Beyin hacimleri erken türlerde 700-1000 cm³ iken *Homo Sapiens* ve *Homo Neandertal* gibi daha gelişmiş türlerde 1000-1600 cm³ arasındadır.³⁴⁸ Beyinlerinin bu denli büyük olmasının enerjilerinin büyük çoğunluğunun beyin tarafından harcanmasına, besin ararken daha fazla enerji sarfetmelerine ve kaslarının körelmesine sebep olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum arkaik insanın hayatta kalması için doğru bir yol gibi

³⁴² Richard Dawkins, *Ataların Hikayesi* (Hill Yayın, 2006), 185.

³⁴³ Özgökman, “Yaşamın Kökeni, Evrim ve Tanrı”, 50-51.

³⁴⁴ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 19.

³⁴⁵ Carol V. Ward - Ashley S. Hammond, “Australopithecus ve Kin”, *Doğa Eğitimi Bilgisi* 7/3 (2016), 1.

³⁴⁶ Goran Strkalj - Katarzyna Kaszycka, “Shedding New Light on An Old Mystery: Early Photographs of the Taung Child”, *S Afr J Sci* 108/11/12 (2012), 1.

³⁴⁷ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 19.

³⁴⁸ Mary Ernst, *Evrin Nedir*, çev. Nurdan Soysal (Say Yayınları, 2018), 305-315.

görünmemektedir. Araştırmalara göre iki milyon gibi uzun bir zamanda insanların sinir ağları giderek büyümüştür. Fakat beyin gelişimin hızla ilerlemesine rağmen insanlar yakın zamana kadar birkaç taş ve bıçak gibi basit aletten başka pek az şey üretmiştir. İnsan beyninin evrimleşmesini sürdüren şeyin ne olduğu ise tam olarak bilinmemektedir.³⁴⁹

İnsan türünü üst atalarından ayırdığı düşünülen diğer diğer özellik ise iki ayak üzerinde dik durabilmesidir. Ayakta durmak insanın tarihinde çok erken dönemde kazanılan temel özelliklerden biridir. Bu konuda yürütülen çalışmalara göre ayakta durmak, ellerin kullanılmasını da sağlayarak insana büyük avantajlar sağlamıştır. Ellerin kullanılması, ellerin kas yapısının da gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu sayede avuç ve parmaklarda daha güçlü bir sinir ağı oluşturulmuştur ve insanlar elleri ile karmaşık aletler üretip bunları kullanabilmişlerdir. Aynı zamanda ayakları üzerinde durmanın yiyecek taşıyabilmek, saldırıları uzaktan görebilmek, vücut ısınısını sabit tutmak gibi avantajları olmuştur.³⁵⁰ Olumlu yönlerinin dışında iki ayak üzerinde durmanın insan için birtakım olumsuzlukları da saptanmıştır. Buna göre arkaik insanların omurgasının kafasını desteklemesi zorlaşmış bunun sonucunda dik durmak bel ve sırt ağrılarına sebep olmuştur. Dik durmanın en büyük bedelini ise kadınlar ödemiştir. Dik duruş doğum kanallarını daralmıştır. Bununla birlikte bebeklerin beyin hacmi de zamanla büyümüştür ve bu durum ciddi anne-bebek ölümlerine sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda doğal seçim ile erken doğum yapan küçük bebeklerin annelerinin ve kendilerinin daha çok hayatta kalması mümkün olmuştur. Böylece insan yavruları, hayvan yavrularına oranla daha küçük dünyaya gelmiştir. Bebeklerin uzun yıllar bakıma muhtaç olması beraberinde güçlü sosyal yapılanmayı da getirmiştir. Bir bebeği büyümek için birbirine ihtiyaç duyan insanlar birlikte yaşamaya yönelmiştir. Bebeklerin az gelişmiş olarak doğmaları aynı zamanda onların kolay eğitilebilmelerini de desteklemiştir.³⁵¹

O dönemde henüz bir fosil bulunmamasına rağmen *İnsanın Türeyişi* adlı eserinde Darwin, ilk insan türünün ortaya çıktığı bölgeyi Afrika bölgesi olarak öngörmüştür. 1924 yılında

³⁴⁹ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 22.

³⁵⁰ İsmail Özer, “Bipedalizmin Evrimi”, *Bilim ve Ütopya* 24/286 (2018), 25-30.

³⁵¹ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 23.

geçiş dönemi olarak kabul edilen fosiller bu teoriyi destekleyecek şekilde Afrika bölgesinde bulunmuştur.³⁵²

Evrimsel görüşe göre ilk insanların yaşamı, yayılımı ve gelişimi hakkında genel bir bilgilendirmeden sonra ilk insan türleri hakkında bir inceleme ihtiyacı vardır.

3.3.1. Homo Habilis

Homo Habilis 2,3 ile 1 milyon yıl önce Doğu ve Güney Afrika’da yaşadığını düşünülen bir insan türü olarak kabul edilir.³⁵³ Homo Habilis ismi, yetenekli, becerikli, zihinsel olarak becerikli insan anlamında Prof. Dr Raymond Dart (ö. 1988) tarafından kendisine verilmiştir.³⁵⁴ Dart’ın bu ismi tercih etme sebebi yeni keşfedilen türün basit alet yapma becerisine sahip olduğunun düşünülmesidir.³⁵⁵

Homo Habilis ilk olarak 1950’lerde araştırmacı Louis Leakey (ö. 1972) ve eşi Mary Leakey (ö. 1996) tarafından Tanzanya Olduvai Gorge bölgesinde yapılan kazılar sırasında keşfedilmiştir.³⁵⁶ Homo Habilis’e ait fosil bulgularına ulaşılan kadar ilk insan türü olarak kabul edilen Homo Erectus’un fosilleri o dönem yalnızca Asya bölgesinde bulunmuştur. Fakat Olduvai Gorge bölgesinde bulunan taş aletlerin insan türüne ait olduğunu düşünen Leakey, insan atalarının Afrika’dan gelebileceğini düşünmüş ve çalışmalarını bu bölgede yoğunlaştırmıştır. Leakey, 1959 yılında bulduğu kafatasının taş aletlerle aynı katmanda olması sebebiyle fosilin alet yapan bir türe ait olduğuna karar vermiştir.³⁵⁷ Leakey ve arkadaşları o dönemde bu türün Homo Erectus ve Australopithecus arasında bir ara tür olduğu ve Homo türünün ilk örneklerinden olduğunu kabul etmişlerdir.³⁵⁸ Fakat türün küçük beyine sahip olması ve H. Erectus ile pek de benzemeyen anatomik özellikleri olması onun Homo türü olarak kabul edilmesini tartışmalı hale getirmiştir.³⁵⁹

³⁵² Kaya Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz* (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2015), 294.

³⁵³ “Homo Habilis - Dünya Tarihi Ansiklopedisi” (Erişim 28 Haziran 2024).

³⁵⁴ Louis Leakey vd., “A New Species of The Genus Homo From Olduvai Gorge”, *Nature* 202 (1964), 8.

³⁵⁵ Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 307.

³⁵⁶ “Homo Habilis - Dünya Tarihi Ansiklopedisi”.

³⁵⁷ Bernard Wood, “Human Evolution: Fifty Years After Homo Habilis”, *Nature* 508/7494 (Nisan 2014), 32-33.

³⁵⁸ Thomas Davies vd., “Dental Morphology in Homo Habilis and its Implications for the Evolution of Early Homo”, *Nature Communications* | 15/286 (2024), 1.

³⁵⁹ Wood, “Human Evolution”, 32.

Leakey ve arkadaşları 1964 de yayınladıkları bir makale ile bulunan yeni türün Australopithecus'dan ziyade homo türüne daha yakın olduğunu iddia etmişlerdir. Burada temel aldıkları üç kriter vardır bunlar; dik bir duruş, iki ayak üzerinde yürüme ve alet yapımıdır. Bulunan yeni türün bu üç kriteri karşıladığı kabul edilmiştir fakat bulunan türün Homo türüne ait beyin hacminden daha küçük beyin hacmine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple Homo'nun sahip olması gereken beyin hacmi kriterlerinde değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve yeni fosillerin Australopithecus'a ait olduğu öne sürülmüştür. Çok az araştırmacı ise bu fosillerin ilk insan türüne ait olduğunu kabul etmiştir.³⁶⁰ Ortalama 500 cm³ lük bir beyin hacmine sahip olan tür, Australopithecus'un³⁶¹ beyin hacminden büyük³⁶² Homo Erectus'un beyninden ise daha küçüktür. Homo Habilis'in beyin hacminin kabul edilen Homo değerlerinin altında kalması onun Homo'ya dahil edilmesinin sık sık eleştirilmesine sebep olmuştur.³⁶³

Homo Habilis'in anatomik özelliklerini ortaya çıkaracak yeterli bulgu yoktur fakat mevcut veriler dikkate alındığında elleri, Homo Erectus'un aksine iyi tırmanan bir tür olduğunu ortaya koyarken, iskeletinin özellikleri Australopithecus'tan daha dik yürüme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Homo Habilis'in hangi türden evrimleştiğini ve daha sonra varsa hangi türlere evrildiğini netleştirilememiştir. Bu konuda en belirgin aday Homo Erectus olmakla birlikte yeterli veri olmadığını savunan birçok antropolog da mevcuttur.³⁶⁴ Bernard Wood'a (d. 1948) göre Homo Habilis ve Homo Erectus'un yakın akraba olması mümkün değildir. Zira iki tür arasında yakın ata olamayacak kadar farklılar mevcuttur.³⁶⁵

Homo Habilis türü yalnızca Leakey in ilk örnekleri bulduğu Olduvai Gorge alanı ile sınırlı kalmamıştır. Güney Afrika'daki iklim, yaklaşık 2,5 milyon yıl önce soğumaya başlayıp mevsimsel zorluklar yaşanınca muhtemelen birçok Homo türü gibi Homo Habilis'in de Doğu Afrika'ya, Rift vadisine doğru yayıldığı tahmin edilmektedir. Olduvai bölgesinde bulunan Homo Habilis'in çalılık odunsu bitkilerle kaplı bir ovada, savana otlağında

³⁶⁰ Wood, "Human Evolution", 32.

³⁶¹ Ward - Hammond, "Australopithecus ve Kin".

³⁶² Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 307.

³⁶³ Wood, "Human Evolution", 32.

³⁶⁴ "Homo Habilis - Dünya Tarihi Ansiklopedisi".

³⁶⁵ Wood, "Human Evolution", 31-32.

yaşadığı düşünülmektedir. Fosillerden elde edilen veriler sonucu bölgede yırtıcı hayvan saldırılarının olduğunu tahmin edilmektedir. Olduvai’de bulunan sol ayak kemiği fosilinin bir timsah saldırısı sonucu ısırılmaya veya koparılmaya maruz kalmış olabileceği, başka bir fosilinde benzer şekilde bir leopar saldırısına uğramış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Homo Habilis’in kendi bölgesini Australopithecus Africanus, Homo Rudolfensis, Paranthropus Boisei ve Homo Erectus gibi diğer türlerle de paylaştığı tahmin edilmektedir.³⁶⁶

Çevre koşullarının Homo Habilis’in beslemesini de etkilediği tahmin edilmektedir. Olduvai bölgesinden alınan örneklerde yapılan incelemelere göre beslenmesinin büyük oranda küçük yırtıcılara dayandığı gözlemlenmiştir. Bu durum Homininler de (erken dönem ilk insan türleri) rastlanan bir eğilim olarak kabul edilmektedir.³⁶⁷

3.3.2. Homo Erectus

“Dik duran insan” anlamında kullanılan Homo Erectus, soyu tükenmiş bir diğer erken Homo türü olarak kabul edilmektedir. Homo Erectus’a ait olduğu düşünülen fosillere Afrika’dan Güneydoğu Asya’ya geniş bir coğrafyada rastlanması sebebiyle bu türün farklı habitatlara karşı uyum sağlamada oldukça başarılı olduğu düşünülmüştür.³⁶⁸ Araştırmalar, geniş bir coğrafyaya yayılmakla birlikte geniş bir zaman diliminde var olduklarını göstermektedir. Fosillerin geniş bir zaman aralığında olması ve geniş bir coğrafyada bulunması türün sınıflandırılması ve tarihsel gelişimi hakkında araştırma yapmayı zorlaştırmıştır.³⁶⁹

Homo Erectus’un Afrika’dan göç eden ilk Homo türü olduğu düşünülmektedir.³⁷⁰ Son dönemde yapılan çalışmalarda Homo Erectus’un 1,8 milyon yıl önce Afrika’dan çıkıp Java (Cava) ve Kuzey Çin’e yayıldığı düşünülmektedir.³⁷¹ Afrika’da bulunan bir

³⁶⁶ “Homo Habilis - Dünya Tarihi Ansiklopedisi”.

³⁶⁷ John A. Cavallo - Robert J. Blumenschine, “Tree-stored Leopard Kills: Expanding the Hominid Scavenging Niche”, *Journal of Human Evolution* 18/4 (01 Haziran 1989), 393.

³⁶⁸ Robert J. Braidwood, *Tarih öncesi İnsanları*, çev. Bilge Altınok (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 20-32.

³⁶⁹ “Homo Erectus - Dünya Tarihi Ansiklopedisi” (Erişim 29 Haziran 2024).

³⁷⁰ Fatih Mehmet Berk, “Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2020), 122.

³⁷¹ Robin Dennell, “The Colonization of ‘Savannahstan’: Issues of Timing(s) and Patterns of Dispersal Across Asia in the Late Pliocene and Early Pleistocene”, *Asian Palaeoanthropology: From Africa to China and Beyond. Vertebrate Paleobiology and Paleoanthropology*, 2010, 8.

popölasyon Homo Ergaster olarakta bilinmektedir. Türün en önemli fosillerinden biri Turkuna gölü /Kenya'da bulunmuş 12 yaşında olduğu tahmin edilen bir erkek çocuğa aittir. Fosilin yaşı 1,6 milyon olarak tarihlenmiştir.³⁷²

Homo Erectus'un büyük ihtimalle Homo Habilis soyundan geldiği düşünölmekteyken³⁷³ yeni fosil bulguları sonucu Homo Erectus ve Homo Habilis'in yarım milyon yıl kadar birlikte yaşadıklarının tespit edilmesi sonucu birbirinden türeme tezi tartışmalı hale gelmiştir.³⁷⁴ Homo Erectus'un Afrika'dan Avrupa ve Asya'ya geniş bir coğrafi dağılım göstermesi önemli ölçüde fosil kayıtlarına ulaşılmasına da sebep olmuştur. Eldeki fosil bulguları Erectus'tan Heidelbergensis türüne ve ondan Neandertal türüne doğru bir evrim gerçekleşmiş olabileceğine işaret etmektedir. Batıya göç eden Erectus'un Neandertal'e evrildiği düşünölmekte ve bu popölasyon "Arkaik Neandertal" olarakta isimlendirilmektedir. Afrika popölasyonunun ise Homo Sapiens'e evrilmiş olabileceği düşünölmektedir.³⁷⁵

Bu göçlerde onları teşvik eden unsurun ne olduğu araştırma konusu olmuştur. 2016 yılında geliştirilen bir model çalışmasında Homo Erectus 'un göçlerin ilk döneminde etoburların yoğun olduğu bölgelerden kaçındığı düşünölürken bunun yanı sıra büyük otçulları takip ettikleri ve çakmaktaşı yataklarına sahip çıktıkları sonucuna ulaşılmiştir.³⁷⁶

Yetişkin bir erkek Erectus'un beyin hacmi *Turkana Çocuğu* fosiline göre yapılan hesaplamalar sonucu 900 cm³ olarak belirlenmiştir.³⁷⁷ İri bir beyin hacmine sahip olduğu görölen Homo Erectus'un belirli düzeyde bilişsel ve kültürel özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Homo Erectus 'un hayatta kalma tarzının avcı toplayıcılık olduğu düşünölmektedir. Geniş vücutları ve beyinleri onların daha çok enerjiye ihtiyaç duymalarına sebep olurken görölen o ki önemli miktarda et ve yumru kökü içeren bir besleme düzenleri mevcuttur. Homo Erectus'un dil kullanımı saptamak şu an mümkün değildir. Yapılan çalışmalar dil

³⁷² Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 307.

³⁷³ "Homo Erectus - Dünya Tarihi Ansiklopedisi".

³⁷⁴ F. Spoor vd., "Implications of New Early Homo Fossils From Ileret, East of Lake Turkana, Kenya", *Nature* 448/7154 (Ağustos 2007), 688.

³⁷⁵ Ernst, *Evrime Nedir*, 309.

³⁷⁶ "Homo Erectus - "Dünya Tarihi Ansiklopedisi".

³⁷⁷ Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 307.

yeteneğini kanıtlamak için yeterli değildir. Türe ait genetik materyal bulunmaması sebebiyle dil kullanımına ilişkin genetik analiz yapmak mevcut şartlarda mümkün olmamıştır.³⁷⁸ Homo Erectus'un belirgin bir diğer özelliği taş ve ateşi kullanmış olmasıdır.³⁷⁹ Aynı zamanda Aşölyen alet kültürünü icat ettiği düşünülmektedir. Aşölyen alet kültürü, Oldavan taş alet kültürünün yeri alan el baltaları gibi daha gelişmiş aletleri barındıran bir kültürdür.³⁸⁰

3.3.3. Homo Florensis

Homo Florensis ortalama 1 metre boya sahip olması sebebiyle Hobbit ismi ile anılmakta olan, Endonezya Flores adasında yaşayan soyu tükenmiş bir diğer insan türüdür.³⁸¹ İlk örnekleri 2003 yılında Liang Bua mağarasında bulunan bu insan türünün ilk olarak 95-74 bin ile 12 bin yıl arası dönemde yaşadığı kabul edilmektedir.³⁸² Bu durum onları Homo Sapiens ile birlikte hayata kalan son insanlar yapacaktır.

Türün kökenine yönelik ilk iddia Homo Florensis'in bazı sebeplerle Flores'e gelen ve karşılaştıkları yeni ada ortamının yetersiz koşulları sebebiyle küçük vücut tipine evrilen Asya'ya ait bir tür olan Homo Erectus'tan evrildiği yönündedir. Fakat henüz Flores'te, Homo Erectus fosiline rastlanmamıştır. İkinci iddia ise Homo Florensis'in müstakil bir tür olduğu ve Homo'nun erken soyundan türediği yönündedir. Son görüş ise Florensis'in geçerli bir tür olmadığı anatomik bozukluklara sahip bir Homo Sapiens popülasyonu olduğudur. Bu tez hakkında yapılan araştırmalar ise henüz bir kanıt ortaya koyamamıştır.³⁸³

Homo Florensis'in Homo Erectus'tan türemesi iddiası, dar cüceleşme kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Dar cüceleşme, bir popülasyonun adaya ulaştığında vücut boyutlarının değişeceği tezine dayanmaktadır. Kısıtlı besin kaynaklarına tepki olarak

³⁷⁸ "Homo Erectus - "Dünya Tarihi Ansiklopedisi".

³⁷⁹ Ernst, *Evrin Nedir*, 306.

³⁸⁰ Ignacio de la Torre, "The Origins of The Acheulean: Past and Present Perspectives on A Major Transition in Human Evolution", *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 371/1698 (2016), 1-5.

³⁸¹ "Homo Florensis", *Gorgon Dergisi*, 2018.

³⁸² Ayşen Açıkkol Yıldırım, "Homo Florensis (95/74 bin – 12 bin)", *Bilim ve Ütopya* 226 (2020).

³⁸³ Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 315.

daha küçük vücutlu olabilirken yırtıcı hayvan yokluğunda daha büyük vücut tipine evrilmeleri beklenebilir. Bu düşüncenin evrenselliği ise tartışmalıdır.³⁸⁴

Bu tür, şimdiye kadar tamamı Liang Bua mağarasında rastlanan 9 bireye ait olduğu düşünülen kalıntılar ile bilinmektedir.³⁸⁵ LB1 örneğine ait kafatasının beyin hacmi küçük bedenleri ile uyumlu olarak 380 cm^3 olarak saptanmıştır.³⁸⁶

Tahminlere göre Homo Florensis, yalıtılmış bir ada üzerinde avcı toplayıcılık yaparak hayatta kalmıştır. Liang Bua mağarasında, komodo ejderi ve bu bölgeye özgü endemik bir tür olan cüce fil gibi hayvan fosillerine rastlanmıştır. Bazı kemikler üzerinde etin kemikten ayrılması için işlem yapıldığını gösteren izlerde saptanmıştır. Bununla birlikte oldukça gelişmiş taş aletlere sahip oldukları ve muhtemelen ateşi bildikleri düşünülmektedir.³⁸⁷

2016 yılında Liang Bua mağarasına 74 km mesafede bulunan Malta Menge yerleşimi içinde bazı çene kemiği ve diş parçaları bulunmuştur. Bulunan kalıntıların yaklaşık 700 bin yıl öncesine tarihlenmesi onların Florensis türünün en eski üyeleri olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Şaşırtıcı şekilde bulunan fosil kalıntıları Homo Florensis'ten %20 daha küçüktür. Bu fosillerin Homo Florensis'in atası olabileceği düşünülmektedir. Bu durumda adaya gelen insanlar zaten küçük müydü yoksa ada şartlarında mı küçülmüşlerdi bir muammadır.³⁸⁸

3.3.4. Homo Denisova

Homo Denisova türü soyu tükenen bir diğer insan türü olarak kabul edilmektedir. Bu türün fosilleri Sibirya Altay dağlarında bulunan Denisova mağarasında bulunmuştur. Türün tanımlanması 2008 yılında Denisova mağarasında bulunan genç bir kadına ait olduğu düşünülen parmak fosilinden elde edilen DNA ile gerçekleşmiştir. Keşfedilen yeni türe fosilin bulunduğu mağaranın ismi verilmiştir. Bulunan kadın kemiği türün 30 bin ile 48 bin yıl öncesi o bölgede yaşadığını göstermektedir.³⁸⁹ DNA üzerine yapılan

³⁸⁴ Debbie Argue vd., “Homo Floresiensis’in Kranial, Dental ve Postkranial Karakterlerin Filogenetik Analizlerine Dayalı Yakınlıkları”, *Journal of Human Evolution* 107 (01 Haziran 2017), 107-133.

³⁸⁵ Peter Brown, “LB1 ve LB6 Homo Floresiensis Modern İnsan (Homo sapiens) Kretenleri Değildir”, *Journal of Human Evolution* 62/2 (01 Şubat 2012), 201-224.

³⁸⁶ Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*, 315.

³⁸⁷ Açikkol Yıldırım, “Homo Floresiensis (95/74 bin – 12 bin)”.

³⁸⁸ “Homo Floresiensis”, *Gorgon Dergisi*, 2018.

³⁸⁹ Johannes Krause vd., “The Complete Mitochondrial DNA Genome of An Unknown Hominin From s

çalışmalar bulunan fosilin ortalama 1 milyon yıl önce Homo Sapiens ve Homo Neandertal ile ortak olan atasından ayrılarak farklı bir tür olarak ortaya çıktığını göstermiştir. Aynı zamanda mağarada yapılan çalışmalar Denisova insanının Homo Neandertal ve Homo Sapiens’le bir dönem birlikte yaşadığını göstermektedir.³⁹⁰

Yakın zamanda bulunan bir kadın azı dişi fosili ise 100.000 ile 150.000 yıl öncesine tarihlenmiştir. Bu durum türün tarihini oldukça geriye götürmüştür. Homo Denisova şimdiye kadar Orta Asya’da bulunan en eski tür olarak kabul edilebilir. Denisovalıların ortalama 48.000 yıl öncesine kadar Denisova mağarasında yaşadıkları düşünülmektedir. Denisova insanın yaklaşık bir milyon yıl önce bilinmeyen bir türün Neandertallerle melezleşmesi sonucu farklı bir tür olarak ortaya çıktığı ayrıca Güneydoğu Asya ve Okyanusya bölgesinde yaşayan Malezyalılar’ın atası olduğuda düşünülmektedir. Bu durumda Denisovalıların tahmin edilenden çok daha geniş bir bölgeye yayılmış olması muhtemeldir.³⁹¹

Homo Denisova türü ile ilgili buluntuların yetersiz olması sebebiyle şu an itibarıyla yüz ve vücut canlandırması yapılamamıştır. Fakat bulunan azı dişleri türün Homo Erectus ve Homo Habilis gibi eski insan türleri ile uyumlu büyüklükte ve sağlam dişleri olduğunu ortaya koymaktadır. Homo Denisova’nın DNA bulgularından elde edilen bilgilere göre koyu bir ten rengine, kahverengi saç ve göz rengine sahip olduğu düşünülmektedir. Fakat Denisovalıların geniş bir coğrafyaya yayıldığı düşünüldüğünde bu bilgilerde çeşitlilik olması muhtemeldir.³⁹²

3.3.5.Homo Neandertel

Mağara Adamı olarak da bilinen Homo Neandertel, yaklaşık 40.000 yıl öncesine kadar varlığını devam ettirmiş arkaik bir insan türü olarak kabul edilmektedir.³⁹³ İlk olarak

Southern Siberia”, *Nature* 464/7290 (2010), 894-897.

³⁹⁰ Krause vd., “The Complete Mitochondrial DNA Genome of An Unknown Hominin From s Southern Siberia”.894-895

³⁹¹ Emma Groeneveld, “Denisova İnsanı”, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi* (Erişim 30 Haziran 2024).

³⁹² Groeneveld, “Denisova İnsanı”.

³⁹³ Ron Pinhasi vd., “Revised Age of Late Neanderthal Occupation and The End of The Middle Paleolithic in The Northern Caucasus”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 108/21 (2011), 8611-8616.

farklı bir tür olup olmadığı ile ilgili tartışmalar yapılırken fosil kalıntılarını kullanarak türü ilk isimlendiren William King (ö. 1866) olmuştur.³⁹⁴

19. yüzyılın getirdiği hammadde arayışı ile yeryüzü hiç kazılmadığı kadar kazılmaya başlanmış ve bu maden kazılarında biri sırasında Düsseldorf yakınlarında Neander vadisinde Feldhofer mağarasında birtakım kemikler bulunmuştur. 1856 yılında bulunan kemikler 1863 Britanya Bilimi İlerletme Birliği toplantısında William King tarafından yeni bir tür olarak kabul edilmiştir. King, yeni bir insan türü olarak kabul ettiği türe bulunduğu bölgeye istinaden Neandertal ismini vermiştir. Bu sunumdan sonra araştırmalar derinleştirilmiş ve daha önce Belçika ve Cebelitarık'ta bulunan fosillerinde Neandertallere ait olduğu anlaşılmıştır. Pek çok yerde yeni kazılar yapılmış ve özellikle Avrupa'da birçok Neandertal fosiline ulaşılmıştır. Fosil kalıntıları Neandertallerin Cebelitarık'tan, Orta Avrupa'ya oradan Sibiryaya Altay Dağlarına kadar ulaştıklarını göstermektedir. Yoğunlaşmanın ise Orta ve Batı Avrupa olduğu görülmektedir. Neandertaller, Homo Sapiens dışında fosillerine en çok ulaşılan insan türüdür. Bunun bir nedeninin de ölümleri gömme adeti olduğu düşünülmektedir.³⁹⁵

Yirminci yüzyılın başında araştırmacılar Neandertallerin ilkel, vahşi bir ırk olduğunu kabul etmişlerdir. O dönemden bu döneme bilgi ve düşünceler önemli oranda değişmiş olsa da popüler kültürde halen Neandertal denince “mağara insanı” söylemi akla gelmektedir. Ateş yakma, basit giysi yapımı, büyük hayvanların avlanması gibi yöntemleri kullandıkları düşünülmektedir. Kırmızı et ağırlıklı olmakla birlikte deniz ürünlerinin de dahil olduğu geniş bir beslenme yelpazesine sahiptirler.³⁹⁶ Genellikle dalgalı ve soğuk iklim koşullarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Neandertal beslenmesinin ise bulundukları bölge ile uyumlu olarak soğuğa adapte olmuş mamut ve bizon mega faunasından oluştuğu düşünülmektedir. Ancak Neandertal beslenmesi üzerine yapılan son araştırmalar çok daha geniş bir bitki materyali ile beslendiklerine işaret etmiştir.³⁹⁷

³⁹⁴ Dimitri Papagianni - Michael A. Morse, “Neandertal”, *Trend Yayınevi*, (2017), 20.

³⁹⁵ Caner Kerimoğlu, “Dilin Kökeni Arayışları 4: Neandertallerin Dili Var Mıydı?-I”, *Dil Araştırmaları* 25 (2019), 25-27.

³⁹⁶ Papagianni - Morse, “Neandertal”, 17.

³⁹⁷ Zoe Gavan, “Neanderthals (Homo Neanderthalensis): An Adaptive Paradox”, *The Human Voyage* 2 (17 Temmuz 2018), s 1-2.

Neandertallerin, modern insanla kıyaslandığında daha tıknaz bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir. Bu durum soğuk ortama adaptasyonun bir sonucu olarak yorumlanabilir. Ortalama bir Neandertal erkeği yaklaşık 170 cm iken bir Neandertal kadını ise 160 cm civarındır. Kadın ve erkekler arasında belirgin bir fark olmaması sebebiyle kadınlarında erkeklerle benzer işler yaptıkları örneğin ava katıldıkları düşünülmektedir.³⁹⁸ Beyin hacimleri ise modern insana göre daha büyük, ortalama 1600 cm³ tür.³⁹⁹

İnsan türünün soy ağacına bakıldığında Neandertaller, şimdiye kadar Avrupa kökenli olduğu kabul edilen tek türdür.⁴⁰⁰ Neandertallerin kökeni ise oldukça tartışmalı bir konudur. DNA analizleri Modern insan ile Neandertal soyunun 400-700 bin yıl öncesine tarihlenen Orta Pleistosen'in döneminde farklılaştığını göstermektedir.⁴⁰¹ Ancak diş yapılarının evrim hızı üzerine yapılan araştırmalar, erken Neandertal diş evrimini hızlandıran bir unsur olmadığı takdirde iki türün son ortak atasının 800 bin yıl önce olabileceğini göstermektedir.⁴⁰²

Neandertal, Denisova ve Sapiens'in ortak bir atadan ayrıldıkları düşünülmektedir. Bir grubun Afrika'dan ayrılması üzerine Batı Avrasya'ya yerleşenler Homo Neandertalleri, Doğu Avrasya'ya yerleşenler ise Homo Denisova'yı oluşturmuştur. Süreç içerisinde iki tür arasında sınırlı olsa bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Güney Sibirya'da annesi Neandertal, babası ise Denisovalı yaklaşık 80-90 bin yaş aralığında bir birey tespit edilmiştir.⁴⁰³

2010 yılında yapılan gen araştırmaları modern insan ile Neandertal arasında da melezleşme olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰⁴ Modern insan DNA'sında Neandertal DNA'sına rastlanması iki farklı tür arasında üremenin mümkün olabildiğini

³⁹⁸ Fitnat Şimşek, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri", *Uluslararası Aminos Dergisi* 2/3 (ts.), 77.

³⁹⁹ Hideki Amano vd., "Virtual reconstruction of the Neanderthal Amud 1 cranium", *American Journal of Physical Anthropology* 158/2 (Ekim 2015), 185-186.

⁴⁰⁰ Papagianni - Morse, "Neandertal", 16.

⁴⁰¹ Chris Stringer, "The Origin and Evolution of Homo Sapiens", *Philosophical Transactions of The Royal Society B: Biological Sciences* 371/1698 (05 Temmuz 2016),

⁴⁰² Aida Gómez-Robles, "Dental Evolutionary Rates and its i Implications For The Neanderthal-Modern Human Divergence", *Science Advances* 5/5 (15 Mayıs 2019), eaaw1268.

⁴⁰³ Hugo Zeberg vd., "The Genetic Changes That Shaped Neandertals, Denisovans, and Modern Humans", *Cell* 187/5 (29 Şubat 2024), 1047-1058.

⁴⁰⁴ Richard E. Green vd., "A Draft Sequence of the Neandertal Genome", *Science (New York, N.Y.)* 328/5979 (07 Mayıs 2010), 710-722.

göstermektedir.⁴⁰⁵ Avrasya, Avustralya, Melezya, Yerli Amerikalılar ve Kuzey Afrikalıların genlerinin yaklaşık %1-4 ü Neandertal geni iken Sahra altı Afrika da bu oran %0,3 olarak saptanmıştır. Neandertallerin modern insandan ziyade Denisovalılarla daha yakın akraba olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁶

Araştırmalar, Neandertal ve modern insan melezleşmesinin yaklaşık 55 bin yıl önce Afrika'dan göç ettikleri zamanlarda gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Son genom araştırmaları Neandertallerden miras kalan genlerin modern insanda fenotipik bir miras bıraktığını öne sürmektedir. Örneğin cilt ve saç rengi, kafa şekli vb.⁴⁰⁷

Avrupa kökenli tek insan türü olan Neandertaller, Homo sapiensin bölgeye gelmesi ile yaklaşık 40.000 yıl önce ortadan kaybolmuştur. Neandertallerin yok olma sebepleri ile ilgili birçok hipotez üretilmiştir. Neandertallerin yok olduğu dönem ile Homo Sapiens'in Avrupa'ya geldiği dönemin denk gelmesi nedeniyle Neandertallerin yok olması Homo Sapiens'in yayılmacılığı ile ilişkilendirilmiştir. Bazı arkeologlar Neandertallerin yok olma sebebinin iki nüfus arasında yaşanan şiddetli çatışmalar veya bulaşıcı ajanlara maruz kalma olabileceğini öne sürmektedir. Bazı hipotezlere göre ise yok olma sebepleri Avrupa'yı etkileyen iklim değişiklikleridir. Yok olma sebepleri arasında türler arası rekabet, hastalık, akraba çiftleşmesi, melezleşme ve asimilasyon, iklim değişikliği gibi faktörler yaygın teorilerdir.⁴⁰⁸ Diğer bir teori ise Neandertal nüfus yoğunluğunun küçük olması ile alakalıdır. Neandertal nüfus büyüklüğünün az olması sebebiyle Homo Sapiens'in onların yerine geçmesi kolaylaşmış olabilir.⁴⁰⁹

3.3.6. Homo Sapiens

Son yıllarda yapılan arkeolojik ve paleoantropolojik çalışmalar modern insanın kökeninin 200.000-315.000 yıl önce Afrika'ya dayandığını göstermektedir.⁴¹⁰ Ulaşılan fosiller ve

⁴⁰⁵ Martin Kuhlwilm vd., "Ancient Gene Flow From Early Modern Humans Into Eastern Neanderthals", *Nature* 530/7591 (25 Şubat 2016), 429-433.

⁴⁰⁶ Green vd., "A Draft Sequence of the Neandertal Genome".

⁴⁰⁷ Michael Dannemann vd., "Human Stem Cell Resources Are an Inroad to Neandertal DNA Functions", *Stem Cell Reports* 15/1 (14 Temmuz 2020), 214-214.

⁴⁰⁸ Krist Vaesen vd., "Inbreeding, Allee Effects and Stochasticity Might be Sufficient to Account For Neanderthal Extinction", *PLOS ONE* 14/11 (27 Kasım 2019), e0225117.

⁴⁰⁹ Anna Degioanni vd., "Living On The Edge: Was Demographic Weakness The Cause of Neanderthal Demise?", *PLoS ONE* 14/5 (29 Mayıs 2019), 2.

⁴¹⁰ Ewen Callaway, "Oldest Homo Sapiens Fossil Claim Rewrites Our Species' History", *Nature*, (07 Haziran 2017),2.

elde edilen veriler sonucu özellikle Doğu Afrika, Güney Afrika ve Çad bölgeleri modern insanın ortaya çıkışında önemli noktalar olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta elde yeterli fosil kayıtlar olmaması sebebiyle modern insanın Homo Neandertaller'den evrimleştiği veya evrimin Afrika dışında farklı bölgelerde gerçekleştiği düşünülmüştür. Fakat son yıllara gelindiğinde yapılan çalışmalar, ulaşılan arkeolojik kalıntılar ve tarihlendirme çalışmaları sonucunda Arkaik Homo Sapiens'in kökeninin Afrika olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴¹¹ Afrika'dan çıkış teorisi üzerine yapılan bir araştırmaya göre mitokondriyal DNA üzerine yapılan çalışmalar sonucu günümüzde yaşayan tüm insanların 200.000 yıl önce yaşadığı düşünülen Afrikalı bir kadın atadan türediği sonucuna ulaşılmıştır.⁴¹²

Genel kabul, Homo Erectus'tan gelişen Homo Sapiens'in Doğu ve Güney Afrika bölgesinde aşamalı olarak 200.000 yılda evrimleştiği şeklindedir. Kökeni Afrika'ya dayanmakla birlikte Homo Sapiens, Afrika'da izole olmuş bir tür değildir. Farklı bölgelerde yaşayan insan türleri ile karşılaşmış, mücadele etmiş ve zaman zaman onlarla melezleşerek karşılıklı etkileşimde bulunmuştur.⁴¹³

Afrika'da ortaya çıkan Homo Sapiens'in Afrika bölgesi dışına çıkışının ilk izlerine ise Skhul ve Qafzeh yerleşimlerinde rastlanmaktadır. Bu bölgelerde Homo sapiense ait mezarlar 130.000 yıl önceye kadar tarihlenebilmektedir. Homo Sapiens'in bu bölgeler dışına yayılması ise daha uzun bir süre almıştır. 55. 000 yıl önce Sapiens'in dünyaya yayılmaya başladığı görülmektedir. Doğu Avrasya'ya 40.000 yıl önce, Avustralya'ya 53.000- 41.000 yıl önce, Avrupa'ya 45.000 yıl önce son olarak Amerika'ya 15.000 yıl önce ulaştığı düşünülmektedir.⁴¹⁴

Homo Sapiens kelimesi “bilge insan” anlamına gelmektedir. Modern insanın atası olarak kabul edilen Homo Sapiens, Arkaik Homo Sapiens ve Modern Homo Sapiens olarak ayrılmaktadır. Bu noktada Afrika fosillerinin, Homo Heidelbergensis'ten arkaik Homo Sapiens'e ve ondan da erken dönem Modern Homo Sapiens'e geçişin iyi bir kanıtı olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁵

⁴¹¹ Emma Groeneveld, “Homo Sapiens”, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi* (Erişim 01 Temmuz 2024).

⁴¹² “Cann, et. al.: Mitochondrial DNA and Human Evolution” (13 Ağustos 2010), 31.

⁴¹³ Tamer, *Yaşam, Evrim Ve Biz*.

⁴¹⁴ Groeneveld, “Homo Sapiens”.

⁴¹⁵ “Homo sapiens – Modern Humans - The Australian Museum” (Erişim 30 Haziran 2024).

Modern ve arkaik özelliklerin karışımına sahip olmaları nedeniyle tanımlaması zor olan Arkaik Homo Sapiens terimi 150.000 ile 300.000 öncesine tarihlenen Afrika fosillerini kapsamaktadır.⁴¹⁶ Arkaik Homo Sapiens'in, Homo Sapiens'e evrimini ortaya koyan bazı önemli geçiş örnekleri vardır: Florisbad kafatası, Etiyopya Herto kafatası ve Omo Kibish kalıntılarında Omo 1 ve 2 bu örneklerden bazılarıdır. Geçiş örneklerinin özellikle alın kaş ve yüz boyutlarının türün belirlenmesine yardımcı olan ölçümlerin bir karışımına sahip olması sebebiyle net bir türe yerleştirilmesi zordur. Bu sebeple bazı araştırmacılar bu ara türlere Homo Helmei ismini vermeyi önermektedir.⁴¹⁷

Homo Helmei yaklaşık 260.000 yıl önce yaşadığı düşünülen Arkaik Homo Sapiens türü olarak tanımlanmaktadır. Florisbad bölgesinde 1932 yılında keşfedilen kafatası fosilinin diğer Homo Sapiens fosillerinden farklı olduğunu belirtmek amacıyla bulunan kafatası fosili Homo Helmei olarak sınıflandırılmıştır. Bu grubun Homo Heidelbergensis ve Homo Sapiens arasında bir tür olabileceği düşünülmektedir.⁴¹⁸

Erken dönem Homo Sapiens fosilleri diğer türlerden farklı özelliklere sahiptir. Erken dönem Homo Sapiens'ler kısa, ince gövdelere ve nispeten daha uzun uzuvlara sahiptir. Bu vücut tipi tropik bölgelerde hayatta kalmaya yönelik bir adaptasyonun sonucu gibi durmaktadır. Bu vücut oranları sayesinde vücutlarını soğutmak daha kolay hale gelmiştir. Isıyı korumaya yönelik olarak gelişen vücut yapısı serin bölgelere yayıldıkça farklılaşmıştır.⁴¹⁹

Günümüzde Sapiens'in beyin büyüklüğü ortalama 1200-1400 cm^3 tür.⁴²⁰ Homo Sapiens'in Neanderthallerden daha küçük bir beyin hacmine sahip olduğunu görüyoruz. Bu durum gelişmiş bilişsel yeteneklerin yalnızca beyin hacmi ile açıklanamayacağını bize göstermektedir.

Erken dönem Homo Sapiens kültürüne baktığımızda basit bir kültüre sahip oldukları söylenebilir. Sembolik davranışlara yönelik izler yaklaşık 100.000 yıl önce Afrika

⁴¹⁶ "Homo sapiens – Modern Humans - The Australian Museum".

⁴¹⁷ "Homo sapiens – Modern Humans - The Australian Museum".

⁴¹⁸ Bradshaw Foundation, "Homo Helmei", *Bradshaw Foundation* (Erişim 30 Haziran 2024).

⁴¹⁹ "Homo Sapiens – Modern Humans - The Australian Museum".

⁴²⁰ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 22.

yerleşimlerinde görülmektedir. 40.000 yıl öncesine kadar grift bir kültür yapısından söz etmek ise mümkün değildir.⁴²¹

İnsan türlerini ele aldığımız bu son bölümde gördüğümüz üzere evrim teorisi insanların bir dizi evrimsel süreçten geçtiğini ve Homo Sapiens'in bu halkanın sonu olduğunu öne sürmektedir. Fakat dini inanç ve anlatılar genel olarak insanın ilahi bir amaçla bir anda mükemmel bir şekilde yaratıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda dinlerin insanın yaratılışı tasavvuru ile evrim teorisi açısından insanın evrimleşmesi bize insanın varoluşuna dair iki farklı perspektif sunmaktır.

⁴²¹ “Homo sapiens – Modern Humans - The Australian Museum”.

SONUÇ

İnsanın kökenine dair sorular, her dini öğretilerde cevaplanması ya da açıklanması gereken bir konudur. Bu nedenle Mecusilik, Sabiilik, Maniheizm, İslam Öncesi Türk Dini, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizm gibi dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkmış dinlerin yaratılış konusunda birçok farklı inanış ve açıklaması vardır. Bu dinlerde evrenin ve insanın yaratılışı konusunda farklı inanışlar olsa da yaratılışın kutsal/yüce olarak kabul edilen Tanrı ya da Tanrısal varlıklar tarafından gerçekleştirildiğine inanılır.

Semitik Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) yaratılış inancı, merkezi bir konuma sahiptir. Semitik dinlerde, Tanrı'nın evreni ve insanı mevcut hali ile yarattığı inancı vardır. Âdem ve Havva, insanlığın ilk ataları olarak kabul edilir ve insanlığın yeryüzüne gelişi Tanrı'nın planının bir parçası olarak anlatılır. Dinlerin yaratılış inançları, insanın yalnızca fiziksel olarak yaratılmasını değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi sorumluluklarını da vurgular. Semitik dinlerin bu anlatıları, insanın yaratılışını ve evrendeki yerini anlamlandırma sürecinde önemli bir rol oynar.

Bununla birlikte, 19. ve 20. yüzyıldaki bilimsel araştırmaların ve bazı keşiflerin etkisiyle insanın kökenine dair farklı görüşlerde belirtilmiştir. Bu görüşlerden en bilineni Charles Darwin'in "Evrin Teorisi" dir. Darwin'in Evrim Teorisi, canlıların uzun bir süreç içerisinde doğal seçim ve mutasyon gibi yollarla evrimleştiğini savunur. İnsan, bu teoriye göre diğer canlılarla ortak bir atadan gelmektedir. Homo Habilis, Homo Erectus ve Neandertal gibi insan türleri nesli tükenmiş türler olarak kabul edilmektedir. İnsanın evrimi milyonlarca yılı kapsayan bir süreçte gerçekleşmiştir ve bu türlerden yalnızca Homo Sapiens hayatta kalmayı başarmıştır.

Yaratılış inançları, insanın varoluşunu ve ahlaki sorumluluklarını tanımlarken; evrim teorisi, insanın biyolojik gelişimini ve dünyadaki geçmişini açıklamaktadır. Her iki yaklaşım da insanın kim olduğu ve nereden geldiği sorularına farklı açılardan yanıt vermektedir. Yaratılış inançları, insanın Tanrı tarafından yaratıldığını ve özel bir amaçla dünyaya gönderildiğini vurgularken, Evrim Teorisi, insanın evrimsel süreçlerle şekillendiğini öne sürmektedir.

İnsanın kökenine dair bu iki farklı anlayış, tarihte ve günümüzde önemli tartışmalara yol açmıştır. Tarihi süreçte birçok düşünür ve bilim insanı, bu iki yaklaşımı kendi dini inancı veya felsefi ideolojisi çerçevesinde uzlaştırma yoluna gitmiş ve bilimsel gelişmeler ile dini öğretileri birleştirerek yeni bir bakış açısı sunmuştur. Ancak bu yeni bakış açısında canlı türlerinde bir evrimleşme olduğu kabul edilse de bunun Tanrı'nın bir yaratma biçimi olduğuna vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak, yaratılış inançları ve evrim teorisi, insanın varoluşsal sorularına cevap arama sürecinde aynı amaca hizmet eden iki farklı perspektif sunmaktadır. Yaratılış inançları, insanın Tanrı tarafından bilinçli bir şekilde yaratıldığını ve ilahi bir amaca hizmet ettiğini ileri sürerken, Evrim Teorisi insanın biyolojik olarak nasıl evrildiğini ve çevresine nasıl uyum sağladığını (Tanrı'yı bu sürece dahil etmeden) açıklamaktadır. Her iki bakış açısı da insanın kökenine dair sorulara kendi penceresinden yanıt vermeye çalışmaktadır. İnsanlar bu iki farklı perspektiften birini tamamen kabul edip diğerini topyekün reddetme durumuna düşmeden konuyu bir arada ele alabilirse, insanın varoluşunu ve tarihi sürecini anlamlandırma konusundaki sorularına daha kapsamlı ve derin cevaplar verme fırsatı bulabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Rahim. “Büyük Patlama Teorisi Kelâm Kozmoloji Argümanını Destekler mi”. *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*. ed. Mehmet Bulgen - Doko Enis. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2023.
- Açıkkol Yıldırım, Ayşen. “Homo Floresiensis (95/74 bin – 12 bin)”. *Bilim ve Ütopya* 226 (2020).
- Akgündüz, Batuhan. “Darwin’in Çok Düzeyli Seçilimi ve Grup Seçilimi”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2022), 277-295.
- Akkavak, Elif - Ünal, Mustafa. “Hıristiyanlıkta Teslis İnancı ve Teslis Karşıtlığı”. *Erciyes Akademi* 37/4 (2023), 1460-1476.
- Aksin, Sevinç. *Hinduizm’de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Aksoy, Numan Durak. *Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler*. Gaziantep: İksad Publishing House, 2018.
- Aktulga, Mıhdar. *Düalist Dinlerde Tanrı İnancı Üzerine Bir Karşılaştırma (Mecusilik, Sabiilik, Manicilik)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Aktulga, Mıhdar. “Sâbiilikte Kuşta Kavramının Mahiyeti”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2023).
- Aldihisi, Sabah. *The Story of Creation in The Mandaean Holy Book The Ginza Rba*. University College London: ProQuest LLC, 2013.
- Alıcı, Mehmet. *Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Alıcı, Mustafa. “İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrin Tartışmaları”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/14 (2018), 59-89.
- Altunbaş, Yusuf. *Kur’an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Amano, Hideki vd. “Virtual Reconstruction of The Neanderthal Amud 1 Cranium”. *American Journal of Physical Anthropology* 158/2 (Ekim 2015), 185-197.
- Araz, Ömer Faruk. *Zerdüştîliğin Doktrinleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Argue, Debbie vd. “Homo Floresiensis’in Kranial, Dental ve Postkranial Karakterlerin Filogenetik Analizlerine Dayalı Yakınlıkları”. *Journal of Human Evolution* 107 (2017), 107-133.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Ataşağın, Galip. “Jainizm”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2006), 267-297.

- Ateş, Süleyman. “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Evrim Teorisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1-4 (1975), 127-146.
- Bakhos, Carol. *İbrahim’in Ailesi- Musevilik, Hristiyanlık ve İslam İnancındaki Yorumlar*. çev. Büşra Helvacıoğlu. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2016.
- Baş, Bilal. “Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 9 (2000), 167-200.
- Bayraktar, Mehmet. “Câhız Ve Biyolojik Evrimciliğin Doğuşu”. *Kelam Araştırmaları* 10/1 (2012).
- Bayraktar, Mehmet. *İslamda Evrimci Yaratılış Teorisi*. Ankara: Otto, 2022.
- Bayraktar, Furkan. *Teolojik ve Bilimsel Açından Genişleyen Evren Modeli*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Berk, Fatih Mehmet. “Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri”. *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2020), 11-134.
- Bilge, Meliha. “Ebû İshak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm’ın Mûcize Anlayışı: Nazzâm’ın Tabiat Teorisi Çerçevesinde Bir İnceleme”. *Kader* 18/2 (2020), 587-616.
- Bırışık Şahin, Yasemin. *15-18. Yüzyıllar Arası Sihizm İle İslam Ve Türk İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Birinci, Züleyha. “‘Nefs-i Vâhide’ İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2015), 151-164.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Braidwood, Robert J. *Tarih Öncesi İnsanları*. çev. Bilge Altınok. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Brandon, Samuel F.G. *A Dictionary of Comparative Religion*. New York: Scribner, 1970.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1964.
- Brown, Peter. “LB1 ve LB6 Homo Floresiensis Modern İnsan (Homo Sapiens) Kretenleri Değildir”. *Journal of Human Evolution* 62/2 (01 Şubat 2012), 201-224.
- Burton, David. “Buddhism”. *The Routledge Companion to Philosophy of Religion*. ed. Chad Meister - Paul Copan. New York: Routledge, 2. Basım, 2013.
- Bühler, George. *The laws of Manu*. Londra: Oxford, Clarendon Press, 1886.
- Callaway, Ewen. “Oldest Homo Sapiens Fossil Claim Rewrites Our Species’ History”. *Nature*.
- Cavallo, John A. - Blumenschine, Robert J. “Tree-Store Leopard Kills: Expanding The Hominid Scavenging Niche”. *Journal of Human Evolution* 18/4 (01 Haziran 1989), 393-399.

- Cherry, Shai. “Three Twentieth-Century Jewish Responses to Evolutionary Theory”. *Aleph* 3 (2003), 247-290.
- Ceylan, Ertuğrul. *Çinli Müslüman Âlim Wang Daiyu’nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Challege, Felicien. *Dinler Tarihi*. çev. Tiryakioğlu Samih. İstanbul: Varlık Yayınları, 2007.
- Culi, Yaakov. *The Torah Anthology: Meam Loez*. çev. Aryeh Kaplan. Newyork: Moznaim Puplichers, 1977.
- Çağırıcı, Mustafa. “Yaratma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/331-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çinar, Aynur. “Yahudi Geleneğinde On İki Ata: İsrail’in Oğulları”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 137-172.
- Danilova, Tatiana. “In The Beginning: Chinese Cosmogonic Myths and Taoist Philosophy”. *Path of Science* 10/1 (2024), 9001-9007.
- Dannemann, Michael vd. “Human Stem Cell Resources Are an Inroad to Neandertal DNA Functions”. *Stem Cell Reports* 15/1 (2020), 214-225.
- Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*. Evrensel Basım Yayın, 2009.
- Davies, Thomas vd. “Dental Morphology in Homo Habilis and It's Implications For The Evolution of Early Homo”. *Nature Communications* | 15/286 (2024).
- Dawkins, Richard. *Ataların Hikayesi*. Hill Yayın, 2006.
- Degioanni, Anna vd. “Living on The Edge: Was Demographic Weakness The Cause of Neanderthal Demise?” *Plos One* 14/5 (2019),
- Delumeau, Jean. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi: İslamiyet Hristiyanlık Musevilik ve İlkel Dinler*. çev. Zeynep Akbay. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1982.
- Demirci, Kürşat. “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/340-345. TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Kürşat. *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- Demirci, Kürşat. “Şintoizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Kürşat. *Tekvin'deki Yaratılış Kıssalarının Çivi Yazılı Kaynaklardaki Yaratılış Kıssalarıyla Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Demirel, Arzu. “Antik Yunan’da Biyolojik Evrim Düşüncesi”. *Folklor/Edebiyat* 17/68 (2011), 53-60.
- Dennell, Robin. “The Colonization of ‘Savannahstan’: Issues of Timing(s) and Patterns of Dispersal Across Asia in The Late Pliocene and Early Pleistocene”. *Asian Palaeoanthropology: From Africa to China and Beyond. Vertebrate Paleobiology and*

Paleoanthropology. 7-30, 2010.

“Homo Floresiensis”. *Gorgon Dergisi* (blog), 20 Eylül 2018. <https://gorgondergisi.com/homo-floresiensis/>

Dobzhansky, Theodosius. “Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution”. *The American Biology Teacher* 35/3 (1973), 125-127.

Dogan, Servet. “Klasik Dönem İslâm Âlimlerine Göre Aryüs ve Aryüsçülük”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 473-496.

Doğrul, Ömer Rıza. *Yeryüzünde Dinler Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1947.

Duman, Abdullah. “Bîrûnî: İlmî Kişiliği, Tarih Anlayışı Ve Yöntemi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10/2 (2010), 19-38.

Ekinci, Esmâ Nur. *Yahudilikte Atalar Dönemi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Eliade, Mircea. *Dictionnaire Des Religions*. Paris: Plon, 1990.

Erdem, Mustafa. “Geleneksel Türk Dini Ve İslam” 1/2 (1998), 79-91.

Erickson, Millard J. *Christian Theology*. USA: Baker Book House Company, 1990.

Ernst, Mary. *Evrin Nedir*. çev. Nurdan Soysal. Say Yayın, 3. Basım, 2018.

Farsi, Moşe. *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2002.

Foundation, Bradshaw. “Homo Helmei”. *Bradshaw Foundation*. Erişim 30 Haziran 2024. https://www.bradshawfoundation.com/origins/homo_helmei.php

Furkan Bayraktar. *Teolojik ve Bilimsel Açından Geniş Evren Modeli*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Futuyma, Douglas J. - Meagher, Thomas R. “Evolution, Science, And Society: Evolutionary Biology And The National Research Agenda”. *California Journal of Science Education*, 19-32.

Gavan, Zoe. “Neanderthals (Homo Neanderthalensis): An Adaptive Paradox”. *The Human Voyage* 2 (2018). <https://studentjournals.anu.edu.au/index.php/hv/article/view/77>

Gómez-Robles, Aida. “Dental Evolutionary Rates and its Implications for The Neanderthal–Modern Human Divergence”. *Science Advances* 5/5 (2019),

Goran Strkalj - Kaszycka, Katarzyna. “Shedding New Light on an Old Mystery: Early Photographs of The Taung Child”. *S Afr J Sci* 108/11/12 (2012).

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1. Basım, 1976.

Gömeç, Saadettin. “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (2003), 79-104.

- Graves, Robert. *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. New York: New Edition, 1987.
- Green, Richard E. vd. "A Draft Sequence of The Neandertal Genome". *Science (New York, N.Y.)* 328/5979 (07 Mayıs 2010), 710-722.
- Griffith, Ralph T. G. *The Hymns of the Rigveda*. Delhi, 1973.
- Groeneveld, Emma. "Denisova İnsanı". *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*. Erişim 30 Haziran 2024. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-16302/denisova-insan/>
- Groeneveld, Emma. "Homo Sapiens". *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*. Erişim 01 Temmuz 2024. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-15821/homo-sapiens/>
- Güç, Ahmet. "Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 43-65.
- Güç, Ahmet. "Konfüçyüsçülük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/167-170. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Gül, Ali. *Bir Din Olarak Taoizm*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ankara, 1997.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Sabiiler Son Gnostikler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Gündüz, Şinasi. "Sabiilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/341-344. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Güngör, Harun. "Maniheizm". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (1988), 145-166.
- Günyüz, Keskin. *Peygamber Enok'un Kitabı*. İstanbul: Hermes Yayınları, 2023.
- Gürkan, Salime Leyla. *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2020.
- Gürkan, Salime Leyla. "Sebt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/256-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş" *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 1-48.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yehova". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hafizoğlu, Ayşegül. "Mitoloji ve İlâhi Dinlerde İnsanın Yaratılışı". *Marifetname* 9/1 (2022), 217-244.
- Haliloğlu, Hasan - Başaran, Kübra Nur. "Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu (Tefsirler ve Modern

- Bilim Işığında)”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (2021), 20-51.
- Harari, Yuval Noah. *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap, 7. Basım, 2015.
- Harman, Ömer Faruk. “Havvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/542-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hastings, James. *Encyclopedia of Religion and Ethics*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1908.
- Hawking, Stephen W. *Zamanın Kısa Tarihi*. İstanbul: Milliyet Yayın A.Ş., 1989.
- Howell, Referanslar Yazan: Elizabeth - güncelleme, Andrew MaySon. “What Is the Big Bang Theory?” *Space.com*. 10 Ocak 2022. Erişim 20 Haziran 2024. <https://www.space.com/25126-big-bang-theory.html>
- Işım, Mehmet Ali. *Upânişadlar “Tanrının Soluğu”*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1., 1976.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Kamile, Akbal. *Nazzam’ın Allah ve Âlem Tasavvuru*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karakaş, Selim. *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Karataş, İbrahim Ethem. “Budizm’de Tanrı Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (Mart 2015).
- Katar, Mehmet. “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/3 (2007), 330-339-339.
- Kaya, Korhan. *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Rigveda*. çev. Korhan Kaya. Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara., 2018.
- Kaya, Seyfettin. “Batlamyus’un Astronomi Anlayışına İslam Dünyasından ve Selçuklulardan Eleştiriler ve Düzeltmeler”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19-42.
- Kerimoğlu, Caner. “Dilin Kökeni Arayışları 4: Neandertallerin Dili Varmıydı?-I”. *Dil*

Araştırmaları 25 (2019).

Kitap, Kutsal. “Evren ve Dünyanın Yaşı Nedir? Kutsal Kitap Bu Konuda Ne Der?” *KutsalKitap.org*. 2018

Konfüçyüs. *Konuşmalar*. çev. Muhaddere Nabi Özerdim. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963.

Korhan Kaya. *Okyanusun Kıyısında*. Ankara: İmge Yayınevi, 2003.

Krause, Johannes vd. “The Complete Mitochondrial DNA Genome of an Unknown Hominin From Southern Siberia”. *Nature* 464/7290 (2010), 894-897.

Kuhlwilm, Martin vd. “Ancient Gene Flow From Early Modern Humans Into Eastern Neanderthals”. *Nature* 530/7591 (25 Şubat 2016), 429-433.

Kurt, Rudolph. “Maniheizm”. çev. Mustafa Bıyık 1 (2002), 378-393.

Küçükali, Rıdvan - Koç, Mustafa. “Galileo’nun İki Büyük Dünya Sistemi Hakkındaki Diyalogları ve Bilime Etkisi”. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 0/26 (15 Nisan 2016), 121.

Langton, Daniel R. “Abraham Isaac Kook’s Account Of ‘Creative Evolution’: A Response To Modernity For The Sake Of Zion”. *University of Manchester and Gorgias Press* 10 (2013), 1-11.

Leakey, Louis vd. “A New Species of The Genus Homo From Olduvai Gorge”. *Nature* 202 (1964), 7-9.

Leeming, David Adams. *Creation Myths of The World*. California: ABC-CLIO, 2. Basım, 2010.

Legge, James. *The Religions of China : Confucianism and Tâoism Described and Compared With Christianity*. Londra: Hodder and Stoughton, 1. Basım, 1880.

Mahato, Chandrani. “Vedic Cosmology in The Context of Modern Cosmic Science”. *Language in India* 18/12 (2018).

Mcleod, William Hewat. *Who Is A Sikh*. Newyork: Oxford University Press, 1. Basım, 1989.

Miller, Edith Star - Queenborough, Lady. *Occult Theocracy*. 2 Cilt. Tradition, 2022.

Mohapatra, A. Ranjan. “Hinduizm”. çev. Hidayet Işık. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002).

Muibi O., Opeloye. “Tanrı’nın Birliği ve Üçlü-Birlik; Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Görüşlerin Analitik Bir Değerlendirmesi”. çev. Alparslan Yıldız. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 473-485.

Numbers, Ronald. *The Creationists: From Scientific Creationism to Intelligent Design*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Okay, Bülent. *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2017.

- Okcu, Efe. *Eski Türk Dininin Dinler Tarihi Metodolojisine Göre Değerlendirilmesi*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Basım, 2010.
- Özdemir, Ahmet. “Kur’ân Ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış ve Evrimci Görüş”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (2020), 61-76.
- Özgökman, Fatih. “Yaşamın Kökeni, Evrim ve Tanrı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 49-76.
- Özsoy, Seda. “Güneş Merkezli Evren Anlayışı” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/20 (2015).
- Öztürk, Mustafa. “Âdem, Cennet ve Düşüş”. *Milel ve Nihal* 1/2 (2004), 151-186.
- Öztürk, Mustafa. “Kur’an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Habil-Kabil Kıssası”. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2004).
- Öztürk, Mustafa. *Kuran ve Yaratılış*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 4. Basım, 2022.
- Palabıyık, Hanefi - Dindi, Korkut. “İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem”. *Sad* 9 (2021), 69-103.
- Papagianni, Dimitri - Morse, Michael A. “Neandertal”. Ankara: *Trend Yayınevi*, 2017
- “Kojiki”. çev. Donald L. Philippi. *Book One*. Princeton University Press University of Tokyo Press, 1969.
- Pinhasi, Ron vd. “Revised Age of Late Neanderthal Occupation and The End of The Middle Paleolithic in The Northern Caucasus”. *Proceedings of The National Academy of Sciences of The United States of America* 108/21 (2011),
- Prof. Dr. İsmail ÖZER. “Bipedalizmin Evrimi”. *Bilim ve Ütopya* 24/286 (2018), 25-30.
- Reinach, Salomon. *Orpheus, Histoire Générale des Religions*,. Paris: Alcide Picard, 1909.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîrü'l Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*. 12 Cilt. Kahire: Darûl Fikr, 2. Basım, 1947.
- Rudolph, Kurt. *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1984.
- Ruse, Michael. “Creationism”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Winter 2018., 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/creationism/>
- Sayım, Huzeyfe. “Sih Dini”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/11 (2001).
- Sayım, Huzeyfe. “Sih Dini”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/166-168. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sayım, Huzeyfe. “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004), 91-101.

- Sayın Alsan, Şenay. “Gök Tanrı İnancının Türk İnanç Sisteminde Yeri Ve Mimariye Yansımaları”. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi* 47 (2024), 1435-1456.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İslam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Spoor, F. vd. “Implications of New Early Homo Fossils from Ileret, East of Lake Turkana, Kenya”. *Nature* 448/7154 (Ağustos 2007), 688-691.
- Stringer, Chris. “The Origin and Evolution of Homo Sapiens”. *Philosophical Transactions of The Royal Society B: Biological Sciences* 371/1698 (2016),
- Sturgeon Donald. “Dao De Jing - Chinese Text Project”. Erişim 02 Haziran 2024. <https://cext.org/dao-de-jing>
- Şarafullina, Aliya. *Budizm’de ve Tibet Budizm’nde İnanç Esasları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Şengör, A. M. Celal. *Yaşamın Evrimi Fikrinin Darwin Döneminin Sonuna Kadarki Kısa Tarihi*. İTÜ Yayınevi, 2004.
- Şimşek, Fitnat. “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri”. *Uluslararası Aminos Dergisi* 2/3 (ts.), 66-85.
- Şola, Hanefi. “Muhammed Abdüh’un Âdem Kıssasına Yaklaşımı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 203-228.
- Taberi, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. Kahire: 2009,
- Tamer, Kaya. *Yaşam, Evrim Ve Biz*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Basım, 2015.
- Tanrıkulu, Merve. *Çaynizm*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Taslaman, Caner. *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.
- Tekin, Dila Baran. *Mani ve Öğretileri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Topal, Sinem. *Maniheizm İnancının Uygur Siyasi Ve Sosyal Yaşamına Etkisi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. “Yer Merkezli Evren Modeli”. *Bilim Teknik*.
- Torre, Ignacio de la. “The origins of the Acheulean: Past and Present Perspectives on A Major Transition in Human Evolution”. *Philosophical Transactions of The Royal Society B: Biological Sciences* 371/1698 (05 Temmuz 2016).
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi*. İstanbul, MEB Yayınları., 1979.
- Turgut, Emre. *İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tümer, Günay. “Budizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/352-360. İstanbul: TDV

Yayınları, 1992.

Ulaş, Mehmet. *Hinduizm’de Tanrı- İnsan İlişkisinde Temayüz Eden Kavramlar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Unat, Yavuz - Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “Aristoteles’in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller”. *Erdem* 83 (2022), 153-184.

Ünal, Asiye. “Yahudi Geleneğinde: Kadının Yaratılışı ve Lilith Efsanesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017), 103-115.

Üstek, Merve. *Şintoizm’de Kadının Konumu*. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Vaesen, Krist vd. “Inbreeding, Allee Effects and Stochasticity Might be Sufficient to Account for Neanderthal Extinction”. *Plos One* 14/11 (2019),

Veysel, Eliş. *Câhız’ın tabiat Felsefesinde Evrimin İmkânı*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

The Long Discourses of The Buddha. çev. Maurice Walshe. Boston: Wisdom Publications, 1996.

Ward, Carol V. - Hammond, Ashley S. “Australopithecus ve Kin”. *Doğa Eğitimi Bilgisi* 7/3 (2016), 1.

Webster, Merriam. *Encyclopedia of World Religions*. Massachusetts: Springfield, 1999.

The Bundahishn (Creation) or Knowledge From The Zand. çev. Edward William West. Oxford University Press, 1897.

Williams, Yazan: Matt - Bugün, Evren. “What is the Big Bang Theory?” Erişim 21 Haziran 2024. <https://phys.org/news/2015-12-big-theory.html>

Wood, Bernard. “Human Evolution: Fifty Years after Homo Habilis”. *Nature* 508/7494 (2014), 31-33.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kümûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/552. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yıldız, Hasan. *Ortadoğu Dinleri Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik, Hristiyanlık-İslamiyet)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.

Yitik, Ali İhsan. “Taoculuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/10-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Zeberg, Hugo vd. “The Genetic Changes That Shaped Neandertals, Denisovans, and Modern Humans”. *Cell* 187/5 (2024), 1047-1058.

Zerdüş. *Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*. çev. İbrahim Bingöl - Fahriye Adsay. İstanbul:

Avesta Basın Yayın, 2012.

Zimmer, Heinrich. *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*. çev. Gül Çağalı Güven. Kabalcı Yayınları, 2004.

Zuhur, Muhammet. *Sihizm'in oluşumunda İslam'ın Etkisi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

“Bereshit - Genesis - Chapter 3 (Parshah Bereshit)”. Erişim 30 Temmuz 2024. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/8167/jewish/Chapter-3.htm

“Bereshit Rabbah 22:7”. Erişim 04 Haziran 2024. https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah.22.7

Bilim Genc. “Büyük Patlama | TÜBİTAK Bilim Genç”. Erişim 20 Haziran 2024. <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/buyuk-patlama>

“Cann, et. al.: Mitochondrial DNA and Human Evolution”. 13 Ağustos 2010. Erişim 01 Temmuz 2024. <https://web.archive.org/web/20100813121953/http://artsci.wustl.edu/~landc/html/cann/>

“Diyanet Hadislerle İslam”. Erişim 29 Mayıs 2024. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=233>

Bilim Genc. “Dünya'nın Yaşı Nasıl Tahmin Ediliyor? | TÜBİTAK Bilim Genç”. Erişim 13 Ekim 2024. <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/dunyanin-yasi-nasil-tahmin-ediliyor>

“Evrim | Tanımı, Tarihçesi, Türleri ve Örnekleri | Britannica”. Erişim 22 Haziran 2024. <https://www.britannica.com/science/evolution-scientific-theory>

“Full Zohar Online - Vayetze - Chapter 20”. Erişim 25 Eylül 2024. <https://www.zohar.com/zohar/Vayetze/chapters/20>

Guru Grand Sahib: English Translation of Siri Guru Granth Sahib. Arizona: Hand Made Books,

“Homo Erectus - Dünya Tarihi Ansiklopedisi”. Erişim 29 Haziran 2024. https://www.worldhistory.org/Homo_Erectus/

“Homo Habilis - Dünya Tarihi Ansiklopedisi”. Erişim 28 Haziran 2024. https://www.worldhistory.org/Homo_Habilis/

“Homo sapiens – Modern Humans - The Australian Museum”. Erişim 30 Haziran 2024. <https://web.archive.org/web/20200714185133/https://australian.museum/learn/science/human-evolution/homo-sapiens-modern-humans/>

“https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah?tab=contents, erişim: 1. Haziran 2024”, ts. https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah?tab=contents

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

“Overview - NASA Science”. Erişim 21 Haziran 2024. <https://science.nasa.gov/universe/overview/>

“Sanhedrin 108b”. Erişim 08 Temmuz 2024. <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.108b>

“Vandidad”. Erişim 14 Eylül 2024. <https://irantarikh.com/persia/vandidad.htm>

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Kadriye Öztürk	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fakülte	İslami İlimler Fakültesi
Bölümü	İslami İlimler
Makale ve Bildiriler	
1 Kadriye Öztürk, <i>Yeni Dini Hareketler ve Sekülerleşme</i> , I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Yol) Bildiri Kitabı, Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2022, 194-205.	